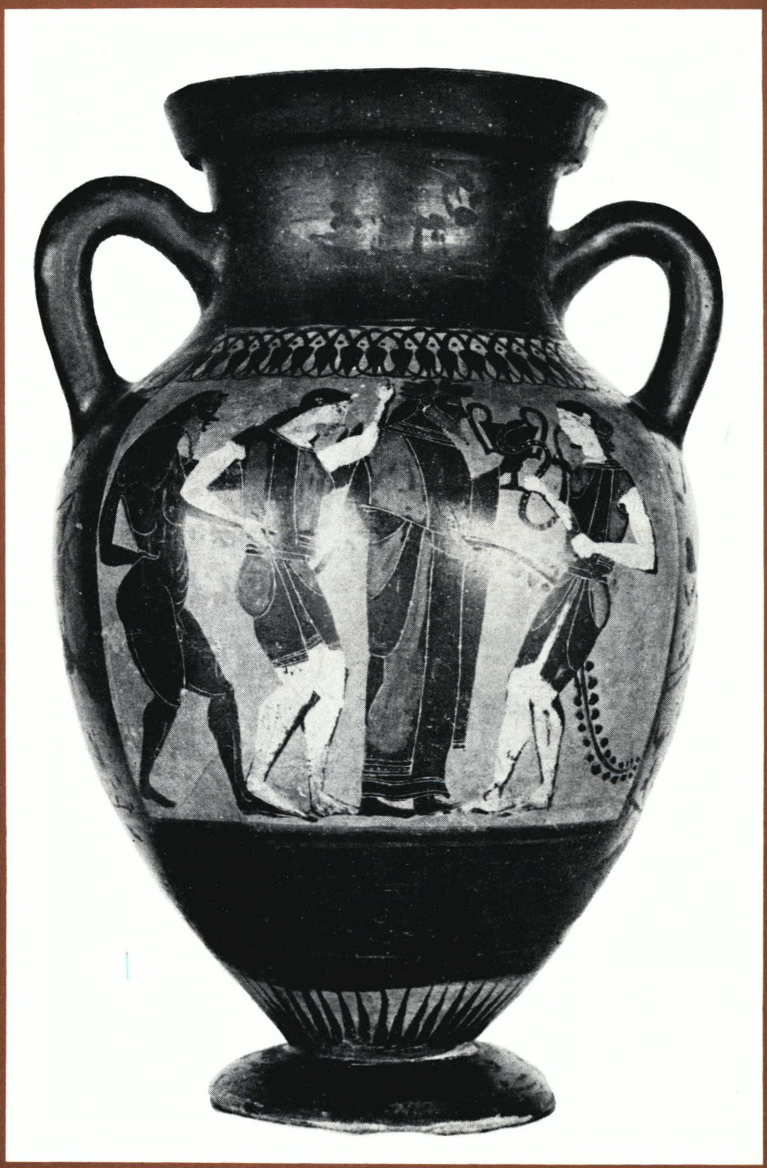
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

VIII 1975

ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΑΘΗΝΑΙ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

« ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ »
« ATHENS ANNALS OF ARCHAEOLOGY »
(AAA)

ΙΔΡΥΤΗΣ: † Καθηγ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, 'Ακαδημαϊκὸς
FOUNDER: † Professor SP. MARINATOS, Member of the Academy of Athens

Τὰ « 'Αρχαιολογικὰ 'Ανάλεκτα ἐξ 'Αθηνῶν » εἶναι τετραμηνιαῖον περιοδικὸν ἀμέσου ἀρχαιολογικῆς ἐνημερώσεως. 'Εκδίδονται παρὰ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως 'Αρχαιοτήτων καὶ 'Αναστηλώσεως τοῦ 'Υπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ 'Επιστημῶν κατ' 'Απρίλιον, Αὔγουστον καὶ Δεκέμβριον.

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ: Καθηγητὴς Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Γενικὸς 'Επιθεωρητὴς 'Αρχαιοτήτων καὶ 'Ιστορικῶν Μνημείων
ΣΥΝΤΑΞΙΣ: 'Αθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου
ΣΕΛΙΔΩΣΙΣ: Λουΐζα Μοντεσάντου
ΤΥΠΟΓΡ. ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Κ. Φτυαρᾶ, Μ. Φιλὶπ καὶ Σ. Κοντζιλέλου
ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ: Γραφικαὶ Τέχναι 'Ι. Μακρῆς Α.Ε.

Συνδρομὴ ἐτησία ἐσωτερικοῦ: δι' ἕκαστον τόμον δρχ. 300· ἐξωτερικοῦ: $ 15.

Τιμὴ ἑκάστου τεύχους δρχ. 90· διὰ τὸ ἐξωτερικὸν $ 5.

Εἰκὼν ἐξωφύλλου: 'Αρχαϊκὸν ἀέτωμα ἐκ Κερκύρας.

COPYRIGHT 1974: ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΑΠ
ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ 17, ΑΘΗΝΑΙ (118)

« Athens Annals of Archaeology » is a periodical for the quick communication of the archaeological news from Greece. AAA is issued every April, August and December by the General Inspectorate of Antiquities and Restoration of the Ministry of Culture and Science.

DIRECTOR: Professor N. M. KONTOLEON, Inspector General of Antiquities and Historical Monuments
EDITOR: Athena G. Kaloyeropoulou. ART EDITOR: Louisa Montesantou. Texts translated into English by Mrs H. Zigada
TYPOGRAPHICAL CORRECTIONS: K. Ftyara, M. Philip, S. Kontzilelou
PRINTED: by J. Makris S.A. Athens.
Address: TAP Service; 17, Philellinon Str., Athens (118).
Subscription $ 15 per volume. Single numbers $ 5.
Please give six weeks notice of change of address.
Picture on the cover: Archaic pediment from Corfu.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ VII, ΤΕΥΧΟΣ 2
1974

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ	Σελὶς		Page
M. CARAMESSINI - OECONOMIDES — FR. KLEINER, A New Hoard of Athenian Bronze Coins	149 - 156	—	—
W. ALZINGER, Die Ausgrabungen in Aigeira 1974	157 - 162	—	—
Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Μυκηναϊκὸν ἀνακτορικὸν ἐργαστήριον εἰς Θήβας	162 - 171	Summary	172 - 173
Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Παλαιοχριστιανικὸν κτίσμα ἐν τῇ πόλει τῆς Βεροίας	174 - 182	Summary	183
Α. ΧΩΡΕΜΗΣ, Ἀρχαϊκὸν ἄέτωμα ἐκ Κερκύρας	183 - 186	Summary	186
Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Κεφαλληνιακὰ Β΄. 1. Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον Μαζαρακάτων. 2. Θαλαμοειδὴς τάφος εἰς Μεταξᾶτα	186 - 189	Summary	189 - 190
ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπιτύμβιοι στῆλαι Ἀθηναίων ἐκ Ποτειδαίας	190 - 198	Summary	198
Ρ. ΚΟΛΩΝΙΑ, Μυτιλήνη — Λείψανα ἑλληνιστικῆς ὀχυρώσεως	199 - 204	Résumé	204 - 205
L. V. WATROUS, Explorations on the Plain of Lasithi in Crete	206 - 210	—	—
Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ, Ἀνασκαφὴ ΜΜ Ἱεροῦ Κορυφῆς Βρύσινα Ρεθύμνης	210 - 212	Summary	212 - 213
Β. ΚΟΝΤΟΡΙΝΗ, Δύο νέαι Ροδιακαὶ ἐπιγραφαὶ	213 - 214	Résumé	214
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ			
Ε. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, Εἰς ἀναζήτησιν ἐλλειπόντων μελῶν ἐπιτυμβίων ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν παρὰ τὴν Ἀνάβυσσον. Τὸ κλιμακωτὸν βάθρον τοῦ Κούρου Κροίσου	215 - 225	Zusammenfassung	225 - 228
Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Ἐκ τῆς δυτικῆς νεκροπόλεως τῆς Ἐρετρίας	229 - 246	Résumé	247 - 248
B. RUTKOWSKI, Cycladic Figurines at Sarajevo	249 - 254	—	—
ΝΤ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ, Βωμίσκος ἐκ Λακωνίας εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν	255 - 260	Résumé	260
Α. ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ - ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Εἰκονογραφία τῆς αὐτοκρατείρας Σαβίνης εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον	261 - 267	Zusammenfassung	267
Θ. ΠΑΖΑΡΑΣ, A Note on the Names of the prehistoric Sites along the East Coast of the Gulf of Thermaikos from the Promontory of Tuzla to Nea Kallikratia	268 - 273	—	—
Κ. ΓΑΛΛΗΣ, Ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἄτραγος καὶ Φαρσάλων	273 - 284	Summary	284 - 286
A. KALOYÉROPOULOU, Épitaphe mégarien	287 - 291	—	—

Fig. 1. Athenian bronze 1st half of 2nd cent. B.C.

A NEW HOARD OF ATHENIAN BRONZE COINS

In 1969, a hoard of 150 bronze coins was recovered by the National Security Police and deposited in the Athens Numismatic Collection (B.E. no. 308). The provenance of the find is unknown, but judging from its contents, the hoard is probably from Attica. Of the 150 coins, 148 are Athenian.

In the Catalogue which follows, references for the Athenian coins are to J. N. Svoronos, *Les monnaies d'Athènes*, Munich, 1923 - 1926, (cited as Sv.) [1], and citations for the non-Athenian specimens are to the *Sylloge Nummorum Graecorum* of the Danish National Museum in Copenhagen, (cited as *SNG*, Cop.). The relative wear of each piece (w) is rated on a scale of 1 - 6, mint condition to extremely worn. The orientation of obverse and reverse dies is upright or nearly upright for all coins, with the exception of nos. 2, 5, 48 and 59, where the dies are of opposite orientation.

1. The dates assigned to the Athenian pieces in the Catalogue are not those of Svoronos, but of the authors. A detailed study of the second century Athenian bronze coinage is being prepared by Dr. Kleiner.

CATALOGUE

Macedon, Antigonos Gonatas
Obv. Head of Athena r., wearing Corinthian helmet.
Rev. Pan r., erecting trophy; other details illegible.
SNG, Cop. 1205 - 1213 (277 - 239 B.C.)
1. 6.53 g. (w6)

Epirus, Ambracia
Obv. Head of Apollo r., radiate.
A M
Rev. B P Zeus, nude, striding r., hurling thunderbolt in raised r. hand, holding aegis in extended l. hand; below, . . . N.
SNG, Cop. 32 - 34 (238 - 168 B.C.)[2]
2. 7.78 g. (w5)

Attica, Athens
Obv. Head of Athena r., wearing Corinthian helmet; border of dots.
Θ
A
Rev. E Zeus, nude, striding r., hurling thunderbolt in raised r. hand, extending l. arm; to r., star and eagle r.
Sv. 81.17 - 18 (early second century B.C.)
3. 5.29 g. (w6) 5. 5.89 g. (w6) 7. 6.57 g. (w4) (fig. 1)
4. 5.60 g. (w6) 6. 6.01 g. (w6) 8. 7.45 g. (w6)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.
Θ
Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except A E and to l., wheat ear; to r., eagle r.
Sv. 81. 28 - 29 (early second century B.C.)
9. 5.86 g. (w6) 12. 6.87 g. (w6) 15. 7.04 g. (w6)
10. 6.40 g. (w6) 13. 6.88 g. (w6) 16. 7.26 g. (w6)
11. 6.67 g. (w6) 14. 7.03 g. (w6)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.
A
Θ
Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except E and to r., cornucopiae and eagle r.

2. Cf. P. R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, (Wiesbaden, 1961), pp. 323ff., esp. p. 327.

Sv. 81. - - - (early second century B.C.)

17. 4.60 g. (w6) 19. 6.71 g. (w6) 21. 7.18 g. (w6)
18. 5.90 g. (w6) 20. 6.88 g. (w6)

Obv. Head of Apollo r., laureate.

Rev. $\frac{A}{\Theta}$ $\frac{}{E}$ Owl r., wings closed; to r., lyre.

Sv. 106.1 - 7 (mid second century B.C.)

22. 5.64 g. (w5) 23. 5.72 g. (w6)
(f i g. 1)

Obv. Head of Demeter r., wearing wheat wreath.

Rev. AΘE above pig r.

Sv. 103.50 - 56 (mid second century B.C.)

24. 7.23 g. (w6)
(f i g. 1)

Obv. Head of Zeus r., bound with taenia; border of dots.

Rev. $\frac{A\ E}{\Theta}$ or $\frac{A\ \Theta}{E}$ Athena, striding r., hurling thunderbolt in raised r. hand, holding shield on extended l. arm; to l., wheat ear; to r., serpent.

Sv. 22.55 (mid second century B.C.)

25. 5.01 g. (w5) 30. 6.10 g. (w5) 35. 6.92 g. (w5)
26. 5.03 g. (w6) 31. 6.24 g. (w5) 36. 7.07 g. (w6)
27. 5.35 g. (w5) 32. 6.32 g. (w6) 37. 7.41 g. (w4)
28. 5.46 g. (w4) 33. 6.63 g. (w5) 38. 7.54 g. (w5)
29. 5.64 g. (w5) 34. 6.73 g. (w4) 39. 7.94 g. (w4)
(f i g. 1)

Obv. Zeus head, as preceding.

Rev. Athena hurling thunderbolt, as preceding, except $\frac{A\ E}{\Theta}$ and to l., helmet l.; to r., horse's head r.

Sv. 22.53 - 54 (mid second century B.C.)

40. 5.91 g. (w5) 41. 6.49 g. (w5) 42. 6.77 g. (w4)
(f i g. 1)

Obv. Zeus head, as preceding.

Rev. Athena hurling thunderbolt, as preceding, except details illegible.

Sv. 22.53 - 55 (mid second century B.C.)

43. 5.38 g. (w6) 45. 6.98 g. (w6) 46. 7.60 g. (w5)
44. 6.17 g. (w5)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as nos. 3 - 8.

Θ

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as nos. 3 - 8, except A E and to l., pileus; to r., eagle r.

Sv. 81.30 - 31 (third quarter of second century B.C.)

47. 4.30 g. (w6) 48. 5.75 g. (w5) (fig. 2)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

A E

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except Θ and to l., kernos; to r., cornucopiae and eagle r.

Sv. 81.19,22 - 24 (third quarter of second century B.C.)

49. 5.37 g. (w4) 51. 5.70 g. (w5) 52. 5.71 g. (w4)
50. 5.66 g. (w4) (fig. 2)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

A E

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except Θ and to l., kernos or amphora; to r., cornucopiae and eagle r.

Sv. 81.19 - 24 (third quarter of second century B.C.)

53. 3.82 g. (w6) 55. 5.89 g. (w6) 56. 6.43 g. (w5)
54. 4.67 g. (w6)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

Θ

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except A E and to l., amphora; to r., eagle r.

Sv. 81.25 - 27 (third quarter of second century B.C.)

57. 4.27 g. (w4) 58. 7.34 g. (w4)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except to r., eagle r.; other details illegible.

Sv. 81.17 - 31.

59. 4.50 g. (w6) 64. 5.65 g. (w6) 69. 6.49 g. (w6)
60. 4.82 g. (w6) 65. 6.02 g. (w6) 70. 6.66 g. (w6)
61. 4.95 g. (w6) 66. 6.03 g. (w6) 71. 6.70 g. (w6)
62. 5.20 g. (w6) 67. 6.21 g. (w6) 72. 6.79 g. (w6)
63. 5.52 g. (w6) 68. 6.41 g. (w6) 73. 7.07 g. (w6)

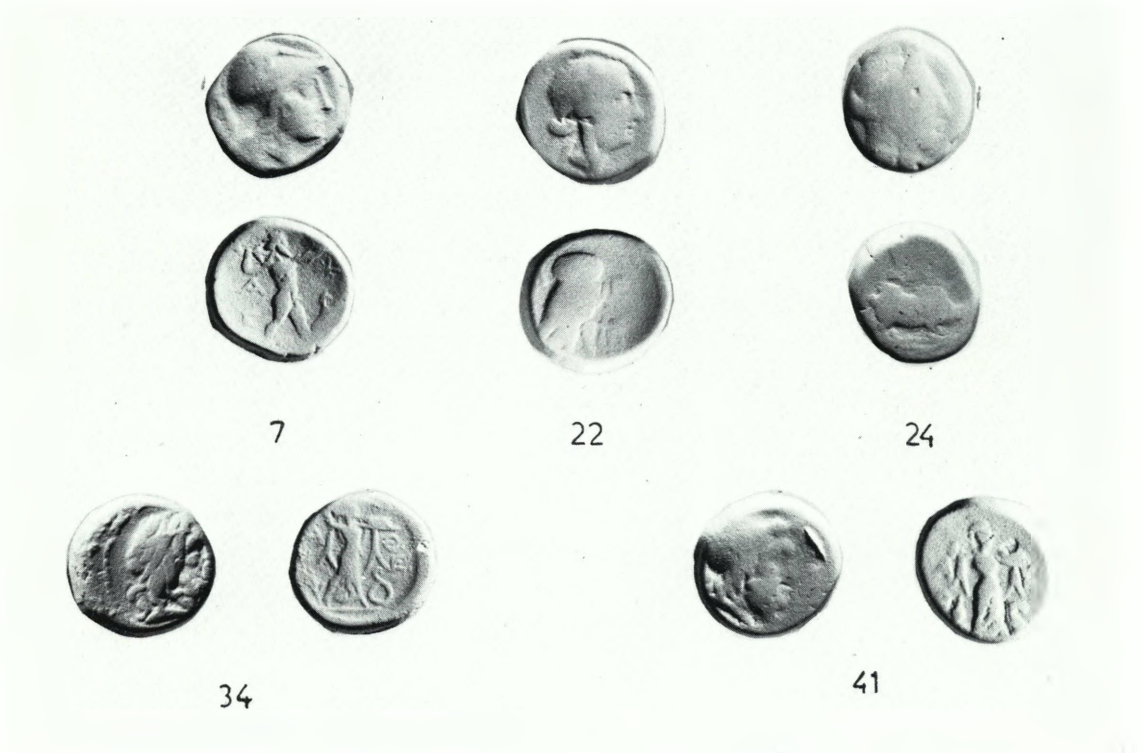

Fig. 2. Athenian bronze 2nd half of 2nd cent. B.C. and early 1st cent. B.C.

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.
Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except A ΘE and to l. and r., two pilei.
Sv. 81.32 - 39 (late second century B.C.)

74. 4.49 g. (w3) (f i g. 2)	87. 5.50 g. (w4)	99. 6.40 g. (w4)
75. 4.76 g. (w3)	88. 5.60 g. (w4)	100. 6.42 g. (w4)
76. 4.80 g. (w3)	89. 5.64 g. (w4)	101. 6.43 g. (w3)
77. 4.87 g. (w4)	90. 5.80 g. (w3)	102. 6.46 g. (w5)
78. 4.88 g. (w4)	91. 5.88 g. (w3) (f i g. 2)	103. 6.47 g. (w4)
79. 4.89 g. (w4)	92. 5.94 g. (w4)	104. 6.61 g. (w4)
80. 5.15 g. (w4)	93. 6.02 g. (w4)	105. 6.81 g. (w4)
81. 5.22 g. (w3)	94. 6.22 g. (w4)	106. 6.85 g. (w4)
82. 5.24 g. (w4)	95. 6.27 g. (w4)	107. 6.90 g. (w4)
83. 5.26 g. (w3)	96. 6.28 g. (w4)	108. 7.48 g. (w4)
84. 5.28 g. (w4)	97. 6.29 g. (w4)	109. 7.86 g. (w5)

85. 5.42 g. (w4)
86. 5.48 g. (w5)
98. 6.39 g. (w3)
110. 7.98 g. (w4)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except A Θ E and to l., bakchos.

Sv. 81.49 - 52 (early first century B.C.)

111. 5.99 g. (w4)
112. 6.54 g. (w3)
113. 6.54 g. (w3)
114. 6.69 g. (w4)
115. 6.74 g. (w3)
116. 6.92 g. (w4)
117. 7.01 g. (w3) (fig. 2)
118. 7.04 g. (w4)
119. 7.62 g. (w4)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except A Θ E and to l., thyrsus.

Sv. 81.40 - 44 (early first century B.C.)

120. 4.76 g. (w5)
121. 5.46 g. (w2)
122. 5.77 g. (w3)
123. 6.01 g. (w3)
124. 6.16 g. (w4)
125. 6.22 g. (w4)
126. 6.34 g. (w4)
127. 6.45 g. (w3)
128. 6.45 g. (w4)
129. 6.47 g. (w4)
130. 6.52 g. (w2) (fig. 2)
131. 6.58 g. (w3)
132. 6.72 g. (w4)
133. 6.79 g. (w4)
134. 6.79 g. (w4)
135. 6.90 g. (w4)
136. 6.96 g. (w4)
137. 7.05 g. (w3)
138. 7.10 g. (w4)
139. 7.26 g. (w4)
140. 7.40 g. (w4)
141. 7.49 g. (w4)
142. 7.65 g. (w4)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except A Θ E and to l., bakchos or thyrsus.

Sv. 81.40 - 44, 49 - 52 (early first century B.C.)

143. 5.77 g. (w4)

Obv. Athena, Corinthian helmet, as preceding.

Rev. Zeus hurling thunderbolt, as preceding, except details illegible.

Sv. 81.17 - 52.

144. 5.21 g. (w6)
145. 5.83 g. (w6)
146. 5.84 g. (w6)
147. 6.10 g. (w6)
148. 6.65 g. (w6)
149. 6.90 g. (w6)
150. 7.07 g. (w6)

The contents of the 1969 Attica hoard closely resemble those of several other recorded bronze hoards, all of Attic provenance : the 1937 Pnyx deposit, the 1942 Plaka hoard, the 1954 Keratea find, and the 1906, 1927 and 1937 Attica hoards[3]. Characteristic of all these finds is the almost total absence of non-Athenian coins and the predominance of two large bronze varieties, Athena / Fulminating Zeus and Zeus / Fighting Athena. These two types filled the unit bronze needs of Athens and Attica for about 100 years before being replaced after 86 B.C. by new types[4]. The two other Athenian large bronze types in the 1969 Attica hoard, Apollo / Owl and Demeter / Pig, (nos. 22 - 24), were issued in very small quantities. In the 1927 Attica hoard, and in the Pnyx and Plaka finds, containing 288, 240 and 85 coins respectively, not a single specimen of either type was present.

The 123 Athena / Fulminating Zeus coins in the 1969 Attica hoard include almost every variety of reverse symbols. The earliest, star and eagle, wheat ear and eagle, and cornucopiae and eagle, (nos. 3 - 21), are few in number and very worn. The latest issues, two pilei, bakchos, and thyrsus, (nos. 74 - 143), are better preserved and together account for 70 of the 150 pieces in the deposit. The 37 two pilei coins, although not the latest, far outnumber all other varieties. This is also the case in all the other hoards cited above, with the exception of the Plaka deposit, and indicates that the two pilei issue must have been the largest of the Fulminating Zeus issues before 87 B.C. Only the star between crescents variety, (Sv. 81.45 - 48), struck in 87 / 86 B.C., not present in any of these hoards, may have been minted in a greater quantity than the two pilei issue[5].

None of the coins in the find bears a countermark, unlike some of the Zeus / Fighting Athena pieces in the 1906 Attica burial. The rare cicada-countermarked Athena / Fulminating Zeus pieces have yet to be included in a recorded hoard[6]. This countermark appears only on two pilei, bakchos, and thyrsus issues and was undoubtedly applied after the burial of the known Fulminating Zeus deposits.

A few features of the 1969 Attica hoard distinguish it from similar finds. Unlike most Attic bronze deposits, this hoard contains no fractional denominations, although these were in ample supply during the second century B.C. Apparently, the person who

3. M. Thompson, An Inventory of Greek Coin Hoards, (New York, 1973), nos. 274 - 275, 277, 280 - 282, respectively.

4. M. J. Price, Num. Chron. (1964), pp. 27 - 36. J. H. Kroll, ΑΔ 27 (1972) : Mel., pp. 86 - 120, pls. 34 - 40.

5. Star between crescents bronzes are among the finds associated with a group of bronze statues from Piraeus. Athens, Numismatic Collection Inv. 1970 / 2075. 235 are also included in the 1926 Piraeus hoard, (Thompson, Inventory, no. 316), which will be published by Dr. Kleiner in a forthcoming volume of ΑΔ.

6. Nine such countermarked coins come from the Christomanos collection in the Athens Numismatic Museum. These specimens will be published in conjunction with the 1926 Piraeus hoard.

buried these coins did not feel it worthwhile to set aside any bronze pieces other than those of the largest denomination. The hoard might therefore represent a savings deposit, from which small change was excluded, but in this case it would be strange that so many very worn specimens were selected.

The two bronze pieces of Antigonos Gonatas, (no. 1), and of Ambracia, (no. 2), are not present in any other recorded Attic hoard. The inclusion of an Epirote coin, rarely found in Attica, is surprising, but its Fulminating Zeus reverse may have made it readily acceptable in Attic commerce. The bronzes of Antigonos, on the other hand, have been found in large numbers in the Athenian Agora. These coins constituted the bronze currency of Athens during the period that the city was under Macedonian domination. After Antigonos' death, a great number of the Macedonian pieces were recalled and restruck with Athenian types, but, to judge from the Agora finds, many continued to circulate without alteration [7].

Also noteworthy is the Fulminating Zeus - two pilei specimen no. 74. The piece documents an error on the part of an Athenian mint employee. The coin evidently was mistaken for an unstruck flan and was restruck, the second time with the obverse die almost obliterating the earlier reverse and the new reverse die almost obliterating the old obverse.

The date of burial of the hoard can be fixed quite precisely. As in the group of finds enumerated above, the latest pieces are the Fulminating Zeus coins with bakchos or thyrsus as symbol. Some of these are rather worn and must have been in circulation for some years before the hoard was secreted. The burial of the deposit can therefore be placed just prior to the striking of the final variety of the series —the star between crescents issue of Mithradates VI, 87 / 86 B.C.— or, in any case, before the Mithradatic bronzes had circulated widely [8]. Such a date, ca. 88 - 86 B.C., corresponds to the appearance of Roman forces in Attica and to Sulla's siege of Athens and Piraeus [9]. The 1969 Attica hoard must have been formed and hidden during these troubled times, in the hope that it would not fall into Roman hands during the plundering of Athens and the countryside by Sullan troops.

MANDO CARAMESSINI - OECONOMIDES
FRED S. KLEINER

Athens, May 1974

7. Dr. John H. Kroll (Texas) is presently studying the coinage of third century Athens.

8. The traditional dating of this issue is accepted here but has been questioned by M. Thompson, The New Style Silver Coinage of Athens, (New York, 1961), pp. 529 - 531.

9. Plut., Sulla, 12 - 15. Appian, Mithr., 5.28 - 6. 41.W. S. Ferguson, Hellenistic Athens, (London, 1911), pp. 437 - 459.

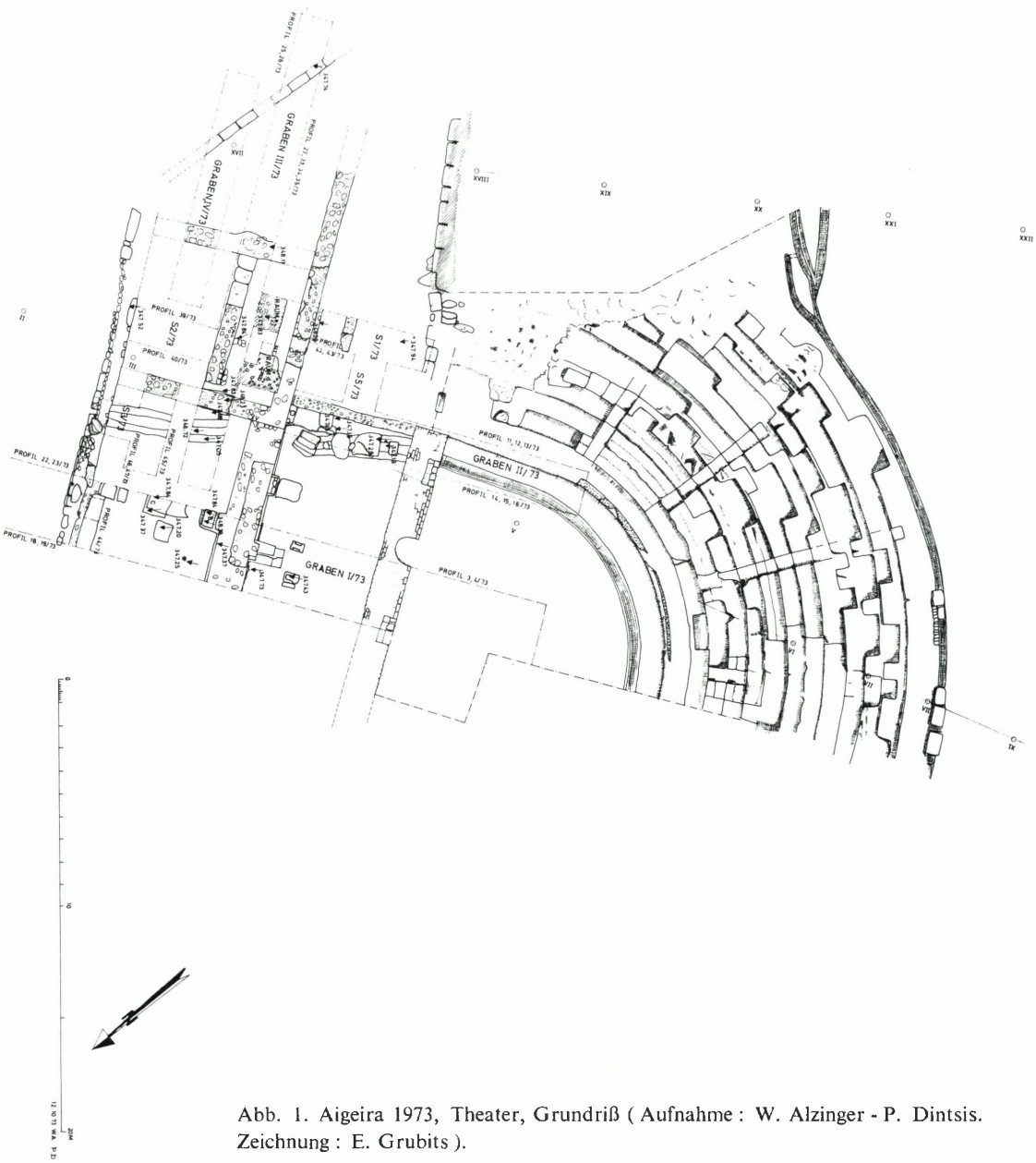

Abb. 1. Aigeira 1973, Theater, Grundriß (Aufnahme : W. Alzinger - P. Dintsis. Zeichnung : E. Grubits).

DIE AUSGRABUNGEN IN AIGEIRA 1974

Die Arbeiten wurden vom 1.September bis zum 12.Oktober 1973 durchgeführt. Dem Berichterstatter standen als Mitarbeiter folgende Damen und

Herren zur Seite : em. Prof. Dr. Dr. h.c. Fritz Schachermeyr sowie die Studenten der klassischen Archäologie Gerlinde Haas, Graz, Petros Dintsis, Wien, Christine Schwanzar, Wien und Franz Glaser, Wien. Ausgangspunkt für die Untersuchungen waren die Ergebnisse der im Herbst 1972 abgeschlossenen Vorkampagne, während der im Theater ein Teil des Zuschauerraumes und auf der Akropolis ein Planquadrat von 8 × 8 m mit Scherben der Periode LH IIIC freigelegt wurden. An diesen beiden Stellen wurden die Arbeiten im Berichtsjahr fortgesetzt.

Schon vor Beginn der Kampagne erstellten die Geometer Dimitra Miti-Tsonis und Georgios Tsonis einen neuen Vermessungsplan des Areales der antiken Stadt im Maßstab 1 : 1000. Diese neue Vermessung war unbedingt notwendig geworden, da der seinerzeit während des 1.Weltkrieges vom griechischen Architekten Sursos aufgenommene Plan nicht mehr den neuen Anforderungen genügte. Die neue Aufnahme wurde an die moderne militärgeographische Vermessung angeschlossen, sodaß es möglich war, die Höhenschichtelinien den vom Meeresspiegel gemessenen absoluten Koten anzugleichen. Das ganze Gelände wurde mit einem Punktenetz überzogen, an das nun alle Grabungsergebnisse mittels einfacher Dreiecksvermessung angehängt werden können. Die einzelnen Punkte wurden dauerhaft im Gelände fixiert. Neben diesem Schichtenplan fertigten die Geometer auch noch einen Lageplan an, der alle sichtbaren Mauerzüge enthält. Aus diesem ersieht man, wie reich der Boden AIGEIRAS ist, und schon jetzt zeichnen sich die Punkte zukünftiger Grabungen ab.

Theater (Abb. 1, 2)

Neben der weiteren Freilegung des Zuschauerraumes wurde das östliche Bühnengebäude in Suchgräben näher untersucht. Hierbei fanden sich Reste des hellenistischen Proskenions (Abb. 2) in Form einer Wand mit Halbsäulengliederung. Dieses ist aus Konglomeratgestein errichtet, das mit einer feinen Stuckschicht überzogen war.

Der Wasserkanal der Orchestra ist unter der Bühne durchgeführt. Dort sind noch die großen Abdeckplatten aus Stein erhalten. In der offenen Orchestra hingegen fehlen sie. Etwa 3.5 m hinter dem Proskenion dürfte die Vorderwand des Szenengebäudes liegen, deren Reste allerdings von jüngeren Mauern überdeckt sind. Beim Bau des römerzeitlichen Bühnenhauses wurden nicht nur die Erdschichtungen sondern auch ältere Mauern abgerissen. Die Rückwand der Skene liegt wahrscheinlich in der Flucht der großen Abschlußmauer im Süden. Hier lassen sich schon jetzt mehrere Umbauphasen erkennen.

In römischer Zeit wurde in der üblichen Weise eine hohe Bühnenwand mit Pfeilergliederung errichtet (*Scaenae frons*). Vor den Pfeilern fanden sich Fundamentplatten, die auf vorgestellte Säulen schließen lassen und als Tabernakelarchitektur rekonstruiert werden können. Vielleicht hatten die Bühnen an den äußersten Seiten leicht vorgezogene Paraskenien. Die Glie-

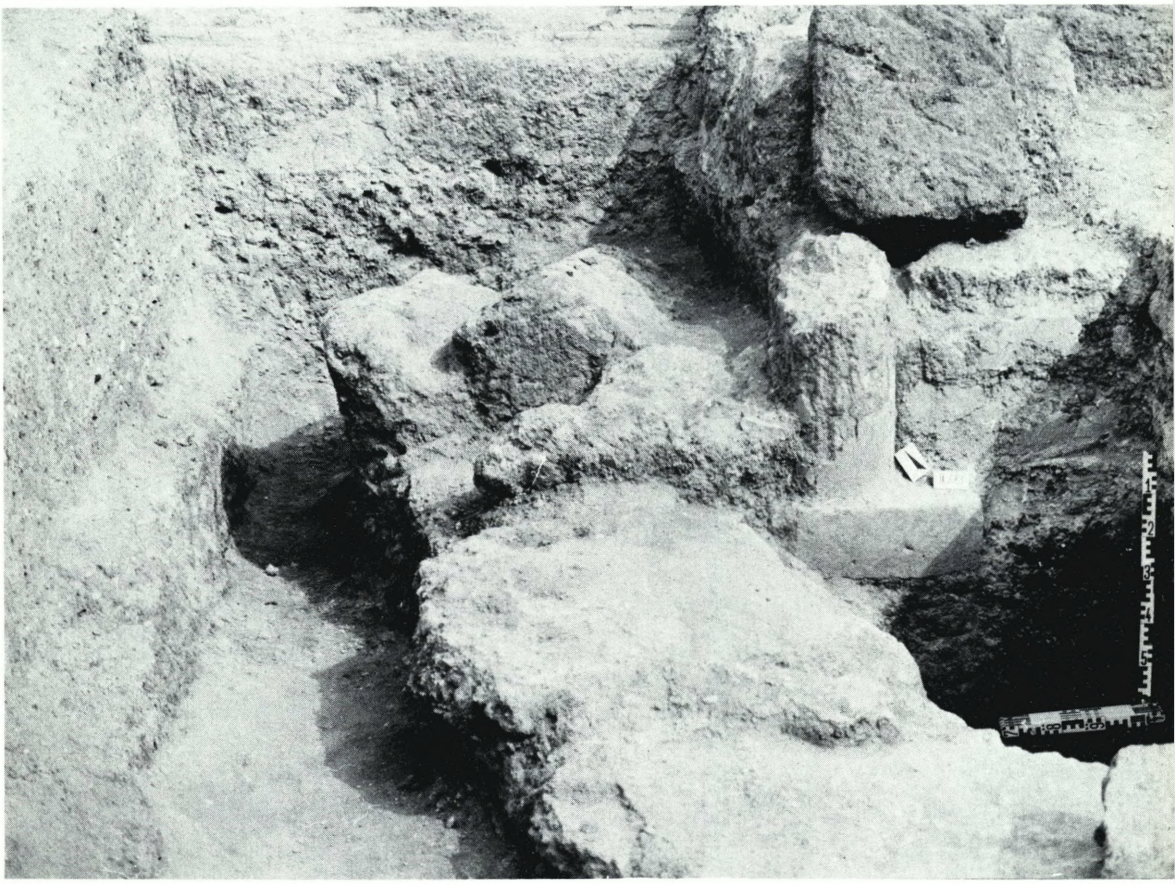

Abb. 2. Aigeira 1973, Theater, Säule des Proskenions der hellenistischen Bühne

derung der *Scaenae frons* ist wie an den Theatern von Segesta oder Tyndaris anzunehmen.

Davor liegt ein etwa 7 m tiefes *Pulpitum*. Dieses ist noch in einer mächtigen Mauer aus Ziegeln erhalten, in der Nischen mit Stufenaufgängen wie beim Theater des Herodes Atticus in Athen oder beim Theater in Pompeji ausgespart sind. Rechts und links der Achse lag je eine Rundnische von denen nur eine ausgegraben wurde. Sie dienten zur Aufnahme von Statuen, etwa wie in den Theatern von Sabratha oder Leptis Magna. Die Gestaltung des Bühnenhauses selbst ist noch ungewiß.

Der Zuschauerraum ist in der Form eines Hufeisens mit gerade vorgezogenen Enden angelegt. Die Sitzreihen wurden aus dem anstehenden Fels gehauen. Dort, wo kein Felsgrund vorhanden war, wurden die Unterlagen für steinerne Sitzstufen aus dem sehr harten Mergel geschnitten. Dank der subtilen Arbeit des archäologisch

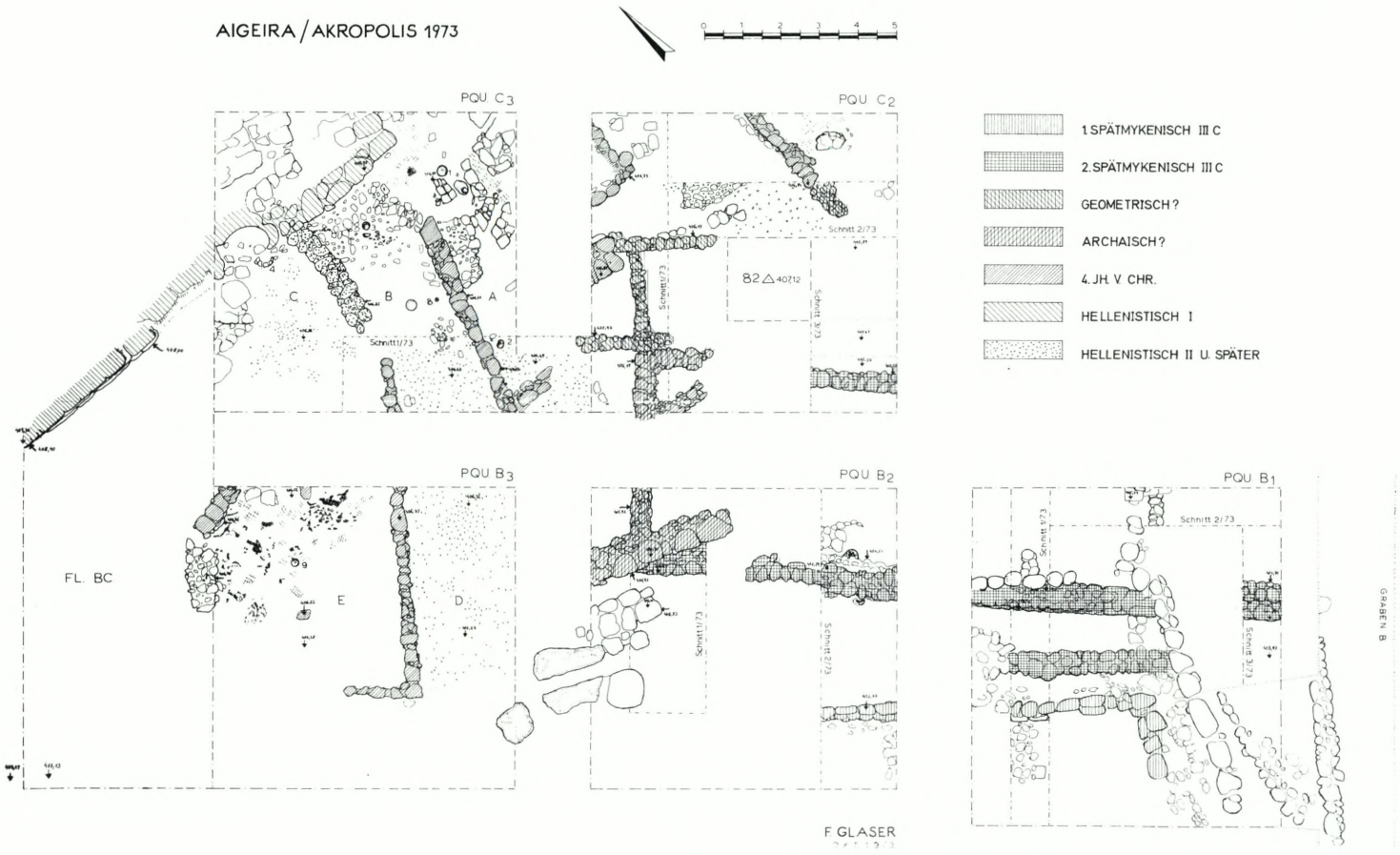
geschulten Vorarbeiters Menis Arberoris gelang es, diese Beobachtung festzuhalten. Solche aus dem Kreis herausgezogene Enden des Zuschauerraumes finden sich unter anderem auch beim Dionysos - Theater in Athen seit dem Umbau des 4.Jhs. unter Lykurg in gleicher Form. Bisher sind also zwei Bauphasen zu unterscheiden: eine hellenistische, von der noch Reste des Proskeniums erhalten sind und die mit Vorbehalt in das zweite Jahrhundert v.Chr. datiert werden kann und eine kaiserzeitlich römische, die vielleicht an das Ende des ersten und zweiten Jahrhunderts n.Chr. gehört. Als dritte Phase kann eine teilweise Zerstörung des Zuschauerraumes angesprochen werden, bei der die obersten Sitzstufen als Steinbruch verwendet wurden.

Akropolis (Abb. 3)

In diesem Bereich auf der südlichsten Erhebung des Hügels von Aigeira wurden im Anschluß an die Untersuchungen des Jahres 1972 weitere vier Planquadrate von 8 × 8 m im Geviert ausgehoben. Da die Untersuchungen des Vorjahres in den oberen Schichten noch keine ungestörte Stratigraphie ergaben, mußten vorerst im alten Planquadrat B 1 zusätzliche Schnitte vorgenommen werden. Diese stießen auf spätmykenische Straten mit Keramik der Periode LH IIIC. Die quer durch das Planquadrat verlaufende Mauer f ist eine Terrassenmauer, die den gewachsenen Boden abschließt. Parallel dazu liegt die Mauer d. Sie wurde in zwei Phasen errichtet. Weitere Mauern im Planquadrat C2 könnten möglicherweise zu einem Megaron von etwa 4.5 m Breite gehören, dessen Südwand die Mauer d bildet. Diese ist wegen des Hanges tiefer fundamentiert, eine nicht seltene Technik, die z.B. in der geometrischen Siedlung Emporio auf Chios häufig anzutreffen ist.

In den Planquadraten B2 und C2 wurden bisher nur die obersten Schichten erreicht. Zugehörige Mauern sind jünger und z.T. anders orientiert. Im Bereich einiger Mauern fanden sich durchgehende Brandspuren über einem Boden in den mehrere Tongefäße gesetzt worden waren. Für die Datierung des Brandes gibt eine korinthische Münze, die zwischen 400 und 300 v.Chr. geschlagen wurde, einen wichtigen Anhaltspunkt. Ein weiteres Scherbennest im Norden von B2 (Nr. 3) gehört zu einem älteren Niveau. Hier fanden sich auch beachtliche Reste einer korinthischen Olpe, die um 600 v.Chr. getöpfert worden war. Eine genaue Beurteilung des Fundes wird erst nach fachmännischer Reinigung möglich sein. Zu diesem Niveau konnten vorerst noch keine Häuser festgestellt werden. Der mit einer Brandschicht überzogene jüngere Boden, der durch die korinthische Münze zwischen 400 und 300 v.Chr. datiert ist, zeigt hingegen Reste eines Hauses. Dieses kann möglicherweise megaronartig ergänzt werden, u.zw. mit einer Stützenreihe unter dem Firstbalken. Als Unterlagen für solche Stützen wären zwei Steinplatten zu deuten. Noch später ist eine im Nordwesten der Grabung verlaufende Terrassenmauer entlang der westlichen der

Abb. 3. Aigeira 1973, Akropolis (Aufnahme und Zeichnung F. Glaser)

beiden Akropolisspitzen. Sie entstand frühestens in hellenistischer Zeit. Damals gab es aber auf der Akropolis keine Besiedlung mehr. Der Ort war nur noch Kultplatz der nach den Funden bis in die römische Kaiserzeit als solcher benützt wurde.

Auch in diesen Bereichen ist ein Vordringen in größere Tiefen notwendig, ein Vordringen bis in die mykenischen Schichten, vor allen der Periode LH IIIC, um Aufschluß über die sog. « dunklen » Jahrhunderte der frühgriechischen Geschichte zu gewinnen. Schon jetzt lassen die Keramikfunde gewisse Zusammenhänge erkennen : Beziehungen zur Argolis, ja selbst zu Pylos sind vorhanden und werfen die Frage nach der Herkunft jener Leute auf, die sich in der prachtvollen Gegend von Aigeira ansiedelten. An diesem beherrschenden Punkt am Südufer des korinthischen Golfes, von schroffen unbezwingbaren Felswänden schützend umgeben ! — Waren es Leute aus dem Zentrum der mykenischen Kultur, die im ausgehenden zweiten Jahrtausend vor Chr. nach den Katastrophen in den Burgen von Mykene, Tiryns oder Pylos Zuflucht und Hoffnung auf Überleben fanden ?

WILHELM ALZINGER

ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΕΙΣ ΘΗΒΑΣ

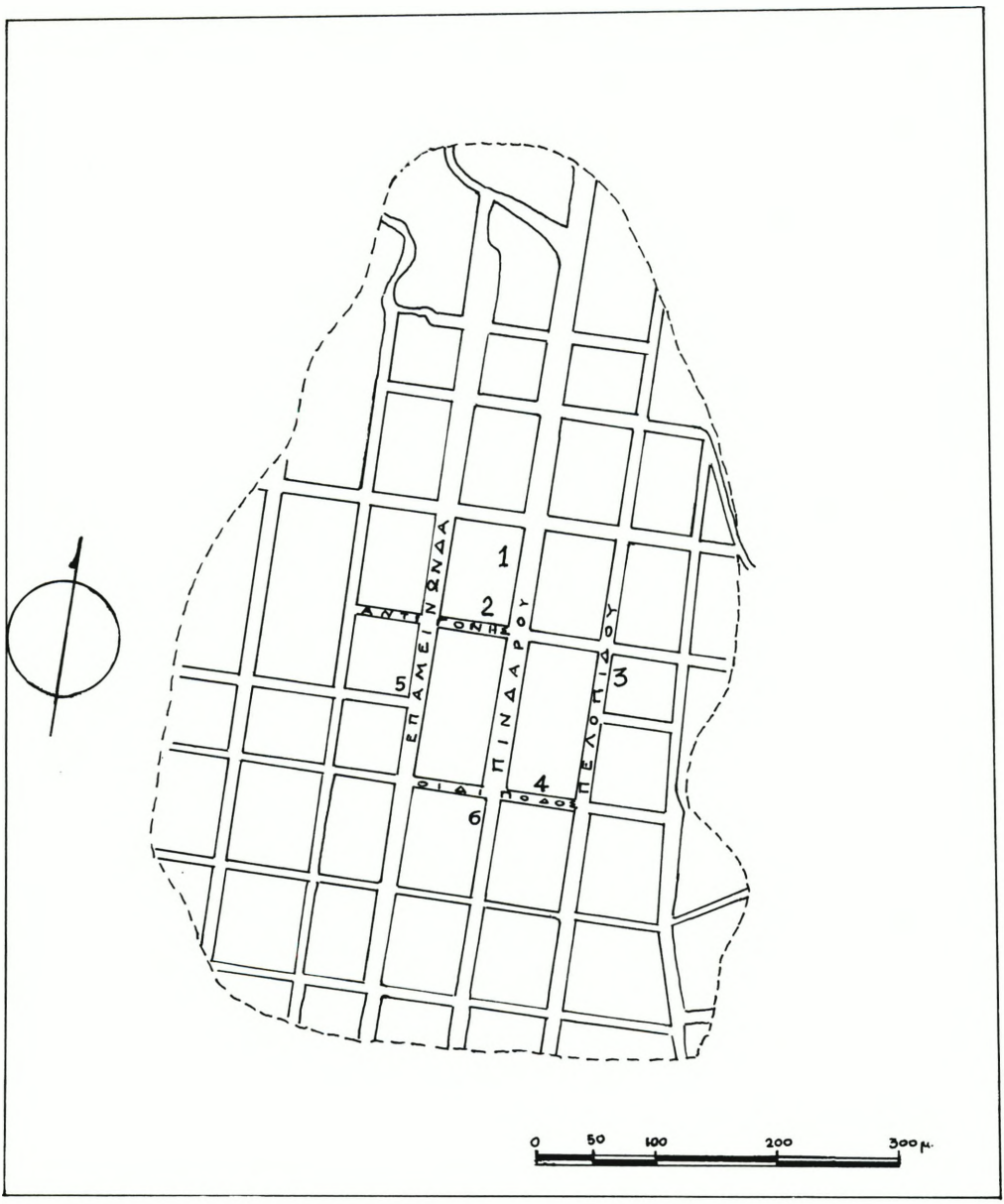
Ὡς γνωστόν, εἰς τὰ Μυκηναϊκὰ Ἀνάκτορα τῶν Θηβῶν ὑπῆρχον ἐργαστήρια ἐπεξεργασίας τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν πολυτίμων ὑλικῶν, τὰ ὁποῖα εἰσήγοντο ὡς πρώτη ὕλη ἐκ τῆς Ἀνατολῆς[1]. Μέχρι πρό τινος δύο Μυκηναϊκὰ Ἀνακτορικὰ ἐργαστήρια διὰ τὴν κοπὴν πολυτίμων καὶ ἡμιπολυτίμων λίθων καὶ τὴν κατασκευὴν χρυσῶν κοσμημάτων εἶχον ἐντοπισθῆ εἰς τὰς Θήβας : Τὸ δωμάτιον π τῆς « Οἰκίας τοῦ Κάδμου » (πρῶτον Ἀνάκτορον)[2] καὶ τὸ « δωμάτιον Β » ἑνὸς κτηριακοῦ συγκροτήματος ἀνήκοντος εἰς τὸ δεύτερον Ἀνάκτορον καὶ ἀνευρεθέντος τὸ 1964 εἰς τὸ οἰκόπεδον Κόρδατζη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Οἰδίποδος[3].

Προσφάτως καὶ τρίτον Ἀνακτορικὸν ἐργαστήριον ἀνευρέθη εἰς τὰς Θήβας μὲ ἐνδιαφέροντα εὑρήματα ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς κατασκευῆς τῶν κοσμημά-

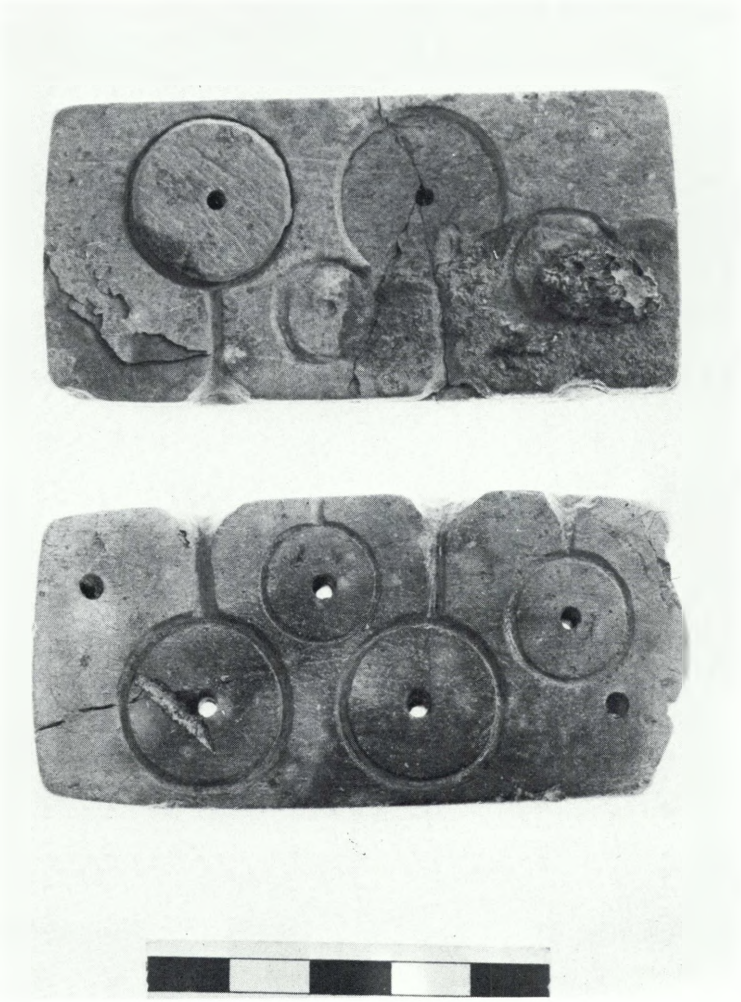
1. Κεραμόπουλλος, ΑΕ 1909, 58 κέ. καὶ εἰδικώτερον ΑΕ 1931, 33 κέ. εἰκ. 1. Ἐκ τῆς ἀνευρέσεως πλήθους τεμαχίων ὀνύχων ἢ ἀχατῶν καὶ ὀρείας κρυστάλλου, ἄλλων εἰργασμένων καὶ ἄλλων ἀκατεργάστων, ὁ Κεραμόπουλλος συνεπέρανε τὴν ὕπαρξιν ἐργαστηρίων ἐντὸς τοῦ Ἀνακτόρου.

2. Κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ τῆς «Οἰκίας τοῦ Κάδμου» (1965) ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ δωματίου πολλὰ « χρυσᾶ σύρματα » διὰ τὴν κατασκευὴν κοσμημάτων, βλ. S. Symeonoglou, Kadmeia I, 91, ὑποσ. 401 καὶ ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, 191.

3. Kadmeia I, 15 - 16, 63 κέ., εἰκ. 3.

Σχέδ. 1. Θῆβαι. Τοπογραφικὸς Χάρτης Καδμείας. (— πιθανὴ γραμμὴ τοῦ Μυκηναϊκοῦ τείχους. 1 Οἰκία τοῦ Κάδμου. 2 Νέον Καδμεῖον. 3 Παράρτημα Ἀνακτόρου. 4 Ἀνακτορικὸν ἐργαστήριον (οἰκόπεδον Κόρδατζη). 5 Τμῆμα Ἀνακτόρου. 6 Ἀνακτορικὸν ἐργαστήριον (οἰκόπεδον Κοροπούλη)

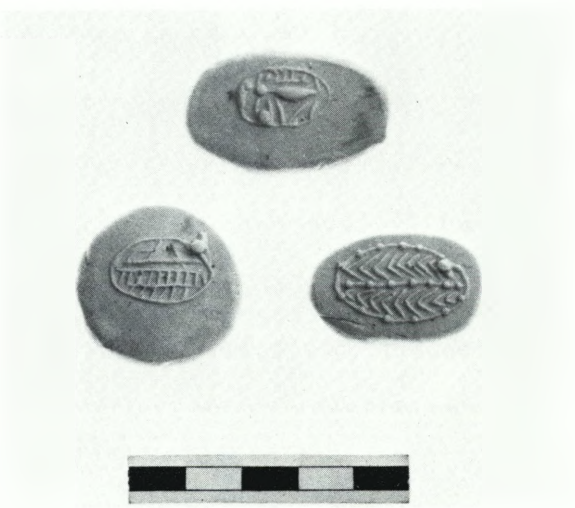

Εἰκ. 1. Μήτρα κατασκευῆς κρίκων ἐκ τοῦ Ἀνακτορικοῦ ἐργαστηρίου

των. Τὸ νέον ἐργαστήριον εὑρίσκεται πλησιέστατα πρὸς τὸ ἐργαστήριον τοῦ δευτέρου Ἀνακτόρου. Ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου Κοροπούλη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου, τὸ ὁποῖον κεῖται μόλις περὶ τὰ 40 - 50 μ. ΝΔ. τοῦ οἰκοπέδου Κόρδατζη. Εὑρίσκεται δηλ. εἰς τὸ κέντρον τῆς συγχρόνου πόλεως, τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει τὸν χῶρον τῆς Μυκηναϊκῆς Ἀκροπόλεως, τῆς Καδμείας (σχέδ. 1).

Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ οἰκόπεδον Κοροπούλη, ἀναληφθεῖσα λόγῳ οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἀπεκάλυψε βαθείας Μυκηναϊκὰς ἐπιχώσεις, τὰς ὁποίας ὅμως εἶχον ἱκανῶς καταστρέψει μεταγενέστερα οἰκοδομήματα (Ρωμαϊκὰ καὶ Βυζαντινά), ὡς καὶ σύγχρονοι κατασκευαί. Ἐν τούτοις, εἰς τὸ Δ. τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη μέγα δωμάτιον, τοῦ ὁποίου κατ' ἀνάγκην τμῆμα μόνον ἀνεσκάφη, ἤτοι ἔκτασις περίπου 6×3 μ. Ὡς κατεδείχθη

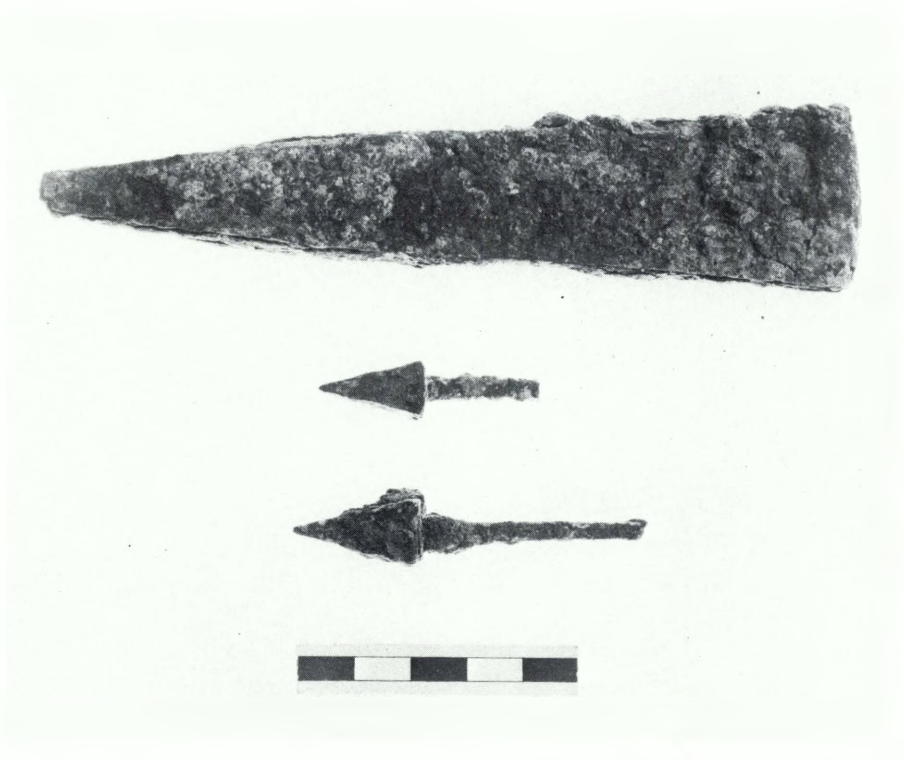

Εἰκ. 2. Ἑτέρα ὄψις τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν τεμαχίων τῆς μήτρας (πρώτη χρῆσις)

Εἰκ. 3. Ἐκτυπώσεις τῶν παραστάσεων τῆς εἰκ. 2

ἐκ τῶν εὑρημάτων καὶ τοῦ προσανατολισμοῦ τῶν τοίχων, τὸ δωμάτιον αὐτὸ ἀνῆκεν εἰς οἰκοδομικὸν συγκρότημα τοῦ δευτέρου Μυκηναϊκοῦ Ἀνακτόρου καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐργαστήριον κατασκευῆς κοσμημάτων καὶ ἄλλων μεταλλικῶν ἀντικειμένων, καθὼς καὶ κοπῆς πολυτίμων καὶ ἡμιπολυτίμων λίθων.

Αἱ ἐπιχώσεις εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμῆμα τοῦ δωματίου διετηροῦντο ἄθικτοι. Ἡ καθαρὰ Μυκηναϊκὴ ἐπίχωσις ἤρχιζεν εἰς βάθος 5,50 μ. περίπου. Τὸ πρῶτον στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως, πάχους 1,50 μ. περίπου, ἄνευ οἰκοδομικῶν λειψάνων, περιεῖχε ὄστρακα κυρίως τῆς ΥΕΙΙΙΒ2 μὲ πολλὰ δείγματα ἐκ σκύφων τῆς ὁμάδος Β. Μετὰ τὸ στρῶμα αὐτὸ εἰς βάθος 7 μ. περίπου ἐνεφανίσθη στρῶμα φοβερᾶς καταστροφῆς ἐκ πυρός, πάχους 0,30 - 0,50 μ., τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ ἐκ πατημένου χώματος δάπεδον τοῦ δωματίου. Ἐντὸς τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἀνευ-

Εικ. 4. Χαλκῆ σμίλη καὶ χαλκαῖ αἰχμαὶ βελῶν

ρέθησαν διάφορα κεκαυμένα οἰκοδομικὰ ὑλικά: εὐμεγέθη τεμάχια ἀπηνθρακωμένων ξύλων· τεμάχια κεράμων καὶ πλίνθων ἐκ τῶν τοίχων καὶ τῆς στέγης, πολλαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν τὸ σχῆμα παραχειλωτῶν ἐπιπέδων στρωτήρων[4]. Τινὰ ἐκ τῶν τεμαχίων αὐτῶν φέρουν ἴχνη ἀχύρου. Τεμάχια ἐγχρώμων κονιαμάτων. Παραμορφωμένα ἐκ τῆς πυρᾶς φύλλα μολύβδου. Πάντα ταῦτα, ὁμοῦ μετὰ λίθων καὶ διαλελυμένων ἐρυθρῶν ἐκ τῆς πυρᾶς πωρολίθων, εἶχον συσσωρευθῆ ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἐντονώτατα καὶ ἐκτεταμένα ἴχνη πυρᾶς. Μόνον τὰ θεμέλια τοῦ Δ. τοίχου τοῦ δωματίου, εἰς μῆκος 1,60 μ. καὶ πάχος 0,60 μ., καὶ μικρὸν διαλελυμένον τμῆμα τοῦ Β. τοίχου, εἰς μῆκος 2 μ., εὑρέθησαν, ἐνῷ ἡ συνέχεια τοῦ δωματίου πρὸς Α. καὶ Ν. κατεστράφη ὑπὸ νεωτέρων κατασκευῶν.

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου, καὶ ἀναμεμειγμένα μετὰ τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, ἀνευρέθησαν τὰ ἑξῆς ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν, ὅτι τὸ δωμάτιον ἦτο Ἀνακτορικὸν ἐργαστήριον:

1. **Μήτρα κατασκευῆς κρίκων** (εἰκ. 1). Σώζονται ἀμφότερα τὰ τεμάχια αὐτῆς, σχήματος ὀρθογωνίου, διαστ. 0,08 × 0,037 μ. Τὸ πρῶτον τεμάχιον, ἐκ σχιστολίθου, ἔχει πάχος 0,01 μ., τὸ δεύτερον, ἐκ μαλακοῦ λευκοῦ λίθου, 0,02 μ. Ἀμφότερα εἶναι ἰσχυρῶς κεκαυμένα. Εἰς τὴν γωνίαν τοῦ ἑνὸς διατηρεῖται ὑπόλειμμα χυμένου

4. Πρβλ. Κεραμόπουλλος, Θηβαϊκά, ΑΔ 3 (1917) 76 - 77, εἰκ. 58.

καὶ λυωμένου μετάλλου. Οἱ κύκλοι διὰ τοὺς κρίκους εἶναι πολὺ καλῶς σχεδιασμένοι διὰ διαβήτου καὶ μὲ χωνοειδεῖς αὔλακας χύσεως τοῦ μετάλλου. Μόνον εἰς τὸ ἓν τεμάχιον, αἱ εἰς τὸ κέντρον τῶν κύκλων ὀπαὶ εἶναι διάτρητοι, προφανῶς διὰ τὴν στερεὰν σύνδεσιν τῶν δύο τεμαχίων. Τὸ τεμάχιον αὐτὸ εἶναι ἐμφανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ἐπὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς του (εἰκ. 2), διατηροῦνται τρεῖς ἀβαθεῖς μῆτραι μὲ ἐγχαράκτους παραστάσεις, ἐξ ἀριστερῶν πλοίου, μυριαπόδου (;) καὶ ζώου (ἐλάφου;) (εἰκ. 3), πιθανῶς διὰ τὴν ἀποτύπωσίν των ἐπὶ φύλλου χρυσοῦ. Αἱ διαπεράσασαι ἐκ τῶν ὑστέρων τὰς μήτρας αὐτὰς ὀπαὶ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δεξιὰ στενὴ πλευρὰ εἶναι ἀποκεκομμένη, ἀποδεικνύουν, ὅτι τὸ τεμάχιον αὐτὸ εἶχε χρησιμοποιηθῆ κατ' ἀρχὰς ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν ὄψιν του καὶ μετὰ τὴν ἀχρήστευσίν της μετεβλήθη εἰς μήτραν κατασκευῆς κρίκων. Παρόμοιαι μῆτραι ἔχουν ἀνευρεθῆ μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἔγκωμην[5] καὶ εἰς τὴν Τροίαν[6].

2. **Ἐργαλεῖα:**

α. Χαλκῆ σμίλη ἀκεραία, καλῆς διατηρήσεως, μήκους 0,15 μ. (εἰκ. 4, ἄνω).

β. Δύο ὀστέϊνα μαχαιρίδια, προφανῶς διὰ τὴν ἐγχάραξιν παραστάσεων, τὸ ἓν ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει λεπτὸν κυλινδρικὸν σῶμα καὶ λεπτοτάτην πεπλατυσμένην ἀπόληξιν (εἰκ. 5).

3. Δύο λίθιναι ἀκόναι, ἡ μία ἐκ τῶν ὁποίων φέρει βαθείας αὔλακας ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης ἀκονίσεως τῶν ἐργαλείων. Ἀμφότεραι εἶναι ἐξ ἐρυθρωποῦ λίθου καὶ φέρουν ἔντονα ἴχνη πυρᾶς (εἰκ. 6).

5. P. Dikaios, Enkomi, 293, πίν. 138 : 10 - 11 καὶ 173 : 24.

6. C.W. Blegen, Troy IV, 24, εἰκ. 220: 37 - 389.

Εἰκ. 5 Ὀστέϊνα ἐργαλεῖα

4. Ὀρθογώνιος λιθίνη πλάξ, διαστ. 0,13 × 0,07 μ. × 0,015 μ. μὲ ἐπιπέδους καὶ καλῶς εἰργασμένας ἀμφοτέρας τὰς ἐπιφανείας. Πιθανὸν νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν ἐπ' αὐτῆς τῶν κοσμημάτων (ἄπλωμα φύλλων χρυσοῦ κλπ.)

5. Δύο χαλκαῖ αἰχμαὶ βελῶν, σχετικῶς καλῆς διατηρήσεως, σχήματος πυραμιδοειδοῦς, συμπαγεῖς (εἰκ. 4, κάτω). Κατὰ

Εἰκ. 6. Λίθιναι ἀκόναι

Εἰκ. 7. Τμῆμα ψήφου καὶ ἡμικατειργασμένα τεμάχια ὀρείας κρυστάλλου

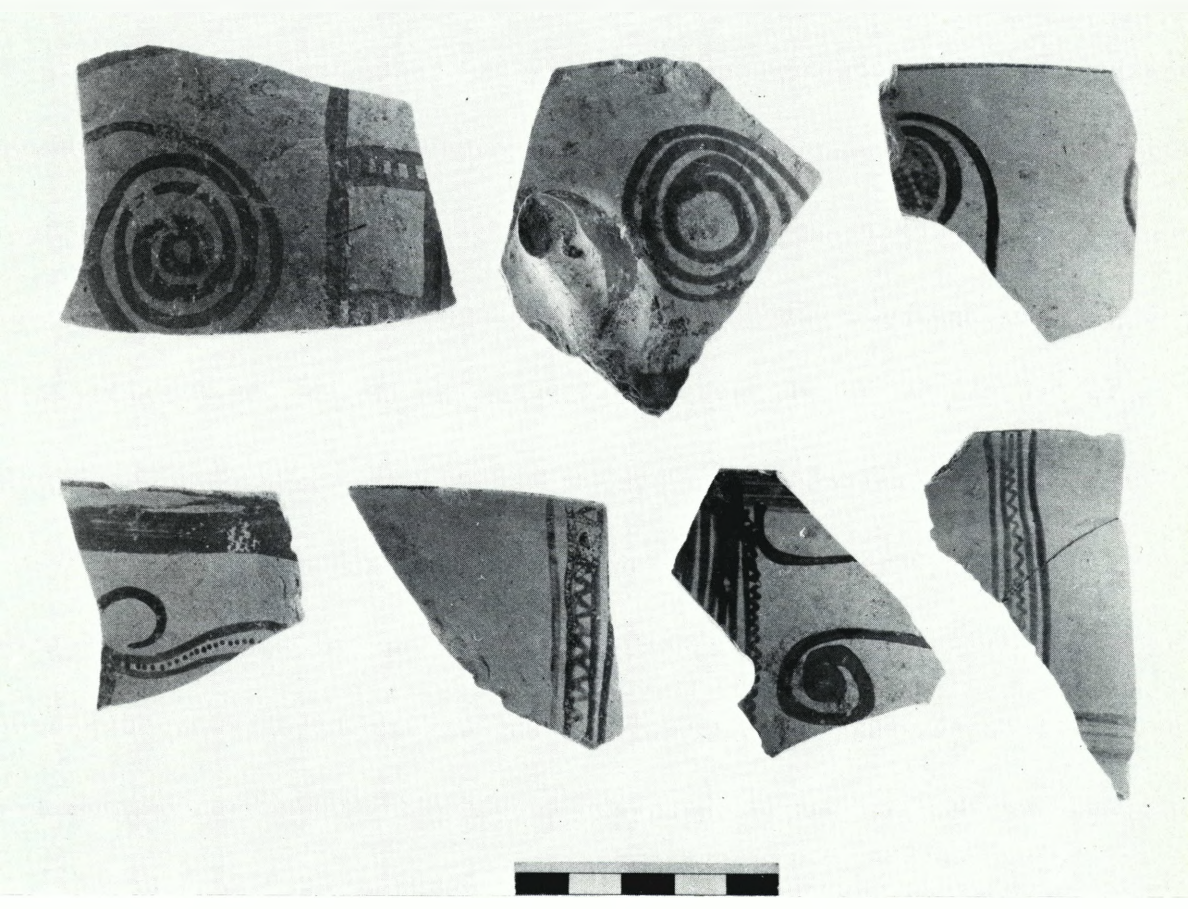

Εἰκ. 8. Χεὶρ μεγάλου Μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου

τὴν κατάταξιν τοῦ Buchholz εἶναι ὁ τύπος IX τῶν Μυκηναϊκῶν αἰχμῶν βελῶν, χαρακτηριστικὸς τῆς ΥΕΙΙΙΒ περιόδου[7]. Ἴσως εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι παραλλήλως πρὸς τὰ κοσμήματα κατεσκευάζοντο εἰς τὸ ἐργαστήριον καὶ χαλκαῖ αἰχμαὶ βελῶν.

6. Δέκα ἓξ κομβία ἐκ στεατίτου χρώ-

7. H. G. Buchholz, JdI 77 (1962) 27, εἰκ. 7 καὶ 15 : K-p.

Εἰκ. 9. Ὄστρακα σκύφων τῆς ὁμάδος Α

ματος τεφροῦ ἢ ἰώδους, ἀλλὰ καὶ ὑπολεύκου, προφανῶς ἐκ τῆς πυρᾶς, σχήματος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κωνικοῦ καὶ εἰς τρεῖς μόνον περιπτώσεις δισκοειδοῦς. Ἴσως κατεσκευάζοντο τοιαῦτα κομβία εἰς τὸ ἐργαστήριον.

7. Μικρὸν τμῆμα ἀρτοσχήμου ψήφου ἐξ ὀρείας κρυστάλλου. Δύο ἄλλα πολυεδρικὰ τεμάχια ἐξ ὀρείας κρυστάλλου, μὲ ὁρατὰ τὰ ἴχνη πριονίσεων ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τεμαχίων πρὸς κατασκευὴν κοσμημάτων. Διάφορα ἄλλα μικρὰ ἀκατέργαστα τεμάχια ὀρείας κρυστάλλου (εἰκ. 7).

8. Ψῆφος κυλινδρικὴ πεπιεσμένη, ἐξ ὄνυχος.

9. Κοχλιόσχημον ἀντικείμενον ἐκ φαγεντιανῆς, προφανῶς τὸ ἐσωτερικὸν συμπαγὲς μέρος ἐκ κοχλιοσχήμου χρυσοῦ κομβίου ἢ μήτρα διὰ τὴν κατασκευὴν κοχλιοσχήμων κομβίων ἐκ φύλλου χρυσοῦ[8].

10. Διάφορα τεμάχια παραμορφωμένα

8. Πολυάριθμα χρυσᾶ κομβία τοῦ σχήματος αὐτοῦ εὑρέθησαν εἰς τὸ Δωμάτιον τοῦ Θησαυροῦ τοῦ δευτέρου Μυκηναϊκοῦ Ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, 232.

ἐκ τῆς πυρᾶς καὶ ὡς ἐκ τούτου δυσερμήνευτα, ἐκ μολύβδου, χαλκοῦ, ἐλεφαντοστοῦ, φαγεντιανῆς καὶ ὀστοῦ.

11. Ἄκρα χεὶρ ἀπὸ τοῦ καρποῦ μήκ. 0,055 μ. μεγάλου Μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου (εἰκ. 8). Διατηρεῖται καλῶς, ἐκτὸς τοῦ ἀποκοπέντος μεγάλου δακτύλου, καὶ ἔχει ἐξαίρετον πλαστικότητα, τονιζομένην καὶ μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ταινιῶν ἐξ ἐρυθροῦ. Ἀνήκει προφανῶς εἰς τὸν τύπον τῆς Θεᾶς μὲ ὑψωμένας χεῖρας. Ἡ ἀνεύρεσίς της ἐνισχύει ἔτι περισσότερον τὴν θεωρίαν, ὅτι ὁ τύπος αὐτός, ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ὑπῆρξε καὶ εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα [9].

Ἐντὸς τοῦ στρώματος αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς ἀνευρέθη πλῆθος ὀστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ἡ χρονολογία καταστροφῆς τοῦ ἐργαστηρίου. Σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὰ ὄστρακα αὐτά, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἰσχυρῶς κεκαυμένα, χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕΙΙΙΒ1. Ὑπάρχουν τὰ ἑξῆς τυπικὰ σχήματα τῆς περιόδου αὐτῆς:

9. R. V. Nicholls, Greek Votive Statuettes and Religious Continuity (Auckland Classical Essays), 4 κέ. καὶ ἰδίᾳ 7.

Εἰκ. 10. Ὄστρακα κυλίκων τύπου Ζυγουριῶν

Α. **Μὲ διακόσμησιν:** Σκύφοι τῆς ὁμάδος Α (FS 284) (εἰκ. 9). Κύλικες τύπου Ζυγουριῶν (εἰκ. 10) καὶ κύλικες μὲ καθέτους ναυτίλους ἢ ἄλλην διακόσμησιν (FS 258). Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς μὲ ἢ χωρὶς διακοσμητικὴν ζώνην εἰς τὴν κοιλίαν (εἰκ. 11), μεγάλοι οἰκιακοὶ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (FS 164). Κρατῆρες (FS 7 - 9) (εἰκ. 12) καὶ πρόχοι (FS 109).

Β. **Ἄνευ διακοσμήσεως:** Κύλικες γωνιώδεις (FS 267) καὶ βαθεῖαι κωνικαὶ (FS 274). Λεκανίδια (FS 295). Ἄωτα κωνικὰ κύπελλα (FS 204), λεκάναι (FS 300), ἀρυτῆρες (FS 236), πρόχοι (FS 105, 109), ὑδρίαι (FS 128), ἀμφορεῖς (FS 69).

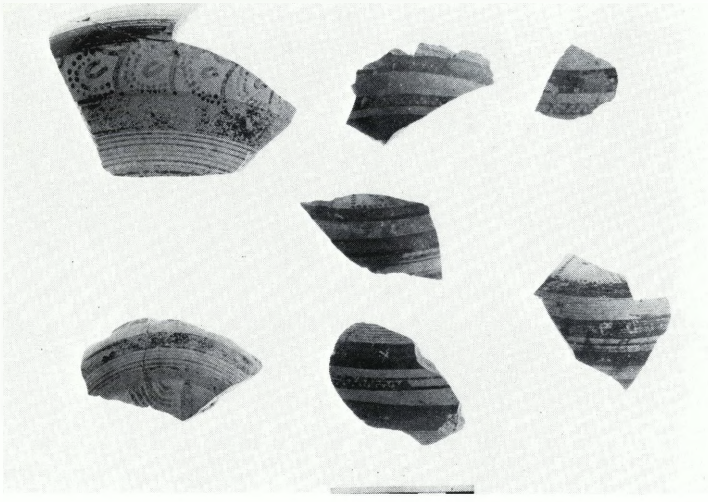
Μόνον δύο ἀγγεῖα συνεκολλήθησαν ἐν μέρει ἐξ ὀστράκων, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν διεσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ δαπέδου: Ἄβαφος κωνικὴ κύλιξ (FS 274) (εἰκ. 13) καὶ ὑψίπους σκύφος μὲ διακόσμησιν ζώνης ἐκ μετοπῶν μὲ ἑκατέρωθεν ἡμικύκλια (FS 305) (εἰκ. 14). Ἡ κύλιξ χρονολογεῖται καλῶς εἰς τὴν ΥΕΙΙΙΒ1 ἐποχήν [10], ὁ ὑψίπους σκύφος ὅμως ἔχει παράλληλα ἀνευρεθέντα εἰς ΥΕΙΙΙΒ2 ἐπιχώσεις [11].

Ἐν τούτοις, τὸ κεραμεικὸν ὑλικὸν τῆς ἐπιχώσεως τῆς καταστροφῆς ἀνήκει χρονικῶς εἰς τὴν ΥΕΙΙΙΒ1, διότι, ἐκτὸς τῆς ὑπάρξεως τῶν τυπικῶν ἀγγείων αὐτῆς, ὑπάρχουν καὶ αἱ κύλικες μὲ διακόσμησιν, αἱ ὁποῖαι, ὡς γνωστόν, ἀπουσιάζουν παντελῶς ἀπὸ τὰς ΥΕΙΙΙΒ2 ἐπιχώσεις τῶν Μυκηνῶν [12]. Ἐξ ἄλλου, δὲν ὑπάρ-

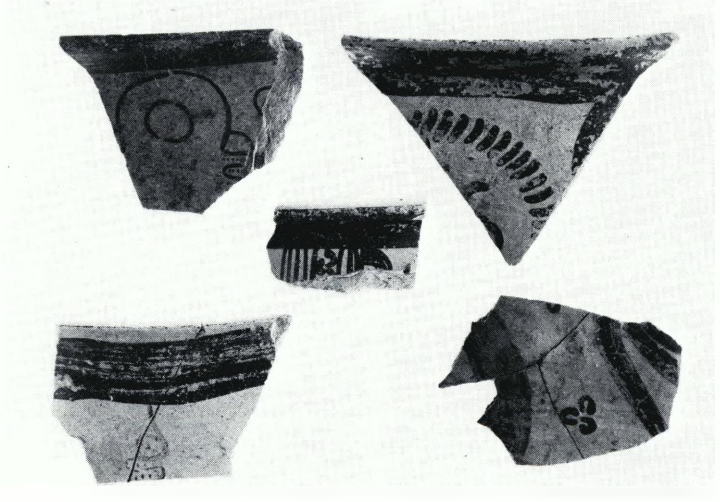
10. Πρβλ. παραδείγματα ἐξ' ΥΕΙΙΙΒ1 ἐπιχώσεων, τῶν Μυκηνῶν, BSA 62 (1967) 149 - 194, καὶ τῶν Ζυγουριῶν, Blegen, Zygouries, εἰκ. 142.

11. Τῆς Τίρυνθος, ΑΔ 20 (1965): Μελέται, 143, σχ. 4:1 καὶ τῶν Μυκηνῶν (Περσεία), BSA 1969 (1964) 75, εἰκ. 9:3.

12. E. French, BSA 61 (1966) 235 καὶ BSA

Εἰκ. 11. Ὄστρακα ψευδοστόμων ἀμφορέων

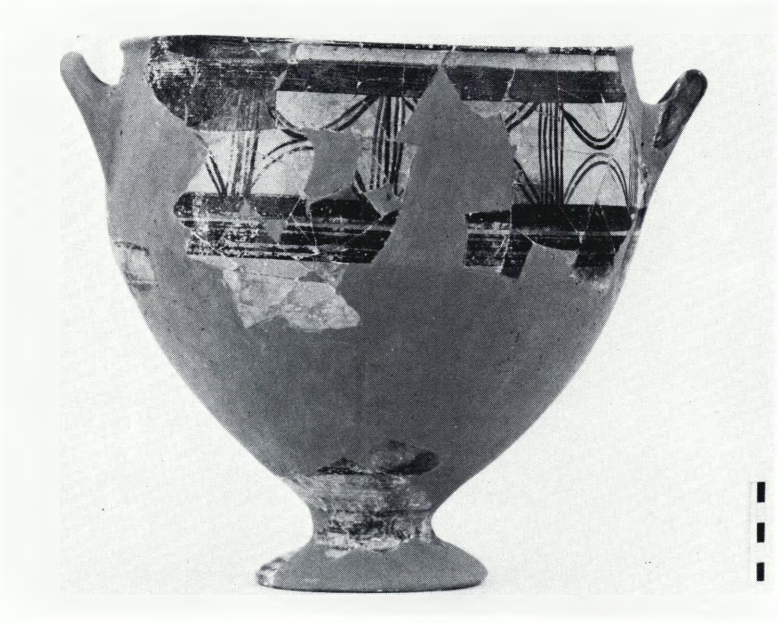
Εἰκ. 12. Ὄστρακα κρατήρων

χουν καθόλου ὄστρακα σκύφων τῆς ὁμάδος Β. Κατ' ἀκολουθίαν, ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐργαστηρίου πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν ΥΕΙΙΙΒ1 φάσιν καὶ ἴσως εἰς τὸ τέλος αὐτῆς, περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου π.Χ. αἰ. Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε ταυτόχρονος μὲ ἐκείνην τοῦ ἄλλου ἐργαστηρίου τοῦ νέου Ἀνακτόρου (οἰκόπεδον Κόρδατζη)[13] καὶ πιθανώτατα συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴν τελικὴν καταστροφὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ Ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν[14].

Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

64 (1969) 71-94. Πιστεύω ὅτι καὶ διὰ τὴν Βοιωτικὴν Μυκηναϊκὴν Κεραμεικὴν πρέπει νὰ ἰσχύουν τὰ χρονολογικὰ κριτήρια τῆς Μυκηναϊκῆς Ἀργολικῆς κεραμεικῆς, λόγῳ τῆς μεγάλης ὁμοιότητός των.

13. Kadmeia I, 21.
14. Kadmeia I, 75.

Εἰκ. 13. Ὑψίπους κωνικὴ κύλιξ

MYCENAEAN JEWELLERY WORKSHOP IN THEBES

Excavations in Thebes have revealed two workshops, one in the « House of Kadmos » (room π) and one in the new Palace. Both were workshops for the cutting semiprecious stones and the making gold jewellery. Recently a third jewellery workshop was found in Thebes in Koropoulis property at 38 Pindarou street in the centre of the city and near the workshop of the new Palace (6 in plan 1). The important finds indicate that our workshop is part of the Palace complex of Mycenaean Thebes and co-existed with the workshop of the new Palace.

Only part of the workshop could be excavated at an area 6 × 3 m. The Mycenaean stratum was well preserved at this area. In a depth of 5.50 m. immediately below Byzantine levels a clear Mycenaean deposit was found, 1.50 m. deep, containing mostly LH IIIB2 sherds, but with no traces of walls. Below it another deposit about 0,30 - 0,50 m. deep was found, above the floor of the room. This represents the destruction level of the workshop. It consisted of debris, earth, burned stones and mudbrick. The lower 20cm. contained a lot of burned pottery mixed with stones and charcoal and some pieces of lead sheets. Clearly the workshop was violently destroyed by fire. Mixed with this debris was a large quantity of jewellery, tools and other objects, all with traces of burning, which are the following :

1. Two - piece jewellery mould for

metal rings, provided with funnel - shaped pour - channel running from the edge of the stone (f i g. 1). The first piece is made of schist, the second of soft white stone. On side b of the second piece three shallow matrices (f i g s. 2 - 3) probably used for stamping gold leaf (first use of this piece).

2. Tools : bronze chisel (f i g. 4) and two bone tools for making ornaments (f i g. 5).

3. Two whetstones (f i g. 6).

4. Small flat stone, probably a working slab.

5. Two bronze arrow - heads, solid, pyramidical (f i g. 4, bottom).

6. Sixteen buttons of steatite.

7. Part of a spherical bead of rock-crystal. Two pieces of rock - crystal with traces of cutting, and many unworked pieces (f i g. 7).

8. Cylindrical bead of onyx.

9. Faience mould or « former » for trochus - shell ornament of gold leaf.

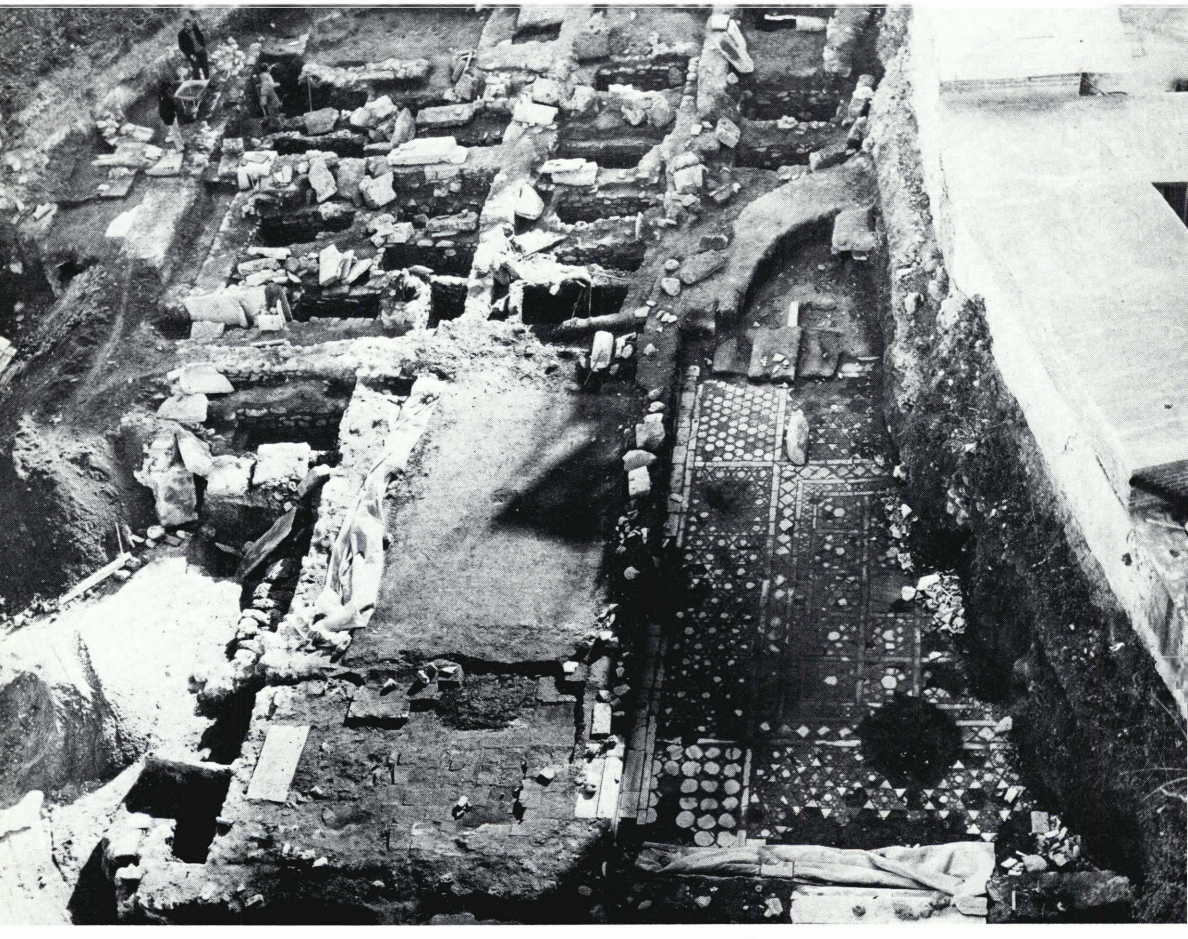
10. Hand of a large Mycenaean terracotta figurine of the type of the « goddess with raised hands » (f i g. 8).

The pottery found on the floor of the workshop (f i g s. 9 - 14) indicates that the destruction happened at LH IIIB1, probably at the end of it, in the middle of the 13th cent. B.C. This date coincides with the destruction of the other workshop of the new Palace and probably with the final destruction of the Mycenaean Palace complex in Thebes.

K. DEMACOPOULOU

Εἰκ. 14. Ὑψίπους σκύφος

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτίσματος

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΤΙΣΜΑ ΕΝ ΤΗ ΠΟΛΕΙ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1972 ἤρχισεν ἡ ἐκσκαφὴ πρὸς διάνοιξιν τῶν πελμάτων τῆς θεμελιώσεως ἀνεγερθησομένης οἰκίας ἐπὶ οἰκοπέδου κειμένου ἐν Βεροίᾳ καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καρατάσου, ἔναντι τοῦ ΣΤ΄ Δημοτικοῦ Σχολείου, ἰδιοκτησίας Ἀδελφῶν Πορφύρη. Ἐπειδὴ εἰς τὴν Βέροιαν ὑπάρχουν πλεῖσται ἀρχαιότητες καὶ πρὸς ἀποφυγὴν καταστροφῆς τούτων, λόγῳ τοῦ μεγάλου οἰκοδομικοῦ ὀργασμοῦ, πᾶσα ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου παρακολουθεῖται ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἐδέσσης, τέως ΙΔ΄ Ἀρχαιολογικῆς Περιφερείας. Οὕτω, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ ἅμα τῇ ἐνάρξει τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν, ἡ προαναφερθεῖσα Ἐφορεία ἀνέλαβε τὴν ἐπίβλεψιν τούτων, διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἰωάννου Τουράτσογλου[1].

1. Εὐχαριστῶ τοῦτον διὰ τὴν συμπαράστασίν του.

Κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐκσκαφῆς καὶ τὴν ἐπισήμανσιν στοιχείων τινῶν, διεπιστώθη ἡ ἀνάγκη συστηματικῆς ἀνασκαφῆς, ἥτις καὶ ἀνελήφθη ὑπὸ τῆς τέως Β΄ Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων[2], καθ' ὅσον τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐφάνησαν ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν Παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν. Ἐξ ἀρχῆς, διεπιστώθη ἡ ἀδυναμία στρωματογραφήσεως τῆς ἀνασκαπτομένης περιοχῆς, καθ' ὅσον, ὡς συνηθέστατα συμβαίνει ἐν Βεροίᾳ, αἱ ἐπιχώσεις εἶναι τεταραγμέναι. Εἰς τὰς ἐπιχώσεις παρετηρήθησαν ὄστρακα τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ὁμοῦ μετὰ τοιούτων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ταῦτα εἰς τὰ ἀνώτατα στρώματα, ἐνῷ ἄφθονα τῶν τελευταίων ἐπεσημάνθησαν εἰς τὰ κατώτατα τοιαῦτα. Τοιουτοτρόπως ἡ εὑρεθεῖσα κεραμεικὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα.

Διὰ τῆς συνεχισθείσης ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης ἀπεκαλύφθη μέγα τμῆμα κτηρίου, ἀναγομένου πιθανώτατα εἰς τὴν Παλαιοχριστιανικὴν ἐποχήν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς τεσσάρων χώρων :

α. Τὸν μεγαλύτερον ἐξ ὅλων, καταλήγοντα πρὸς Α. (ΝΑ.) εἰς ἁψῖδα, διαστάσεων 15 μ. μήκους περίπου καὶ μεγίστου πλάτους 7,20 μ. Τὸν χῶρον τοῦτον θὰ χαρακτηρίζωμεν κατωτέρω « κεντρικὸν κλίτος ».

β. Τὸν πρὸς Β. τούτου, ὅστις καὶ διαιρεῖται δι' ἐγκαρσίου τοίχου, εἰς δύο ἀνίσους, μικροτέρους ὀρθογωνίους χώρους, ἐξ ὧν ὁ πρὸς Α. διαστ. 7,20 × 5,50 μ. καὶ ὁ πρὸς Δ. 3,60 × 5,40 μ. Ἀμφοτέρους θὰ ὀνομάζωμεν περαιτέρω « βόρειον κλίτος ».

γ. Τὸν ἐγκαρσίως τοποθετημένον πρὸς τούτους, διαστ. 3,80 × 9,40 μ., τὸν ὁποῖον θὰ ἀναφέρωμεν ἐν συνεχείᾳ ὡς « νάρθηκα »[3].

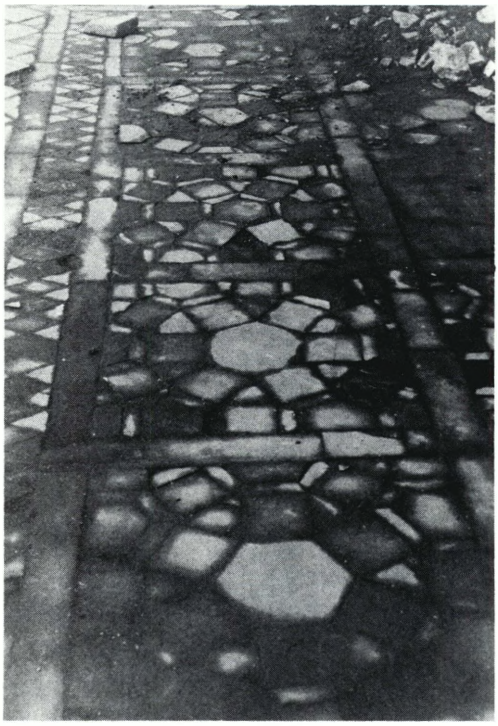
Πρὸς τὸ κεντρικὸν κλίτος εἰσήρχετό τις ἐκ τοῦ νάρθηκος διὰ θύρας πλάτους 2,60 μ., ὡς τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ εὑρεθέντος, in situ, κατωφλίου, τὸ ὁποῖον φέρει δύο τόρμους. Ἑτέρα εἴσοδος ὁδηγοῦσα καὶ αὕτη εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος εὑρίσκεται μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ πρὸς Δ. μικροτέρου χώρου τοῦ Β. κλίτους, ὅπου καὶ εὑρέθη, ἐπίσης κατὰ χώραν, ἕτερον κατώφλιον, πλάτους 1,30 μ. Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἄνοιγμα θύρας ὁδηγούσης εἰς τὸν νάρθηκα δὲν ἀνευρέθη, πιθανῶς ὅμως τοῦτο νὰ εὑρίσκεται κάτωθεν τῆς σημερινῆς καὶ παραπλεύρως πρὸς τὸ οἰκόπεδον τῶν Ἀδελφῶν Πορφύρη κειμένης πολυκατοικίας.

Τέλος, ὡς πρὸς τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέρος τοῦ κτίσματος, οὐδὲν ἕτερον ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν πλὴν τοῦ ὅτι ἅπαντες οἱ εὑρεθέντες τοῖχοι ἔχουν πλάτος 0,70 μ. δὲν σώζονται ὅμως εἰς ὕψος καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποκλείεται καὶ ἐκ τοῦ στοιχείου αὐτοῦ ἡ δυνατότης χρονολογήσεως τοῦ κτηρίου.

Παρ' ὅλας τὰς δυσχερείας ὅμως σημαντικὸν στοιχεῖον δι' ὅλην τὴν ἔρευναν ἀποτελοῦν αἱ καλύψεις τῶν δαπέδων τῶν ἐκτεθέντων χώρων. Οὕτω : εἰς τὸ κεντρι-

2. Ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν Ἔφορον Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Μιχαηλίδην, ὅστις προΐστατο τῆς τέως Β΄ Περιφερείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως.

3. Τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν χώρων παραδεχόμεθα προσωρινῶς καὶ πρὸς διευκόλυνσιν ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε τὸ κτίσμα ὁμοιάζει πρὸς Παλαιοχριστιανικὴν Βασιλικήν, πλὴν ὅμως ἐπιφυλασσόμεθα σχετικῶς μέχρι τῆς ὁριστικῆς μελέτης τοῦ κτηρίου.

Εἰκ. 2. Τμῆμα τοῦ κεντρικοῦ ὀρθογωνίου

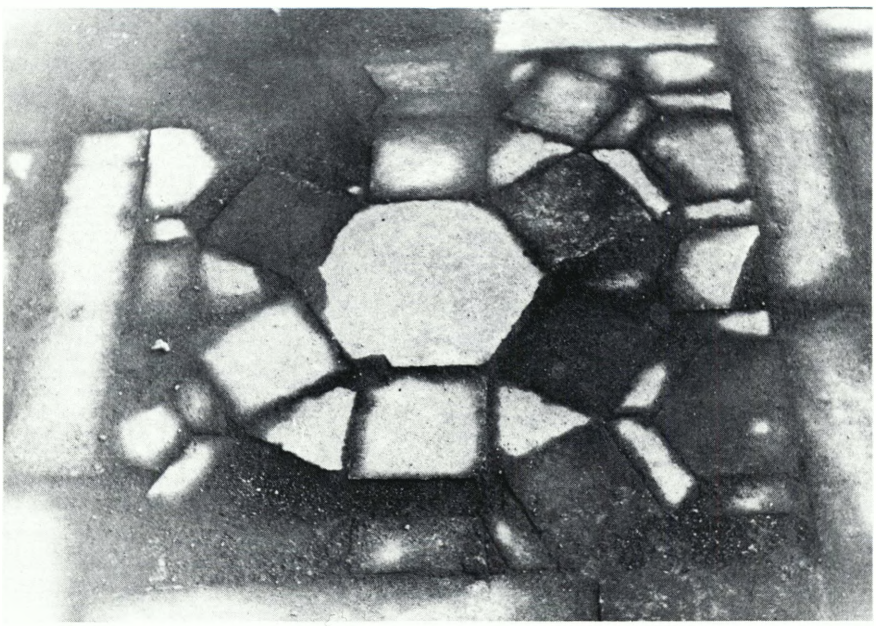
κὸν κλίτος, τὸ δάπεδον καλύπτεται διὰ μαρμαροθετήματος εἰς ποικίλα σχέδια καὶ δεικνύει τὴν οἰκονομικὴν εὐχέρειαν τοῦ ἢ τῶν κτητόρων. Εἰς τὸ Β. κλίτος τὸ δάπεδον τῶν δύο χώρων καλύπτεται διαφοροτρόπως ἤτοι: τὸ τοῦ πρὸς Α. διὰ ψηφιδωτοῦ ἄνευ παραστάσεων καὶ τὸ τοῦ πρὸς Δ. διὰ πλίνθων εἰς δύο ἢ καὶ τρεῖς στρώσεις, διακεκοσμημένων διὰ τῆς διὰ τῶν δακτύλων διακοσμήσεως. Τέλος, τὸ δάπεδον τοῦ νάρθηκος ἔχει ἐπιστρωθῆ διὰ μωσαϊκοῦ, ὅπου εἰκονίζονται μία μορφή, πιθανῶς γυναικεία, δύο παγώνια, ὡς καί τινα ἄλλα κοσμήματα.

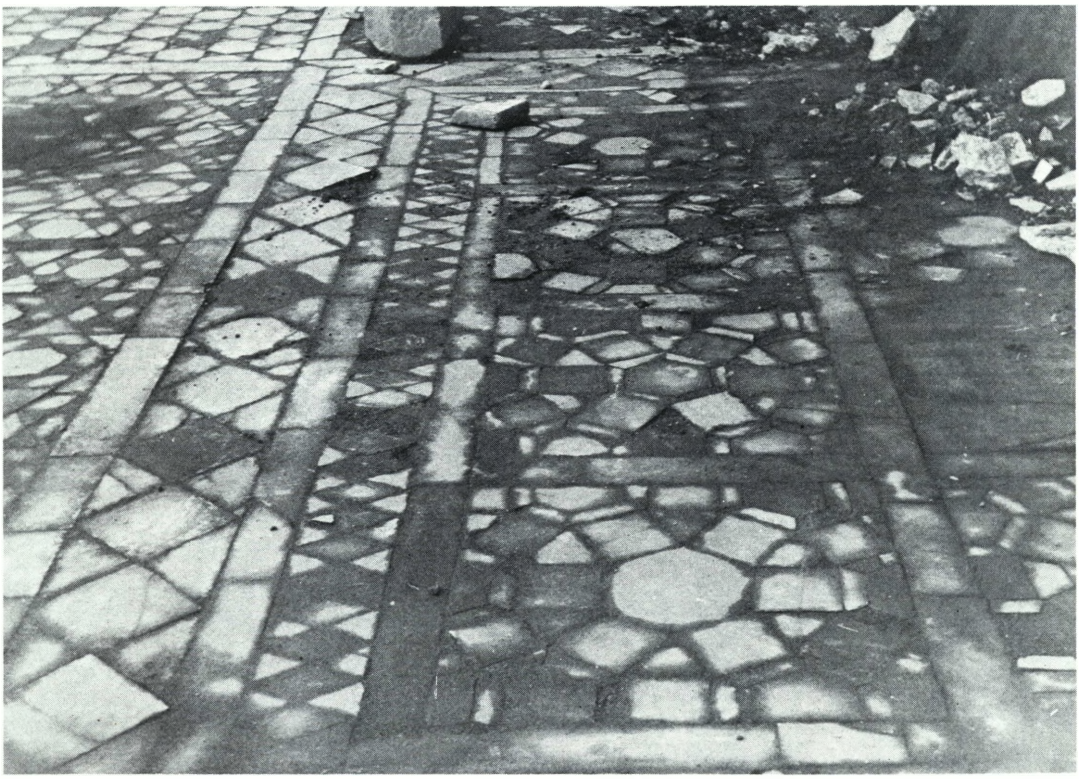
Ἐκ τῶν ἀναφερθέντων δαπέδων, τὸ σημαντικώτερον τυγχάνει τὸ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, τὸ ὁποῖον καὶ σώζεται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν (εἰκ. 1).

Ἡ ὅλη διάταξις τῆς *πλακώσεως*[4] ἢ

4. Εὐσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου III, 36: ὕλης μαρμάρου ποικίλας πλακώσεις.

Εἰκ. 3. Λεπτομέρεια ἑνὸς τετραγώνου

Εἰκ. 4. Τμῆμα τῶν περιβαλλουσῶν ταινιῶν

στρώσεως, ὡς ἄλλως ὀνομάζεται ἡ πλακόστρωσις καὶ ὡς ἀναφέρεται εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Βασιλικῆς τῆς Ἀρχαίας Ὀλυμπίας [5], ἀποτελεῖ σπανίαν περίπτωσιν καλύψεως δαπέδου, καθ' ὅσον τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν σχέδια εἶναι μεταξύ των ἀνόμοια [6]. Εἰς τὴν ἡμετέραν περίπτωσιν τὸ δάπεδον (ἄλλως « *ἔδαφος* » [7] ἢ « *πάτος* » [8]) τυγχάνει πλουσίως διακεκοσμημένον, ἡ δὲ διάταξις τῶν διαχώρων προσομοιάζει πρὸς τὴν διὰ ψηφιδωτῶν ἐπίστρωσιν τῶν δαπέδων τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν [9]. Περιγράφοντες ἐνταῦθα τὸ ἡμέτερον παράδειγμα δυνάμεθα νὰ διαχωρίσωμεν ὡς κάτωθι τὰ τμήματα τούτου :

1. Τὸ κεντρικὸν ὀρθογώνιον.
2. Τὰς περιβαλλούσας τοῦτο ταινίας, καὶ
3. Τὰ ἐξωτερικὰ διάχωρα.

Α'. Τὸ κεντρικὸν ὀρθογώνιον

Τοῦτο ἀπεκαλύφθη σχεδὸν ὁλόκληρον, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ δεκαπέντε μικροτέρων

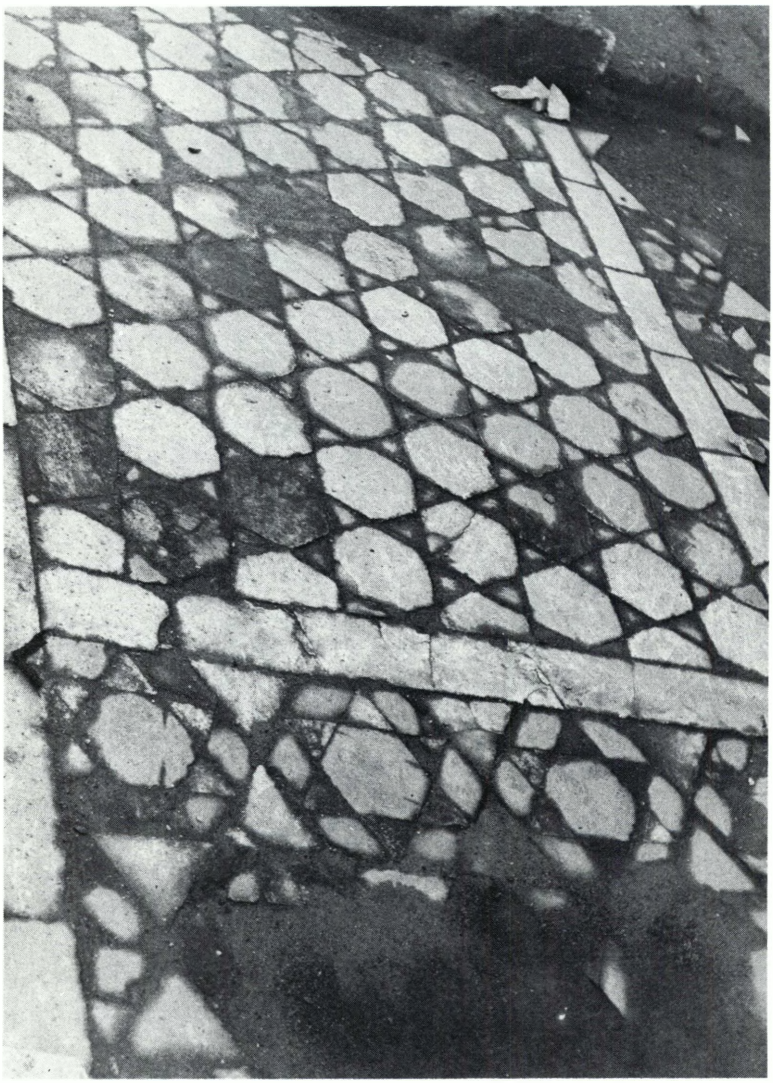
5. Dittenberger — Purgold, Die Inschriften von Olympia, σ. 671, ἀρ. 656, στ. 9.

6. Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, 1952, σελ. 258.

7. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, Χ, 4, 45.

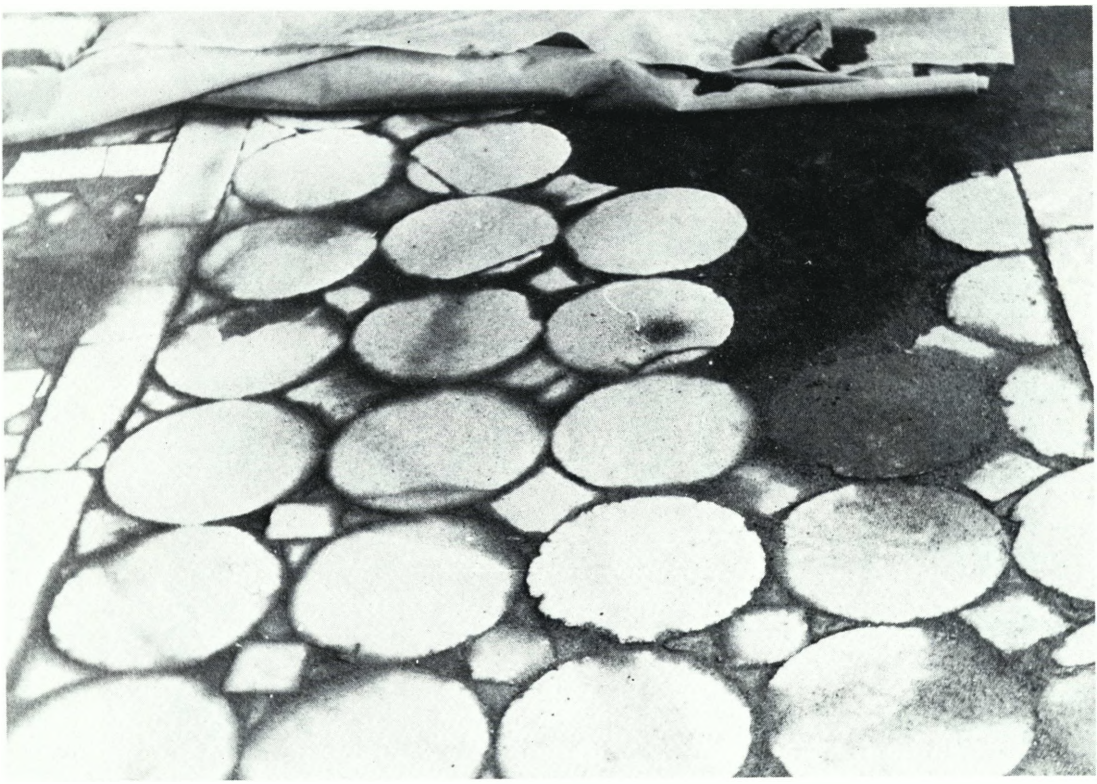
8. Ἰωάννου Γεωμέτρου, Ε.Π. 106, στ. 943 Β.

9. Ἀ. Ὀρλάνδου, A.B.M.E., τόμος ΙΒ, 1973, Ἡ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς βασιλικὴ τῆς Τεγέας, παρένθετος πίναξ Α'. Ψηφιδωτὸν δάπεδον Ἰωλκοῦ (ἀδημοσίευτον).

Εἰκ. 5. Τὸ καταλαμβάνον τὴν ΒΑ. γωνίαν διάχωρον

τετραγώνων διαχώρων, πλευρᾶς 0,72 μ., τοποθετημένων ἀνὰ πέντε παραλλήλως πρὸς τὸν κυρίως ἄξονα καὶ ἀνὰ τρία ἐγκαρσίως πρὸς τοῦτον. Παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ διακόσμησις εἰς πάντα τὰ διάχωρα ταῦτα. Οὕτω, εἰς τὸ κέντρον ἔχει τοποθετηθῆ πλὰξ σχήματος κανονικοῦ ἑξαγώνου, πέριξ δὲ ταύτης καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰς πλευράς της ὀρθογώνιαι τοιαῦται, τὰ δὲ μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων κενὰ πληροῦνται διὰ τριγωνικῶν πλακιδίων. Τοιουτοτρόπως, ἐκ τοῦ κανονικοῦ ἑξαγώνου καταλήγομεν εἰς τὸ κανονικὸν δωδεκάγωνον. Διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἐναπομένοντος κενοῦ, μεταξὺ τοῦ δωδεκαγώνου καὶ τοῦ σχηματιζομένου δι' ὀρ-

Εἰκ. 6. Τὸ καταλαμβάνον τὴν ΒΔ. γωνίαν διάχωρον

θογωνίων πλακῶν, πλάτους 0,12 μ., τετραγώνου, τοποθετοῦνται ἕτερα πλακίδια διαφόρων σχημάτων. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ τεχνίτης ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτὸ σχέδιον καὶ εἰς τὰ δεκαπέντε ταῦτα διάχωρα, δὲν προκαλεῖ τὴν μονοτονίαν (εἰκ. 2,3).

Β'. Αἱ περιβάλλουσαι ταινίαι

Τὰ προαναφερθέντα διάχωρα περιβάλλονται ὑπὸ ταινίας, ἥτις πρὸς Β. ἔχει μῆκος 4,70 μ. καὶ πλάτος 0,20 μ., πρὸς Δ. 3 × 0,20 μ., πρὸς Ν. σωζόμενον μῆκος 1,70 μ. καὶ πλάτος 0,20 μ., πρὸς Α. σωζόμενον μῆκος 1,70 × 0,20 μ. Ἡ ταινία αὕτη κατεσκευάσθη διὰ ρομβοειδῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τοποθετηθῆ οὕτως ὥστε αἱ κορυφαὶ τῶν ὀξειῶν γωνιῶν νὰ ἐφάπτωνται πρὸς τὸ περίγραμμα, αἱ λοιπαὶ δὲ πρὸς τὰς τῆς προηγουμένης καὶ τῆς ἑπομένης πλακός. Τὰ δημιουργούμενα οὕτω κενὰ πληροῦνται δι' ἰσοσκελῶν τριγωνικῶν πλακιδίων (εἰκ. 4). Τὴν ὡς ἄνω ταινίαν περιβάλλει ἑτέρα τοιαύτη, πλατυτέρα, 0,30 μ. καὶ χωριζομένη ἐξ αὐτῆς διὰ τοῦ ἰδίου περιγράμματος, ὡς ἀνωτέρω. Αὕτη σχηματίζεται ἐκ πλακῶν ὀρθογωνίων, αἱ ὁποῖαι εἶναι τοποθετημέναι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὡς καὶ αἱ τῆς προαναφερθείσης. Τὰ πληροῦντα τὰ κενὰ τριγωνικὰ πλακίδια ἐνταῦθα εἶναι ἰσόπλευρα (εἰκ. 4).

Παρατηροῦντες πάντα τὰ περιγραφέντα σχήματα δυνάμεθα νὰ ἐπισημάνωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι, παρ' ὅλον ὅτι ταῦτα κυριαρχοῦνται ὑπὸ τῆς εὐθείας, κατορ-

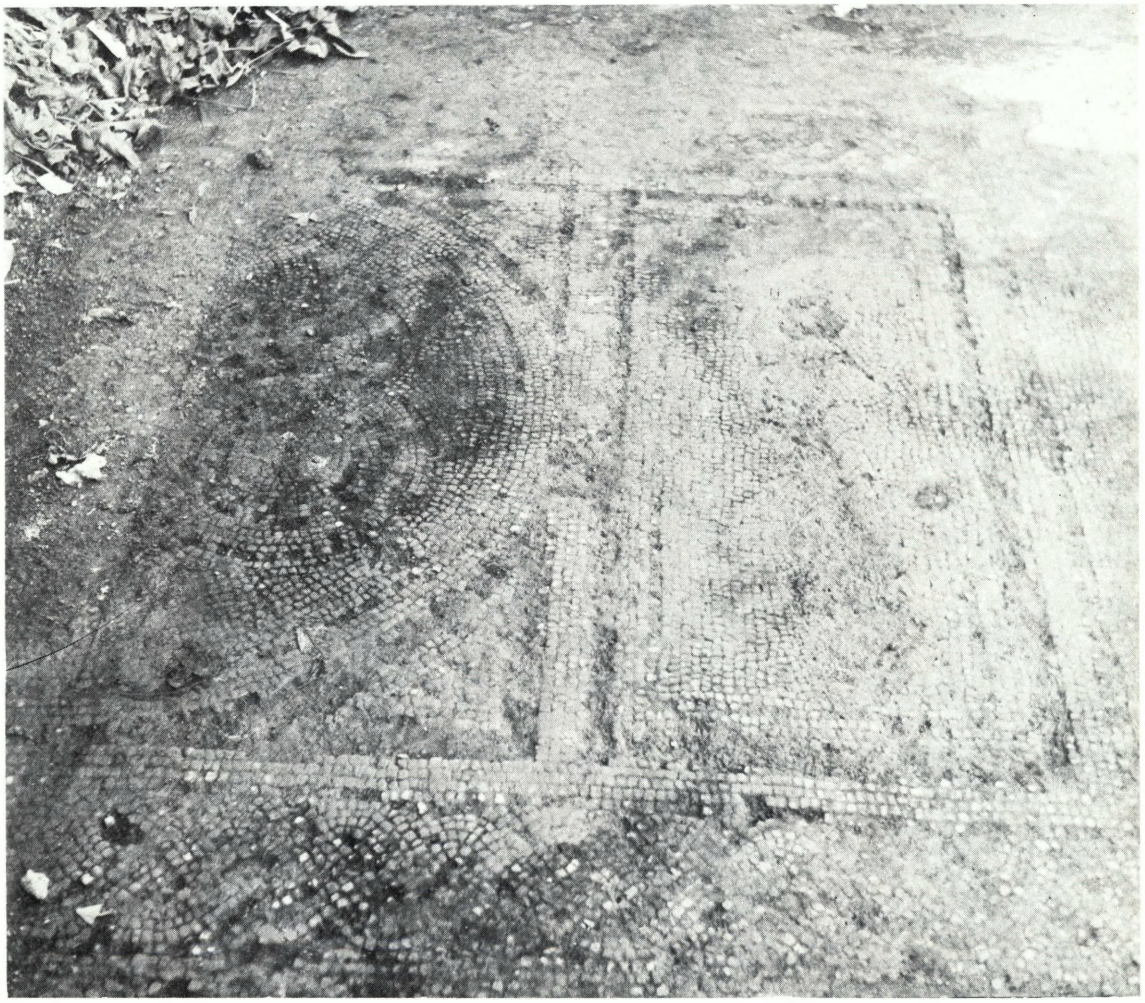
Εἰκ. 7. Διάχωρον τῆς Β. πλευρᾶς τῆς πλακοστρώσεως

θοῦται νὰ μὴ προκαλῇ μονοτονίαν ἡ εὐρεῖα αὐτῆς χρῆσις.

Γ'. Τὰ ἐξωτερικὰ διάχωρα

Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὸν κάτωθι διαχωρισμόν, καθ' ὅσον ἕκαστον ἐξ αὐτῶν παρουσιάζει διαφορετικὴν διακόσμησιν :

1. Τὸ καταλαμβάνον τὴν ΒΑ. γωνίαν

Εἰκ. 8. Τμῆμα τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος

τοῦ κεντρικοῦ κλίτους. Τοῦτο εἶναι ὀρθογώνιον, διαστ. 2,50 μ. × 1,40, πληροῦται δὲ διὰ πλακῶν σχήματος κανονικοῦ ἑξαγώνου, ἐφαπτομένων κατὰ κορυφήν, τῶν δὲ κενῶν πληρουμένων δι' ἰσοπλεύρων τριγωνικῶν πλακιδίων (εἰκ. 5).

2. Τὸ καταλαμβάνον τὴν ΒΔ. γωνίαν. Καὶ τοῦτο εἶναι ὀρθογώνιον διαστ. 2,05 μ. × 1,40 μ., πληροῦται δὲ διὰ πλακῶν σχήματος κυκλικοῦ, ἁπασῶν ἐφαπτομένων, τὰ δὲ μεταξὺ τούτων κενὰ συμπληροῦνται διὰ τετραγώνων πλακιδίων, ὧν αἱ κορυφαὶ ἅπτονται τῶν περιφερειῶν. Ὅ,τι κενὸν ἀπομένει, συμπληροῦται διὰ τριγωνικῶν πλακιδίων, τῶν ὁποίων ὅμως αἱ μακραὶ πλευραὶ καμπυλοῦνται διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς πλήρους ἐφαρμογῆς, ἥτις ἐνταῦθα εἶναι ἀπόλυτος (εἰκ. 6).

Τὰ περιγραφέντα διάχωρα παρουσιά-

ζουν ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα πρός τινα μαρμαροθετήματα τῆς βασιλικῆς Α τῶν Φιλίππων, τὸ δὲ πρῶτον εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον [10].

3. Τὸ καταλαμβάνον τὸ μεταξὺ τῶν ἀμέσως ἀνωτέρω περιγραφέντων διαχώρων τμῆμα (εἰ κ. 7). Αἱ διαστάσεις τούτου εἶναι 5,55 μ. × 1,40 μ. καὶ παρατηροῦμεν τὴν πληθώραν τῶν σχημάτων, ἅτινα κυριαρχοῦνται καὶ πάλιν ὑπὸ τῆς εὐθείας. Ἐπιχειροῦντες τὴν περιγραφὴν τῶν σχημάτων παρατηροῦμεν ὅτι ὁ τεχνίτης τοποθετεῖ κατ' ἀρχὴν ἀνὰ δύο ἴσα τρίγωνα εἰς κανονικὰς ἀποστάσεις μεταξύ των, βαίνοντα παραλλήλως πρὸς τὸν κυρίως ἄξονα τοῦ κτίσματος καὶ ἐφαπτόμενα διὰ τῶν ἄνω κορυφῶν των. Ἐν συνεχείᾳ, παρατηροῦμεν ὅτι λαμβανόμενα ἀνὰ δύο ζεύγη τὰ τρίγωνα ταῦτα ἀφήνουν μεταξύ των ἓν κενόν, τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα κανονικοῦ ἑξαγώνου καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει πλευρὰν ἴσην πρὸς τὴν τῶν τριγώνων. Ἐπιχειρῶν ὁ τεχνίτης τὴν κάλυψιν τοῦ κενοῦ τούτου τοποθετεῖ εἰς τὸ κέντρον πλάκα, σχήματος κανονικοῦ ἑξαγώνου καὶ ὁμοίου πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὰς πλευρὰς τῆς πλακός, ἀκτινοειδῶς, θέτει μικρότερα πλακίδια τριγωνικὰ καὶ ἰσόπλευρα, ἡ μία τῶν κορυφῶν τῶν ὁποίων ἐφάπτεται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον μιᾶς τῶν πλευρῶν τῶν ἐξωτερικῶν τριγώνων. Τέλος, τὰ ἐναπομένοντα κενὰ συμπληροῖ διὰ ρομβοειδῶν πλακιδίων.

Παρατηρεῖται ἐνταῦθα ὅτι πάντα τὰ πληροῦντα τὸ διάχωρον τοῦτο σχήματα εἶναι ὁμόλογα μεταξύ των, ὁ δὲ τεχνίτης θὰ πρέπει νὰ εἶχεν ἀρίστας γεωμετρικὰς γνώσεις, καθ' ὅσον ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πολλῶν σχημάτων, ἅτινα χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς εὐχερείας τοῦ συνδυασμοῦ τούτων. Διὰ τοῦ τελευταίου τούτου κατορθώνει, εἰς τὸν παρατηροῦντα ὡρισμένα διάχωρα, νὰ δίδῃ διαφορετικὴν εἰκόνα, ἐὰν τὰ παρατηρήσῃ ἐξ ἄλλης κατευθύνσεως. Τοῦτο π.χ. συμβαίνει μὲ τὸ τελευταίως περιγραφέν, τὸ ὁποῖον, ἐάν τις παρατηρῇ ἐκ Δ. πρὸς Α., φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖται ἐκ ρομβοειδῶν σχημάτων, ἐὰν ἐκ Ν. πρὸς Β., ἐξ ἑξαγώνων.

4. Τῆς αὐτῆς πρὸς τὸ προηγούμενον μορφῆς εἶναι καὶ τὰ σωζόμενα τμήματα τὰ καταλαμβάνοντα τὴν πρὸς Δ. καὶ Α. πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, πλὴν ὅμως συνθετωτέρας.

Ἐνταῦθα κρίνω σκόπιμον νὰ προσθέσω ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1967 εὑρέθησαν καὶ εἰς τὰ παραπλεύρως κείμενα οἰκόπεδα, ἰδιοκτησίας Δημ. Μίσια, ὁμοίας τέχνης μαρμαροθετήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐπέκτασις τῶν περιγραφομένων [11].

Περαίνοντες τὰ περὶ τῶν δαπέδων, δὲν παραλείπομεν νὰ τονίσωμεν ὅτι καὶ τὸ μωσαϊκὸν τοῦ νάρθηκος (εἰ κ. 8), διατηρούμενον εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν, ἀποτελεῖ σημαντικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ κτίσματος, πλὴν ὅμως, ὅτε ἀπεκαλύφθη, λόγῳ τῆς καταστάσεώς του, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ λεπτομερῶς, ὅτε δὲ ἐκαθαρίσθη αἱ γενόμεναι διοικητικαὶ μεταβολαὶ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ὑπογραφόμενον τοῦτο. Ἐλπίζεται εἰς τὴν ὁριστικὴν μελέτην τοῦ κτίσματος νὰ καταστῇ τοῦτο ἐφικτόν.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΑΝΤ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

10. Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἡ Ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, εἰκ. 210.

11. ΑΔ 1968 : Χρονικά, σελ. 346, πίν. 290 β.

AN EARLY CHRISTIAN BUILDING IN VEROIA

In the summer of 1972, during the excavations on a vacant property of the Porfyri brothers located on Karatassou street in Veroia, a large part of an early christian building was discovered. The excavation has revealed four areas, the floors of which is differently overlaid. The marble pavement that overlies the main central area is the most important, arranged beautifully into geometric designs that still remain in a very good condition.

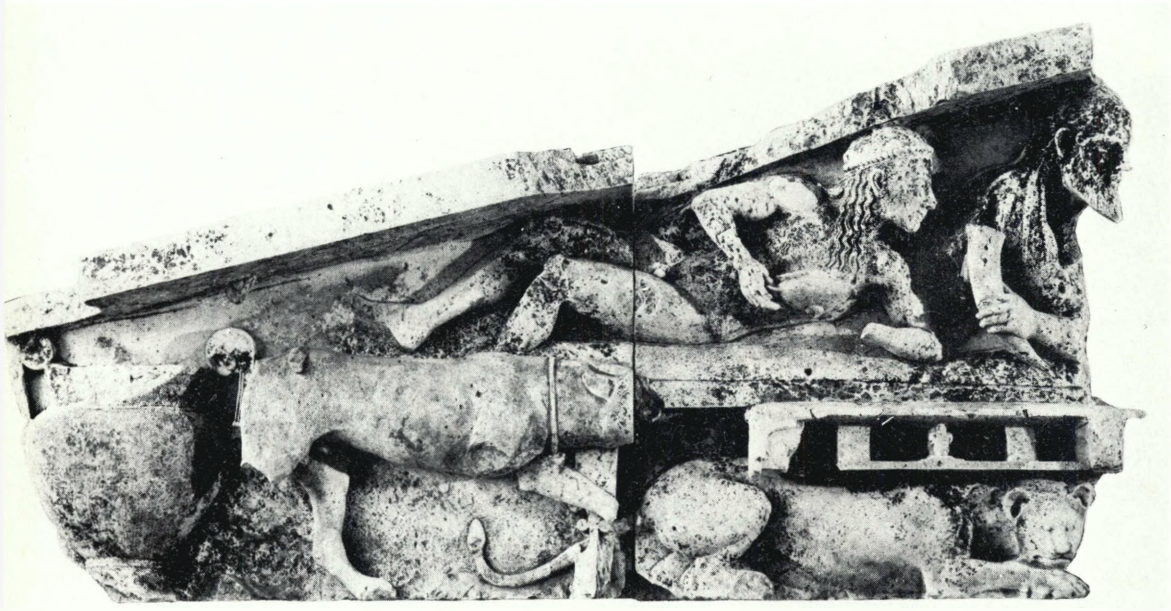
This find is especially significant because an Early Christian building has not previously been discovered in Veroia and for this reason is extremely important for the history of that city.

LAZAROS DERIZIOTIS

ΑΡΧΑΪΚΟΝ ΑΕΤΩΜΑ ΕΚ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1973, κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελίων εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦ Θεμ. Γιοβάνη, εἰς θέσιν Φιγαρέττο Κανονίου Κερκύρας, ἀπεκαλύφθη τὸ ἀριστερὸν τμῆμα σημαντικωτάτου ἀναγλύφου ἀρχαϊκοῦ ἀετώματος (εἰκ. 1· εἰκ. ἐξωφύλλου). Ἀποτελεῖται ἐκ δύο συνεχομένων πλακῶν, συνολικοῦ μήκους 2,73 μ., μεγίστου ὕψους 1,295 μ. καὶ ἐλαχίστου 0,688 μ., ἐφαρμοζουσῶν ἐπακριβῶς μεταξύ των. Αἱ πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ πλευραὶ τοῦ σωζομένου τμήματος τοῦ ἀετώματος εἶναι τεθραυσμέναι ἀνωμάλως.

Ἡ παράστασις, ἐντόνως ἔξεργος, εἰκονίζει σκηνὴν συμποσίου, κατατάσσεται δὲ εἰς δύο ζώνας: τὴν ἀνωτέραν, ἥτις εἶχε σχῆμα λίαν ἀμβλυγωνίου ἰσοσκελοῦς τριγώνου, καὶ τὴν κατωτέραν, ἥτις εἶναι νῦν μὲν περίπου σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, εἶχεν ὅμως σχῆμα τραπεζιοειδές. Ἂν καὶ ἡ ὅλη παράστασις εἶναι εἰκονολογικῶς ἑνιαία καὶ δὴ πυκνοτάτη, αἰσθητικῶς ὁ διαχωρισμὸς εἰς τὰς δύο προαναφερθείσας ζώνας εἶναι σαφέστατος. Δεξιά, πρὸς τὸ μέσον τοῦ ἀετώματος, εἰκονίζονται δύο ἀνδρικαὶ μορφαὶ ἐξηπλωμέναι ἐπὶ ἀνακλίντρου. Ἡ πρώτη, ἥτις ἦτο ἡ κεντρικὴ μορφή, παριστᾷ γενειοφόρον ἄνδρα, στηριζόμενον εἰς τὸν ἀριστερὸν ἀγκῶνα, μὲ πλήρη σχεδὸν στροφὴν τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ἀριστερά του. Ἐλλείπουν ὁ ἀριστερὸς ὦμος μετὰ τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ ἀγκῶνος, ὡς καὶ τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ στήθους. Ἡ κόμη κοσμεῖται διὰ διαδήματος ἐκ κόμβων, ἄνωθεν τῶν ὁποίων ὑπάρχουν φυλλάρια κισσοῦ, κάτωθεν δὲ εὐρέα γλωσσοειδῆ κοσμήματα. Πρὸς τὰ ὀπίσω πίπτει εἰς τοὺς ὤμους εἰς καλῶς κτενισμένους, σφικτοὺς πλοχμούς. Ὑπὲρ τὸ μέτωπον διατάσσεται τοξοειδῶς κατὰ μικροὺς ἑλικοειδεῖς βοστρύχους μεγεθυνομένους βαθμιαίως ἐκ τῆς κορυφῆς

Εἰκ. 1. Κέρκυρα. Τμῆμα ἀρχαϊκοῦ ἀετώματος

τοῦ μετώπου πρὸς τοὺς κροτάφους. Ἡ ρὶς εἶναι εὐθεῖα καὶ καλῶς πλασμένη, οἱ δὲ ρώθωνες στενοί. Ὁ μύσταξ διαγράφεται μὲ σαφῆ περιγράμματα πέριξ τῶν εὐσάρκων χειλέων καὶ συναντᾷ τὸν καλοκομμένον πώγωνα, αἱ τρίχες τοῦ ὁποίου διαγράφονται πολὺ καλύτερον εἰς τὸ ἄνω μέρος παρὰ εἰς τὸ κάτω. Οἱ ὀφθαλμοί, ἀμυγδαλωτοί, μεγάλοι καὶ ἐλαφρῶς ἐξωγκωμένοι ἀτενίζουν συγκεκριμένον τι θέμα πρὸς τὰ δεξιά. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς κρατεῖ κέρας, ἐνῷ τὴν δεξιάν, τῆς ὁποίας ἐλλείπουν ὁ πῆχυς καὶ ἡ ἄκρα χείρ, ἔτεινε πρὸς τὰ δεξιά. Ἐπὶ τῆς ράχεως φέρει δορὰν ζώου, τῆς ὁποίας διακρίνεται ποὺς ὄπισθεν τοῦ κέρατος.

Ἡ ἑτέρα μορφή, ἀγενείου γυμνοῦ νεανίου, εἶναι ἀνακεκλιμένη ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλίνης, ἀριστερώτερον καὶ ἔμπροσθεν τοῦ κάτω μέρους τοῦ γενειοφόρου. Ὁ νεανίας, στηριζόμενος ἐπίσης ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἀγκῶνος, στρέφει καὶ οὗτος τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἀτενίζων τὸ αὐτὸ θέμα. Τὸ στῆθός του εἶναι ἐστραμμένον σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, ἐνῷ ἀπὸ τὴν μέσην καὶ κάτω κεῖται ὑπτίως ἐπὶ τῆς κλίνης. Οἱ πόδες του εὑρίσκονται ἐκτὸς τῆς κλίνης, ὁ μὲν ἀριστερὸς κρυπτόμενος ὄπισθεν κυνός, εἰκονιζομένου εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, ὁ δὲ δεξιός, κυριολεκτικῶς εἰς τὸν ἀέρα εἰς προσπάθειαν ἐξισορροπήσεως τῆς ἐντόνου περιστροφῆς τοῦ σώματος. Ἡ κεφαλή, στρεφομένη πρὸς τὰ δεξιά, εἶναι νεανική, ζωηρά, μὲ παρειὰς ἐλαφρῶς ἐξωγκωμένας, προτεταμένον πηγούνιον καὶ κάπως μεγάλην διὰ τὸ πρόσωπον ρῖνα. Ἡ κόμη, ἥτις κοσμεῖται διὰ διαδήματος ἐκ κόμβων καὶ φύλλων, διατάσσεται εἰς κυματοειδεῖς βοστρύχους ὑπὲρ τὸ μέτωπον καὶ πίπτει εἰς τοὺς ὤμους καὶ τὴν ράχιν εἰς ἐλευθέρους βοστρύχους. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ ἐλ-

λείπει ἀπὸ τοῦ καρποῦ. Διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατεῖ ἀπὸ τὴν λαβὴν κύλικα, τύπου comast - cup, ἥτις ἀντιγράφει χαλκοῦν πρότυπον, καὶ τῆς ὁποίας ἐλλείπει ἡ βάσις καὶ ἡ ἑτέρα λαβή. Ἡ διάπλασις τῶν μυῶν τοῦ νεανίου εἶναι σφριγηλὴ ἀλλὰ οὐχὶ ἔντονος, τὸ σῶμα ραδινὸν καὶ χαρίεν.

Ἡ κλίνη, ξυλίνη, καλύπτεται ὑπὸ μαλακῆς στρωμνῆς, ἥτις ὑφίσταται τὴν συμπίεσιν ἐκ τοῦ βάρους τῶν σωμάτων τῶν δύο συμποσιαστῶν. Ἡ ὁριζοντία δοκὸς τῆς κλίνης κοσμεῖται διὰ δυσδιακρίτου ἐγχαράκτου κοσμήματος πιθανῶς μαιάνδρου. Ὁ μόνος σωζόμενος ποὺς ἔχει σταυροειδὲς κόσμημα σχηματιζόμενον διὰ τεσσάρων βαθειῶν πελεκοσχήμων τομῶν, ἀνὰ δύο εἰς ἑκάστην πλευράν.

Πρὸ τοῦ ἀνακλίντρου εἰκονίζεται λίαν ἔξεργος μικρὰ τράπεζα κεκοσμημένη κατὰ τὰ ἀνώτατα μέρη τῶν ποδῶν της δι' ἑλίκων, ἐκ τῆς γωνίας τῶν ὁποίων φύονται τετράφυλλα ἀνθέμια, κατὰ τὰ κατώτατα δὲ διὰ λεοντοπόδων. Οἱ πόδες στρέφονται, ὥστε ὁ μὲν δεξιὸς εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον, ὁ δὲ ἀριστερὸς ἐστραμμένος πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὁ ἀριστερὸς ποὺς συγκολλᾶται πλήρως ἐκ τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων ὡς καὶ σημαντικὸν τμῆμα τοῦ δεξιοῦ. Οἱ πόδες συνδέονται μεταξύ των μὲ λεπτὴν δοκὸν κεκοσμημένην διὰ μαιάνδρου λίαν ἐφθαρμένου. Ἡ δοκὸς συνδέεται μὲ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς τραπέζης διὰ λεπτοῦ λωτοσχήμου στηρίγματος, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν εὐρέα πλακίδια. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς τραπέζης ὑπάρχουν ὀπαί, πρὸς στήριξιν πιθανῶς ἐπιτραπεζίων σκευῶν.

Κάτωθεν τῆς κλίνης, ἐστραμμένος πρὸς τὰ δεξιά, εἰκονίζεται ἐξηπλωμένος λέων στρέφων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θεατήν. Ἀριστερώτερον τοῦ λέοντος εἰκονίζεται ὄρθιον, βαδίζον πρὸς τὰ δεξιά, μέγα ζῶον, πιθανῶς κύων. Ἐλλείπουν οἱ δεξιοὶ πόδες τοῦ ζώου, πλὴν τοῦ προσθίου δεξιοῦ ἄκρου ποδός, ὅστις συγκολλᾶται καὶ ὁ πρόσθιος ἀριστερὸς ἀπὸ τοῦ γόνατος καὶ κάτω. Ἐπίσης, ἐλλείπει τὸ ἐμπρόσθιον τμῆμα τῆς κεφαλῆς. Φέρει περιλαίμιον κυκλικῆς τομῆς. Ἐπὶ τῆς ράχεώς του ὑπάρχουν ὀπαὶ ἀγνώστου χρησιμότητος. Ἡ οὐρὰ τοῦ ζώου, ἥτις ἐλλείπει, κατηυθύνετο πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ἐφήπτετο πρὸς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ γείσου, ὅπου σώζεται σχετικὸν ὑπόλειμμα καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ κάτω ἀπολήγουσα ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μηροῦ.

Ἀριστερὰ τοῦ ζώου εἰκονίζεται μέγας κρατὴρ μὲ ἑλικοειδεῖς λαβάς, μιμούμενος χαλκοῦν λακωνικὸν πρότυπον. Ἐκο-

Εἰκ. 2. Λεπτομέρεια ἀρχαϊκοῦ ἀετώματος ἐκ Κερκύρας

σμεῖτο εἰς μὲν τὸ κάτω μέρος δι' ἐλαφρῶς ἀναγλύφων γλωσσοειδῶν φύλλων, εἰς δὲ τὸ μέσον τῆς κοιλίας διὰ λίαν δυσδιακρίτου ἐγχαράκτου μαιάνδρου. Ὁ λαιμὸς πιθανώτατα ἔφερε κόσμημά τι, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν διακρίνεται.

Ἡ ὅλη παράστασις καλύπτεται διὰ τοῦ ἐντόνως ἐξέχοντος ἐναετίου γείσου, ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ἐκοσμεῖτο διὰ τρεχούσης σπείρας, μόλις διακρινομένης σήμερον, μόνον ὑπὸ ἔντονον πλάγιον φωτισμόν. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια ἔφερε γραπτὸν μαίανδρον τοῦ ὁποίου μόλις διακρίνονται τὰ ἐγχάρακτα περιγράμματα.

Ταύτισις τῶν μορφῶν καὶ ἑρμηνεία τῆς παραστάσεως θὰ ἐπιχειρηθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου κατὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν τοῦ ὡραιοτάτου αὐτοῦ ἀετώματος, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐχάρισεν ἡ Κερκυραϊκὴ γῆ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΩΡΕΜΗΣ

ARCHAIC PEDIMENT FROM KERKYRA

In Kerkyra a part of an Archaic pediment was found in the land of Mr. Yovannis in Figaretto.

It shows in high relief a banquet scene. A bearded man lies on a kline with a boy. Under them there are a lion, another animal, possibly a dog, and a crater.

A. CHOREMIS

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΑ Β' *

1. Μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον Μαζαρακάτων

Τὸ ἐκτεταμένον συγκρότημα τῶν 17 θαλαμοειδῶν τάφων μετὰ δρόμου εἰς Μαζαρακάτα τῆς Λιβαθοῦς Κεφαλληνίας ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον προσεχῶς δημοσιευομένης μελέτης τοῦ ὑπογραφομένου. Χρονολογικῶς τὸ νεκροταφεῖον ἀνήκει εἰς τοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου καθὼς καὶ τῆς συνυπάρξεως ἐντόνων τοπικῶν στοιχείων, παρουσιάζει ἱκανὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς Κεφαλληνίας.

Τὸ νεκροταφεῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀνασκάπτεται ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀγγλοκρατίας τῆς νήσου, ἀλλὰ τὰ τότε εὑρεθέντα ἀρχαῖα εἰσελθόντα εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ διοικητοῦ Charles de Bosset κατέληξαν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Neuchâtel εἰς Ἑλβετίαν (βλ. P. Dessoulavy, Rev. Arch. 37 (1900), 128 κ.ἑ. — Π.

* ΑΑΑ VI (1973), 85 κέ.

Καββαδίαν, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία (1909), εἰκ. 437 - 445. — D. Knoepfler, Mus. Helv. 27 (1970), 107 - 116).

Περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνεσκάφησαν καὶ νέοι τάφοι, τὰ δὲ εὑρήματα αὐτῶν κατετέθησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ τότε ἱδρυθὲν ἐν Ἀργοστολίῳ μικρὸν Μουσεῖον τῆς Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης. Ὁ Π. Καββαδίας ὡλοκλήρωσε τὴν ἀνασκαφὴν τὸ 1908 ἐρευνήσας ἑτέρους 8 θαλάμους. Τὰ εὑρεθέντα ἀγγεῖα εἰσῆλθον εἰς τὸ νέον τότε Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀργοστολίου, ἔνθα κατεγράφησαν εἰς τὸ Εὑρετήριον αὐτοῦ (ἀρ. 1 - 106) κατὰ θάλαμον καὶ κατὰ τάφον, ὥστε εἶναι βεβαία ἡ ἀκριβὴς προέλευσις ἑκάστου. Τὸ 1951 ὁ καθηγητὴς Σπ. Μαρινᾶτος ἀνέσκαψεν κάτωθεν τῆς πλησίον διερχομένης ὁδοῦ τὸν 17ον τάφον τοῦ νεκροταφείου (ΠΑΕ 1951, 184. — BCH 76 (1952), 227) τὰ δὲ εὑρήματα κατετέθησαν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀργοστολίου.

Κατὰ τοὺς καταστρεπτικοὺς σεισμοὺς τῆς Κεφαλληνίας τοῦ 1953 αἱ ὑπεράνθρωποι προσπάθειαι τοῦ τότε Ἐκτ. Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων καθηγητοῦ κ. Ἀ. Σουρῆ καὶ ἡ τύχη διέσωσαν τὸ πλεῖστον τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀργοστολίου ἀποκειμένων ἀγγείων τῶν Μαζαρακάτων. Ἐκ τῶν 106 ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1908 διεσώθησαν καὶ ἐταυτίσθησαν τὰ 95, ἀριθμὸς ἱκανὸς διὰ τὸν σχηματισμὸν σαφοῦς εἰκόνος τοῦ συνόλου. Ταῦτα συνεκολλήθησαν ἐκ νέου, ὅπου ἦτο ἀναγκαῖον, καὶ ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου ἐν συνόλῳ εἰς τὰς προθήκας 2 καὶ 3 τοῦ νέου ἀντισεισμικοῦ Μουσείου Ἀργοστολίου.

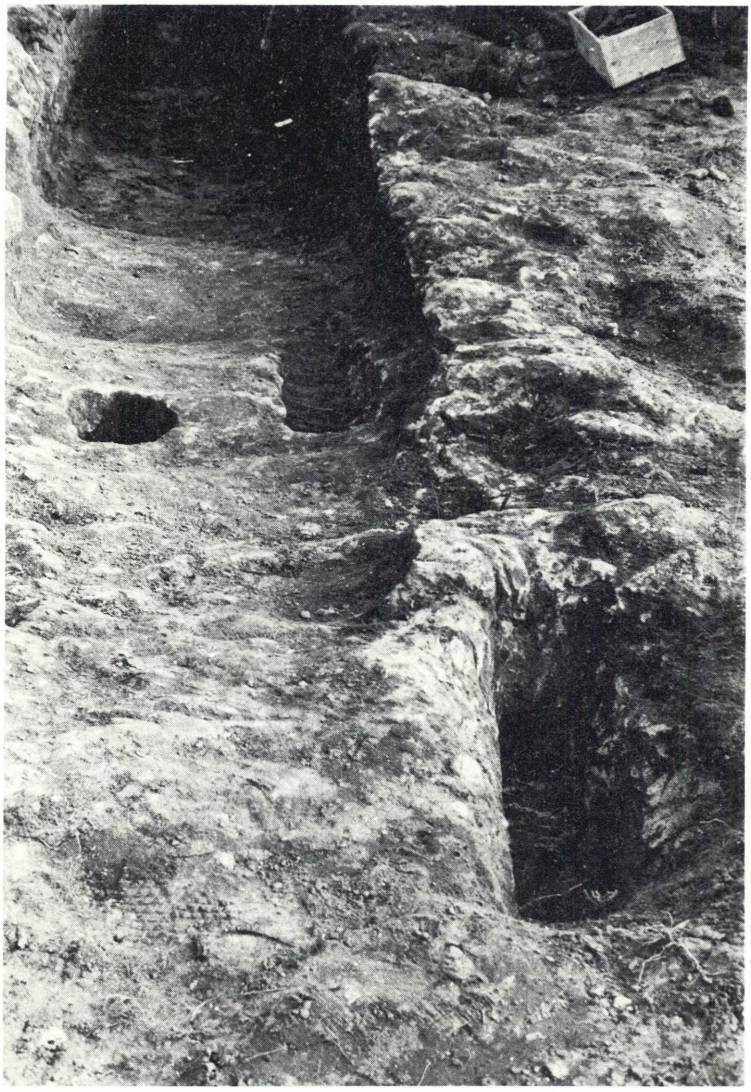
Ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀνεζήτουν τὰ λοιπὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Καββαδίου (χαλκᾶ, χρυσᾶ κλπ.) μερικὰ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζονται ἐν τῇ «Προϊστορικῇ Ἀρχαιολογίᾳ», εἰκ. 454 - 464. Ταῦτα εἶχον τὴν τύχην νὰ ἀνεύρω τὸ φθινόπωρον τοῦ 1973 κατὰ τὰς ἐργασίας τακτοποιήσεως τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Τὰ λίαν ἐνδιαφέροντα ἀρχαῖα ταῦτα συνωδεύοντο ὑπὸ παλαιοῦ πρωτοκόλλου παραδόσεως καὶ παραλαβῆς (τοῦ 1911), ἔνθα ἀνεγράφετο λεπτομερῶς ἕκαστον ἀντικείμενον κατὰ τάφον, ὥστε καὶ πάλιν ἡ ἀκριβὴς προέλευσις ἑκάστου εἶναι ἀσφαλής. (Ἐκ τοῦ συνόλου τούτου ἀπουσιάζουν μόνον χρυσᾶ τινα φύλλα, κατατεθέντα ἴσως ἐν τῷ θησαυροφυλακίῳ τοῦ Μουσείου). Τὰ εὑρήματα ταῦτα συνετηρήθησαν ἤδη εἰς τὸ Ἐργαστήριον Συντηρήσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, καὶ ὑπολογίζεται νὰ μεταφερθοῦν συντόμως εἰς Κεφαλληνίαν, ἔνθα θὰ ἐνωθοῦν μετὰ τῶν ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς, καὶ θὰ ἀποτελέσουν καὶ πάλιν ἓν σύνολον ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Ἀργοστολίου.

Ἐκ τῶν προσφάτως ταυτισθέντων ἀρχαίων εἰκονίζεται ἐνταῦθα (εἰκ. 2) ἐνδιαφέρουσα χαλκῆ περόνη (μήκ. 0,155). Εὑρέθη εἰς τὸν τάφον Β - 1, ὁμοῦ μεθ' ἑνὸς τριώτου μικροῦ ἀγγείου (Μουσ. Ἀργοστ. 13).

2. Θαλαμοειδὴς τάφος εἰς Μεταξᾶτα

Οὐχὶ μακρὰν τοῦ νεκροταφείου τῶν Μαζαρακάτων κεῖται ἕτερον συγκρότημα μυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν τάφων μετὰ δρόμου, εἰς τὴν περιοχὴν Μεταξάτων Λιβαθοῦς καὶ παραπλεύρως τοῦ σημερινοῦ περιπεφραγμένου κτήματος Καμπίτση.

Οἱ τάφοι ἔχουν λαξευθῆ εἰς τὰς παρυφὰς χαμηλοῦ λόφου ἐκ μαλακοῦ ψαμμολίθου. Τρεῖς ἐκ τῶν τάφων αὐτῶν (τοὺς Α΄, Β΄ καὶ Γ΄) ἀνέσκαψεν ὁ καθηγητὴς

Εἰκ. 1. Μεταξᾶτα Κεφαλληνίας. Τρία λαξεύματα κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου

Σπ. Μαρινᾶτος τὸ 1933 (ΑΕ. 1933, 73 κ.έ.) εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ λόφου, καὶ ἑτέρους δύο (τοὺς Δ΄ καὶ Ε΄) τὸ 1960 εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν αὐτοῦ (παραμένουν ἀδημοσίευτοι).

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1973 ἐπεσημάνθη ἡ ὕπαρξις δρόμου νέου θαλαμοειδοῦς τάφου, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποίου συνετελέσθη ὑπὸ τοῦ ὑπογραφομένου ἀπὸ 26/3 — 10/4/1973 [1]. Ὁ τάφος κεῖται μεταξὺ

1. Σημαντικὴ ὑπῆρξεν εἰς τὸ ἔργον ἡ ἠθικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ὑλικὴ βοήθεια τοῦ Συλλόγου Ἀρ-

τοῦ Δ΄ καὶ Ε΄ εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ λόφου, καὶ ὠνομάσθη ΣΤ΄. Δρόμος κατευθύνσεως ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ μήκους περίπου 9,70 μέτρων, ὁδηγεῖ διὰ μικρᾶς θύρας (ὕψ. 0,92 μ.) εἰς θάλαμον ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, μεγίστης μὲν διαμέτρου 4,95 μέτρων, ἐλαχίστης δὲ 3,90 μέτρων. Ἡ εἴσοδος τοῦ θαλάμου εἶχε παραβιασθῆ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν, ὡς προδίδει ἡ εὕρεσις ἐντὸς αὐτοῦ μεταγενεστέρας κεραμεικῆς. (Χαρακτηριστικὴ κορινθιακὴ κοτύλη τοῦ α΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.). Ἴχνη λατρείας δὲν παρετηρήθησαν.

Ἐντὸς τοῦ θολωτοῦ θαλάμου (μέγ. ὕψ. 1,85 μ.) εὑρέθησαν ὀκτὼ τάφοι, διατεταγμένοι παραλλήλως εἰς δύο σειράς, ἐκ τεσσάρων ἑκάστη. Ἡ διάταξις καταλείπει στενὸν διάδρομον κατὰ τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου. Οἱ τάφοι, λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου, εἶναι μέσου μήκους περίπου 1,80 - 1,90 μ. καὶ πλάτους 0,55 μ., ἀνίσου ὅμως βάθους, κυμαινομένου ἀπὸ 1,75 μ. μέχρι 2,45 μ.

Οὐδεμία ταφὴ εὑρέθη ἀδιατάρακτος καὶ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προκύπτει ὅτι ἕκαστος τάφος ἐχρησιμοποιήθη πολλάκις καὶ ὅτι τὰ χώματα ἑκάστου ἐξήχθησαν πλειστάκις. Παράδειγμα, μικρὸς ψευδόστομος ἀμφορεύς, ὅστις ἀπηρτίσθη ἐκ τεμαχίων εὑρεθέντων ἐντὸς τριῶν διαφορετικῶν τάφων εἰς ἱκανὸν βάθος αὐτῶν. Παρ' ὅλα ταῦτα εὑρέθησαν περίπου 80 μικρὰ ἀγγεῖα, κοινῶν ὅμως σχημάτων καὶ διακοσμήσεων (ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, προχοΐδια, σταμνίσκοι κλπ.). Ὁμοῦ εὑρέθησαν καί τινα χειροποίητα. Χαλκᾶ μαχαίρια, σφονδύλια ἐκ στεατίτου καί τινες ψῆφοι συμπληροῦν τὸ εὕρημα.

Ἀξιόλογος διαπίστωσις τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις τριῶν λαξευμάτων κατὰ τὴν ἀρχὴν τοὺ δρόμου εἰς τὸ βορειότατον ἄκρον αὐτοῦ. Τὸ ἓν εἶναι κυκλικόν, τὰ δὲ ἕτερα ὀρθογώνια (εἰ κ. 1). Ἡ πιθανωτέρα ἐξήγησις αὐτῶν εἶναι ὅτι ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἔνθεσιν στηλῶν πρὸς ἐπισήμανσιν τοῦ δρόμου τοῦ θαλάμου. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἐνισχύεται ἐκ τῆς εὑρέσεως παρὰ τὴν θύραν τῆς εἰσόδου τοῦ θαλάμου, τριγωνικοῦ κατειργασμένου λίθου μετὰ ἐμβόλου κάτω. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ στήλης, μιᾶς ἐκ τῶν πρώτων ἐκ Κεφαλληνίας, τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου. Τὸ εὕρημα δηλοῖ ὅτι ὁ δρόμος τοῦ τάφου, κατόπιν ἑκάστης ταφῆς, θὰ ἐπληροῦτο χωμάτων καὶ καθίστατο ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαία ἡ σήμανσις τῆς ἀρχῆς του, διὰ μίαν νέαν χρῆσιν.

Ὅπλα δὲν εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν τάφων οὔτε καὶ ἀντικείμενα ἐκ χρυσοῦ, γεγονὸς ὑποδηλοῦν τὸν ἁπλοῦν ἀγροτικὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων τοῦ ἀγνώστου τούτου μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ τῆς Κεφαλληνίας τοῦ 12ου - 11ου αἰ. π.Χ. (ΥΕ ΙΙΙ Γ΄ ἐποχῆς).

Π. Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

χαιοφίλων Κεφαλληνίας, ὃν ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἐντεῦθεν θερμῶς.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΑ Β΄

1. Mycenaean Cemetery at Mazarakata

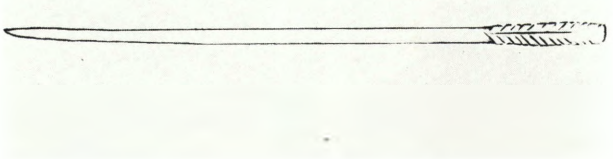
This LH III B - C period cemetery was first excavated at the beginning of the last century. (See finds in the De Bosset Collection, Neuchâtel Museum). Most of the vases of the systematic

excavation conducted by P. Kavvadias at 1908, entered the Argostoli Museum and luckily survived the destructive earthquakes of 1953. Now they are re-exhibited in the new Archaeological Museum in Argostoli. The other finds (bronzes, faience, etc.), were brought to the National Museum at Athens, in the storerooms of which they were identified last year (fig. 2). It is planned that they will be transferred to Argostoli, and the whole group will soon see publication.

2. Chamber Tomb at Metaxata

A new chamber tomb (no. ΣΤ΄) was excavated during 1973, adding to the other five already excavated by Prof. Marinatos. The most interesting find of the new excavations, besides the vases and the minor objects, was an undecorated stele. As signs of the positions for the fastening of such stelae were found at the beginning of the dromos (fig. 1), it is clear that the stele served as a marker to the tomb.

P. G. CALLIGAS

Εἰκ. 2. Κεφαλληνία. Ἐκ θαλαμωτοῦ τάφου Μαζαρακάτων, χαλκῆ περόνη

ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ ΣΤΗΛΑΙ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΕΚ ΠΟΤΕΙΔΑΙΑΣ

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου 1973, κατὰ τὴν κατασκευὴν παρακαμπτηρίου ὁδοῦ, εἰς τοποθεσίαν ἀπέχουσαν περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς γεφύρας τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ποτειδαίας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ν. Φωκαίας τὰ ἐκσκαφικὰ μηχανήματα κατέστρεψαν τμῆμα ἀρχαίου νεκροταφείου κλασσικῶν χρόνων. Μετὰ τὴν διαπίστωσιν τῆς καταστροφῆς ἐπεχειρήθη μικρᾶς ἐκτάσεως ἔρευνα προκειμένου νὰ περισυλλεγῶσι στοιχεῖα διὰ μίαν συστηματικὴν μελλοντικὴν ἀνασκαφήν. Κατὰ τὴν πενθήμερον ἔρευναν ἠρευνήθησαν περὶ τὰς 17 λίθιναι λάρνακες καὶ ἐκτισμένοι ἐκ πωρολίθων κιβωτιόσχημοι τάφοι ὡς καὶ 10 κεραμοσκεπεῖς περιέχοντες κτερίσματα ἐνδεικτικὰ διὰ μίαν χρονολόγησιν τῶν ταφῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Κατὰ τὴν ἀναμόχλευσιν τῶν χωμάτων ὑπὸ τῶν μηχανημάτων ἀνεσύρθησαν ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ἀνωτέρω τάφων ὀκτὼ ἐπιτύμβιοι ἐνεπίγραφοι στῆλαι ἐκ πωρολίθου, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσι μετὰ βεβαιότητος εἰς οἱονδήποτε ἐκ τῶν ἀναφερθέντων τάφων, ἐφ' ὅσον προέρχονται ἐκ τῆς διατεταραγμένης ἐπιχώσεως. Μόνον διὰ δύο ἀπὸ αὐτὰς (ἀρ. 232 καὶ 233) προκύπτει, ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς τμήματα τοῦ καλύμματος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 16 κιβωτιοσχήμου τά-

φου, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχεν, ἵνα ἔχωμεν μίαν χρονολογικὴν ἀφετηρίαν.

Πάντως, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀβεβαιότητος περὶ τὴν ταύτισιν στηλῶν καὶ ταφῶν, περιγράφονται κατωτέρω αἱ ἐπιγραφαί, διότι ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, διὰ πρώτην φορὰν ἔρχεται εἰς φῶς μία ὁμὰς ἐπιγραφῶν ἀφορῶσα εἰς Ἀθηναίους ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης[1]. Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι ὡς συνδεόμεναι μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τὰ διαδραματισθέντα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ποτειδαίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἅπασαι αἱ ἐνεπίγραφοι στῆλαι ἔχουν καταχωρηθῆ εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Μουσείου Πολυγύρου Χαλκιδικῆς :

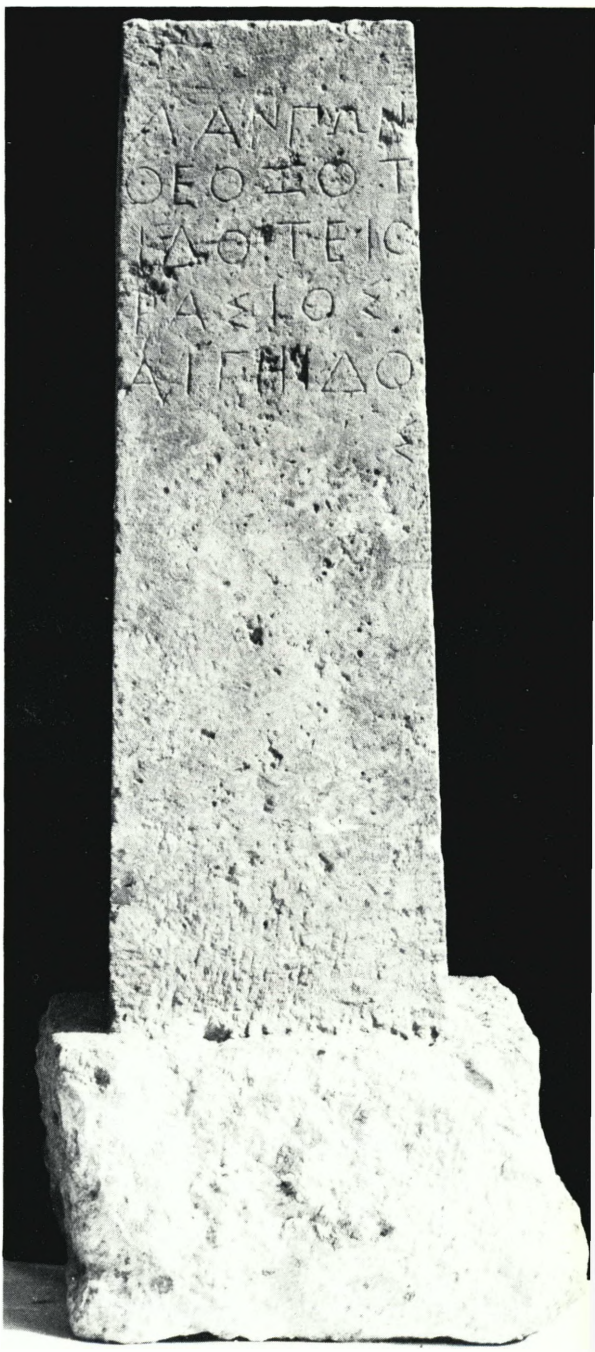
1. Ἀρ. 227 (εἰ κ. 1). Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ πωρολίθου, ἀκεραία, μετὰ τῆς συμφυοῦς ὀρθογωνίου βάσεως αὐτῆς.

Ὕψος μετὰ τῆς βάσεως : 1,22 μ., ἄνευ τῆς βάσεως : 0,91 μ. Πλάτος ἄνω : 0,263 μ., κάτω : 0,32 μ. Πάχος : 0,16 μ. Διαστ. βάσεως : 0,26 μ. × 0,29 μ. × 0,44 μ.

Ὕψος γραμμάτων : 0,03 μ. καὶ 0,04 μ.

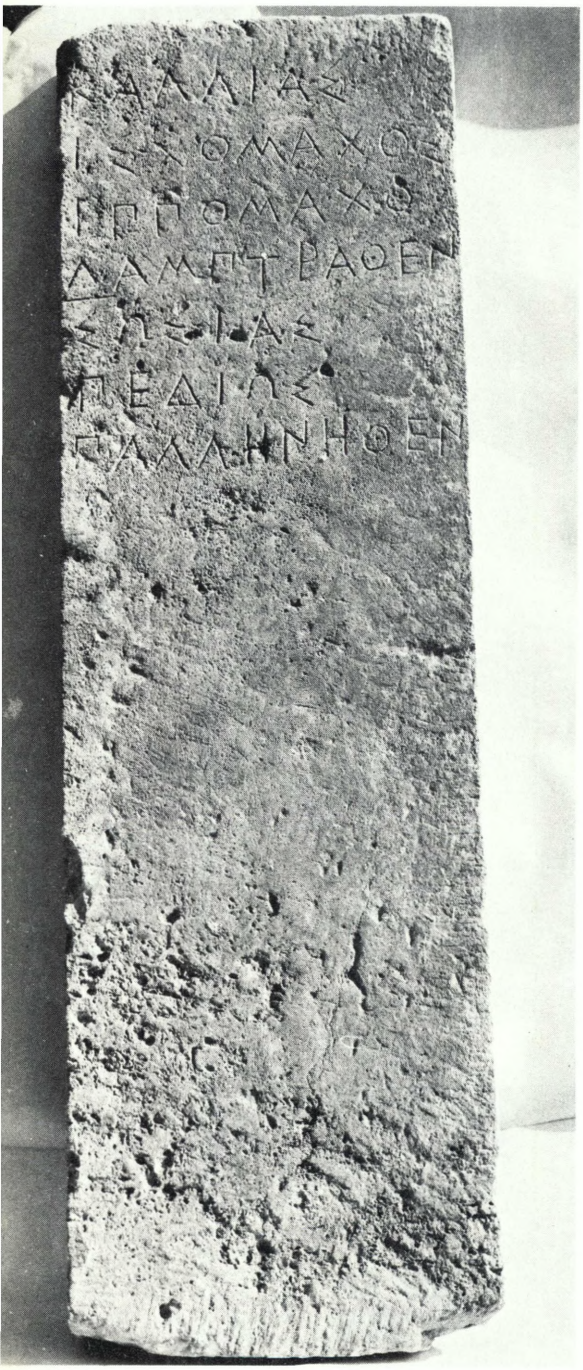
Λάνπων στοιχηδὸν
Θεοζοτ-
ίδοΤειθ-
ράσιος
Αἰγηῖδο-
ς

2. Ἀρ. 228 (εἰ κ. 2). Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ πωρολίθου ἀποκεκρουμένη ἐλαφρῶς κατὰ τὴν κάτω ἀριστερὰν γωνίαν. Αἱ

Εἰκ. 1. Ἀρ. Εὐρ. Μ.Π. 227

1. Γενικὴ βιβλιογραφία περὶ Ποτειδαίας : J. Alexander, Potidaia, Its History and Remains. M. Zahrnt, Olynth und die Chalkidier, σελ. 214. κ.ἑ.

Εἰκ. 2. Ἀρ. Εὐρ. Μ.Π. 228

πλάγιαι ὄψεις καὶ ἡ ὀπισθία εἶναι εἰργασμέναι διὰ ξοΐδος.

Ὕψος : 1,21 μ. Πλάτος ἄνω : 0,375 μ., κάτω : 0,395 μ. Πάχος : 0,115 μ.

Ὕψος γραμμάτων : 0,025 μ. - 0,04 μ.

Καλλίας στοιχηδὸν
Ἰσχόμαχος
Ἱππομάχο
Λαμπτράθεν
Σωσίας
Πεδιὼς
Παλλήνηθεν

3. Ἀρ. 229 (ε ἰ κ. 3). Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ πωρολίθου ἀποτελουμένη ἐκ τεσσάρων τεμαχίων συγκολληθέντων, ἀποκεκρουμένη εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς προσθίας ὄψεως, φέρουσα δὲ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος ἐπ' αὐτῆς. Ἐλλείπει μέγα τμῆμα τῆς βάσεώς της.

Ὕψος : 0,90 μ. Πλάτος : 0,303 μ. Πάχος : 0,235 μ.

Ὕψος γραμμάτων : 0,023 μ. - 0,037 μ.

Ξενο [κλῆ] - στοιχηδὸν
ς : Ἡροσ [κα] -
μάνδρ [ο Ἀ] -
ντιοχίδ -
ος : Ἀλοπε -
κῆθεν

4. Ἀρ. 230 (ε ἰ κ. 4). Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ πωρολίθου ἀποτελουμένη ἐκ δύο τεμαχίων συγκολληθέντων. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει βαθεῖαν κάθετον ἐγκοπὴν διὰ πριονίου πρὸς ἀφαίρεσιν τοῦ ἡμίσεως αὐτῆς πιθανῶς διὰ δευτέραν χρῆσιν. Ἅπασαι αἱ ἐπιφάνειαι τῆς στήλης εἶναι ἐπιμελῶς εἰργασμέναι, ἂν καὶ φέρουν ἴχνη ἀποκρούσεως εἰς διάφορα σημεῖα.

Ὕψος: 0,545 μ. Πλάτος ἄνω: 0,24 μ., κάτω: 0,25 μ. Πάχος: 0,135 μ.

Ὕψος γραμμάτων: 0,017 μ. - 0,025 μ.

Οἰνηΐδος
Εὐφίλητος
Τυχησίππο
[Λα] κιάδης

5. Ἀρ. 231 (ε ἰ κ. 5). Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ πωρολίθου ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ δεξιὸν καὶ κάτω τμῆμα αὐτῆς. Τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας παρουσιάζει μίαν βάθυνσιν.

Ὕψος: 0,54 μ. Πλάτος: 0,34 μ. Πάχος: 0,14 μ.

Ὕψος γραμμάτων: 0,03 μ. - 0,043 μ.

[Λι] ογένης στοιχηδὸν
[Εὐ] φιλήτο

6. Ἀρ. 232 (ε ἰ κ. 6). Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ πωρολίθου μὲ ἴχνη ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως. Τὸ κάτω τμῆμα τοῦ λίθου ἐξέχει ἐλαφρῶς ἐν εἴδει βάσεως. Αἱ ἐπιφάνειαι τῆς στήλης, πλὴν τῆς ὀπισθίας, εἶναι ἐπιμελῶς εἰργασμέναι.

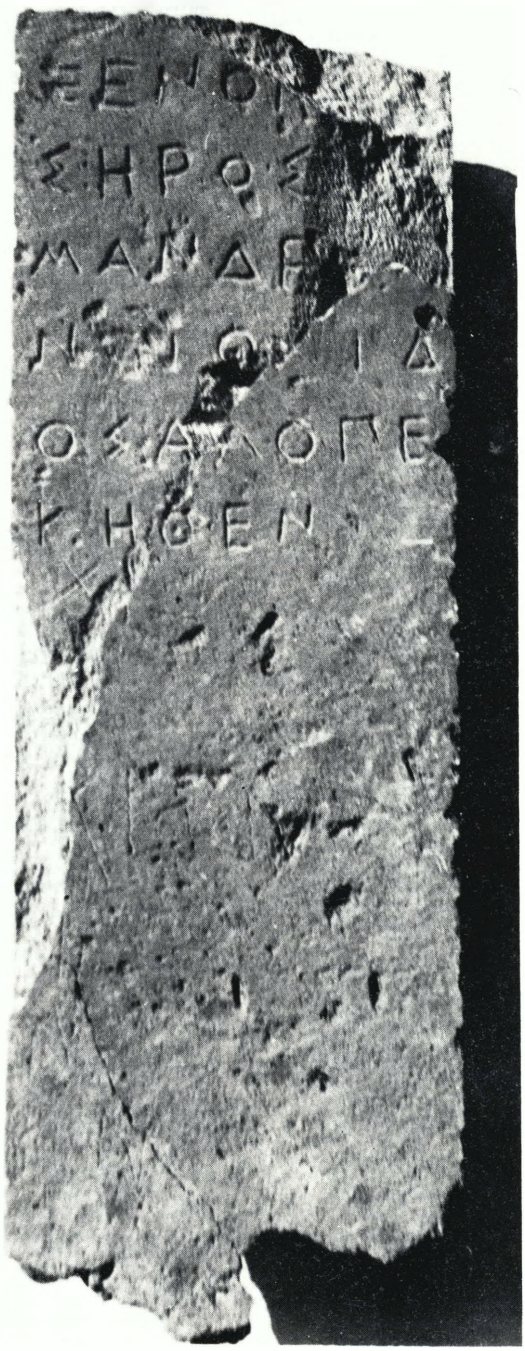
Ὕψος: 0,59 μ. Πλάτος: 0,39 μ. Πάχος: 0,07 μ. - 0,12 μ.

Ὕψος γραμμάτων: 0,033 μ. - 0,06 μ.

Νικόστρατος
Ἀγαθάρχο
Κυζικηνὸς

7. Ἀρ. 233 (ε ἰ κ. 7). Ἐπιτυμβία στήλη ἀκεραία μὲν ἀλλὰ μὲ διαβεβρωμένην τὴν ἐνεπίγραφον ὄψιν. Αἱ λοιπαὶ ἐπιφάνειαι εἶναι εἰργασμέναι διὰ ξοΐδος. Ἐλάχιστα γράμματα ἐκ τῶν πέντε συνολικῶς στίχων διακρίνονται.

Ὕψος: 0,435 μ. Πλάτος: 0,25 μ. Πάχος: 0,09 μ.

Εἰκ. 3. Ἀρ. Εὐρ. Μ.Π. 229

Εἰκ. 4. Ἀρ. Εὐο. Μ.Π. 230

Ὕψος γραμμάτων : 0,03 μ. - 0,06 μ.

Μελ
ανθι
οδι
. . .κου
. . . .

8. Ἀρ. 234 (εἰκ. 8). Ἄνω τμῆμα ἐπιτυμβίου στήλης ἐχούσης λελεασμένην τὴν ἐπιφάνειαν μόνον εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καταλαμβάνει ἡ ἐπιγραφή.

Ὕψος : 0,30 μ. Πλάτος : 0,29 μ. Πάχος : 0,15 μ.

Ὕψος γραμμάτων : 0,04 μ. - 0,05 μ.

Φιλλινὼ

Τὰ περισσότερα τῶν ὀνομάτων ἀπαντῶνται εἰς τὴν P.A. τοῦ J. Kirchner, εἰς τὰ γνωστὰ λεξικὰ κυρίων ὀνομάτων Pape καὶ Fick - Bechtel, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἐπιγραφικοὺς Indices τοῦ περιοδικοῦ Hesperia, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ταυτίζωνται. Μόνον τὰ ὀνόματα Τυχήσιππος[2] καὶ Φιλλινὼ ἀπαντῶνται τὸ πρῶτον ἴσως.

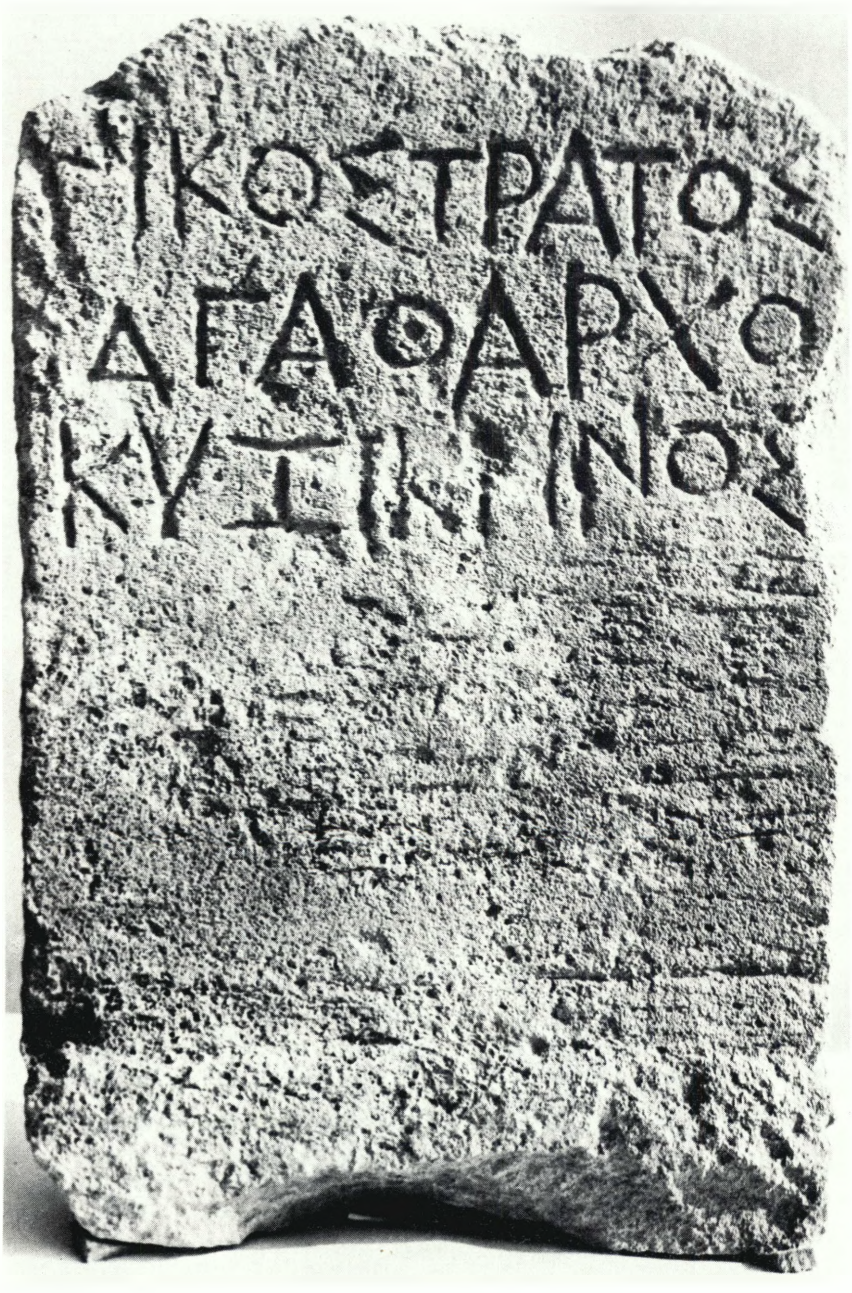
Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, αἱ καταλήξεις τῆς γενικῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔμμεσα χρονολογικὰ κριτήρια (κτερίσματα τῶν προερχομένων ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς ταφῶν) ὁδηγοῦν εἰς μίαν χρονολόγησιν περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἴσως πρόκειται περὶ Ἀθηναίων κληρούχων, οἱ ὁποῖοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν περιοχὴν μετὰ τὰ Ποτειδαιατικὰ (430/429 π.Χ.) καὶ εἶναι γνωστοὶ ὡς ἔποικοι[3]. Αἱ πολιτικαὶ σχέσεις Ἀθη-

2. Σχετικῶς μὲ τὸ ὄνομα Τυχήσιππος βλ. Hermes, XXXV (1900), σελ. 326 - 331.

3. Σχετικῶς μὲ τὸ θέμα τῶν κληρούχων βλ. A. Graham, Colony and Mother city in ancient Greece, 1964, σελ. 136 κ.ἑ., 167. Meiggs - Lewis, Historical Inscriptions, σελ. 181.

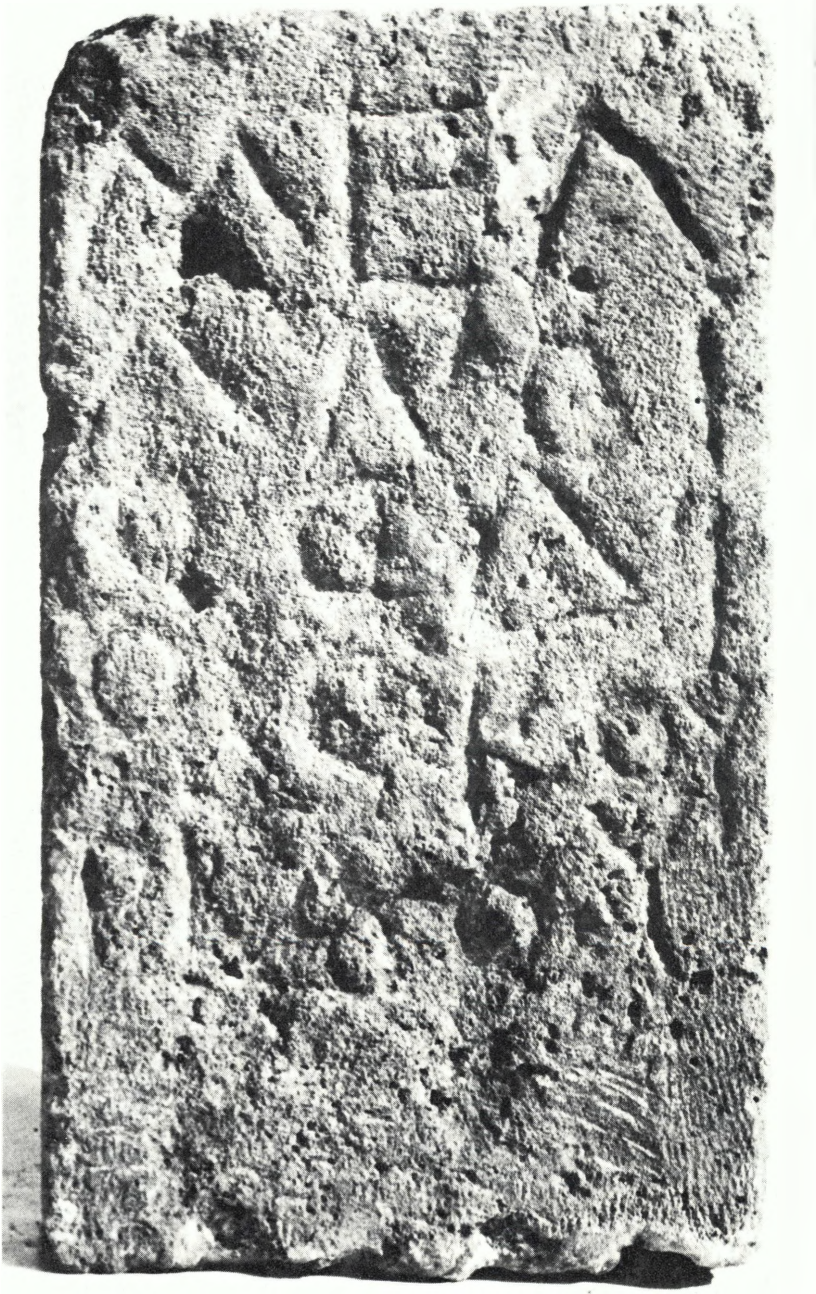

Εἰκ. 5. Ἀρ. Εὐρ. Μ Π. 231

Εἰκ. 6. Ἀρ. Εὐρ. Μ.Π. 232

νῶν - Κυζίκου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δικαιολογοῦν τὴν παρουσίαν τοῦ Νικοστράτου εἰς μίαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεχομένην περιοχήν. Βεβαίως, ὑπάρχει τὸ χωρίον τοῦ Διοδώρου (XV, 81,6), τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ Ἀθη-

Εἰκ. 7. Ἀρ. Εὐρ. Μ.Π. 233

ναίου στρατηγοῦ Τιμοθέου εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην (364/3 π.Χ.), ἔνθα γίνεται μνεία περὶ τῶν Κυζικηνῶν, ἀλλὰ ἐμεῖς δεχόμεθα τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Zahrnt[4] περὶ τοῦ χωρίου καὶ οὐχὶ τοῦ Alexander. Ἄλ-

4. M. Zahrnt, ἔ.ἀ., σελ. 217, ὑποσ. 295.

λωστε, δὲν ὑπάρχουν ἰσχυρότερα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, ἵνα ταυτισθῶσι οἱ νεκροὶ μὲ Ἀθηναίους κληρούχους τῆς β΄ κληρουχίας (362/361 π.Χ.).

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης θὰ βοηθήσῃ περισσότερον εἰς τὴν λύσιν τῶν χρονολογικῶν καὶ τοπογραφικῶν προβλημάτων καὶ θὰ διαφωτίσῃ μὲ νέα στοιχεῖα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην κατὰ τὴν καμπὴν τοῦ 5ου πρὸς τὸν 4ον αἰ. π.Χ., καθ' ὅσον τὰ μέχρι τοῦδε στοιχεῖα ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν εἶναι λίαν πενιχρά.

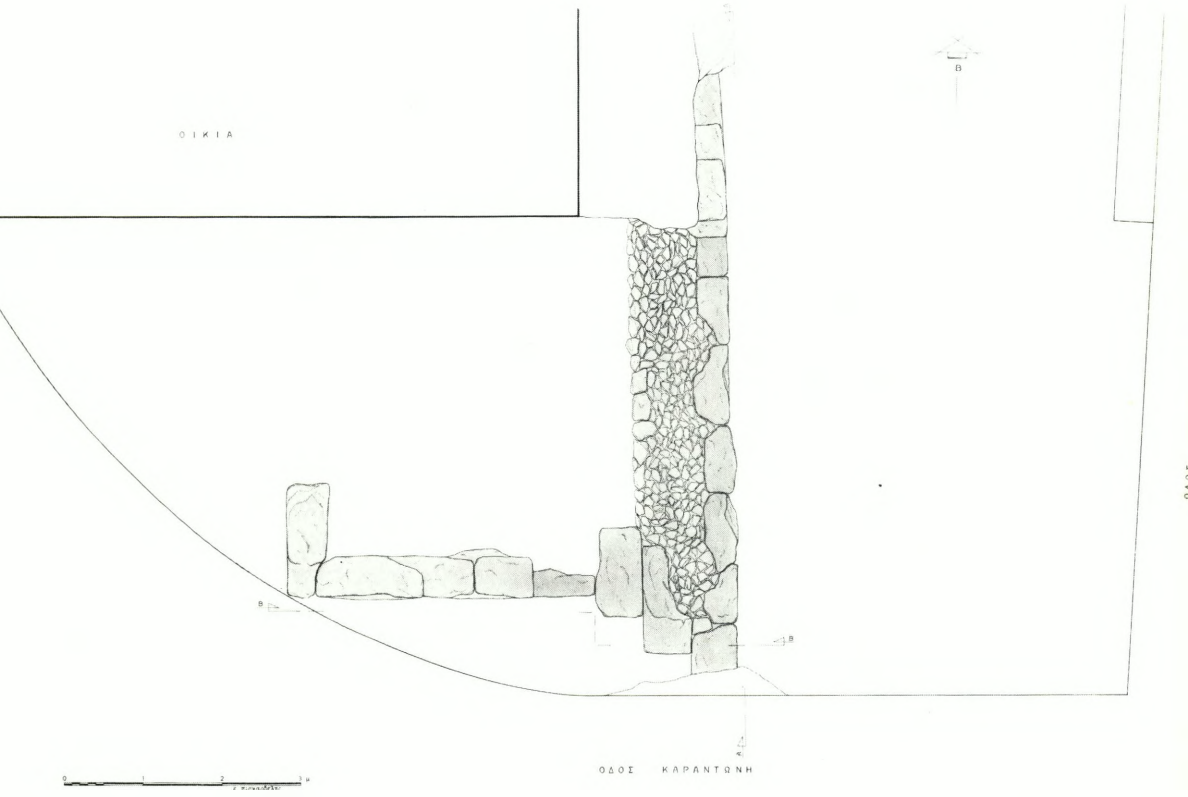
ΑΙΚ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰκ. 8. Ἀρ. Εὐρ. Μ.Π. 234

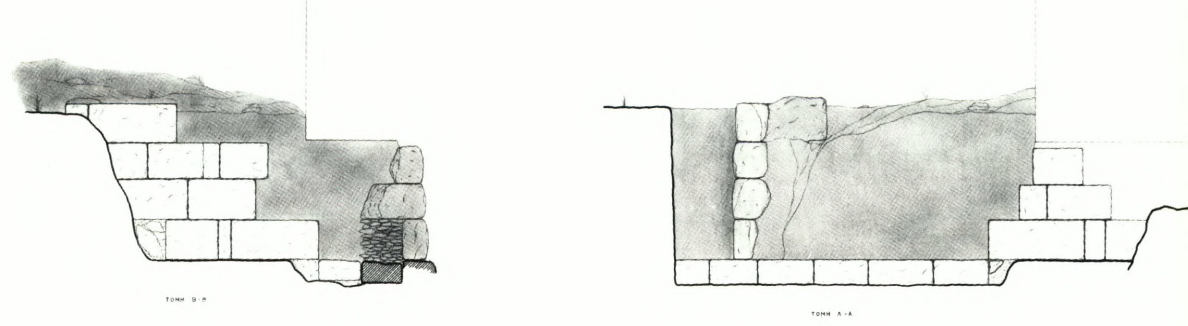
FUNERARY INSCRIPTIONS OF ATHENIANS FROM POTIDAIA

A group of grave inscriptions with Athenian names was discovered during a salvage excavation (August 1973) near Potidaia in Chalkidike. They are the first inscriptions referring to Athenian origin people from this area. The evidence for dating the inscriptions in the late fifth century B.C. or in the beginning of the fourth century B.C. is not only epigraphical but it is based also on the finds of 27 graves which were found in the same place. The deads are related probably to Athenian citizens - cleruchs or epoikoi who colonized the place after the capitulation of Potidaia (430/429 B.C.). The existence of Nicostratus from Cyzicus cannot support a later dating (362/1 B.C., the second Athenian cleruchy to Potidaia after Timotheus campaign).

K. RHOMIOPOULOU

Σχέδ. 1. Κάτοψις τειχῶν

Σχέδ. 2. Τομὴ τειχῶν

ΜΥΤΙΛΗΝΗ - ΛΕΙΨΑΝΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΟΧΥΡΩΣΕΩΣ

Κατὰ τὴν διὰ μηχανικῶν μέσων ἐκσκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου Γιαννακέλλη, εἰς τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Θεοκρίτου καὶ Καραντώνη, ἀνεσύρθησαν καὶ δυστυχῶς

Εἰκ. 1. Τεῖχος κατευθυνόμενον ἀπὸ Β. πρὸς Ν.

ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν ἀρχικήν των θέσιν μεγάλαι πλίνθοι ἀπὸ τραχείτην. Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ οἰκοπέδου, ἡ ὁποία ἔφερεν εἰς φῶς τμῆμα ἀρχαίας ὀχυρώσεως τῆς πόλεως τῆς Μυτιλήνης.

Εὑρέθησαν δύο κατ' ὀρθὴν γωνίαν τεμνόμενα τείχη (σχέδ. 1), ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἔχον διεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 7,80 μ., ἀλλὰ φαίνεται ὅτι προχωρεῖ καὶ κατὰ τὰς δύο κατευθύνσεις πέραν τοῦ ἀνασκαφέντος οἰκοπέδου. Σώζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του εἰς μίαν μόνον σειρὰν πλίνθων ἑδραζομένην ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐνῷ τοῦ ἐγκαρσίου πρὸς τοῦτο μικροτέρου τείχους, μήκους 4,50 μ., διατηροῦνται τέσσαρες δόμοι (σχέδ. 2). Ἡ τοιχοδομία εἶναι κατὰ τὸ ὀρθογώνιον ἀκανόνιστον σύστημα[1] ἐξ εὐμεγέθων λίθων ἀπὸ τραχείτην (εἰκ. 1-3). Ἡ ἁδρῶς εἰργασμένη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν λί-

1. Α. Ὀρλάνδου, Τὰ Ὑλικὰ Δομῆς τῶν ἀρχαίων, τόμ. ΙΙ, σελ. 222 κέ.

Εἰκ. 2. Ὄψις τοῦ ἰδίου τείχους

θων προσδίδει εἰς τὸ τεῖχος τραχεῖαν ὄψιν —μία λιθόπλινθος τοῦ μικροτέρου ἐγκαρσίου τείχους φέρει βαθὺν τόρμον προερχόμενον ἐκ προηγουμένης του χρήσεως. Κατὰ τὸ πάχος του τὸ τεῖχος ἔχει οἰκοδομηθῆ μὲ μίαν μόνον λιθίνην παρειάν, τὴν ὁποίαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν της ἐνίσχυε σωρὸς λιθαρίων συγκρατουμένων διὰ συνδετικῆς ὕλης, τῆς ὁποίας εὑρέθησαν ὑπολείμματα (εἶδος ἀσβέστου ἢ πορσελάνη).

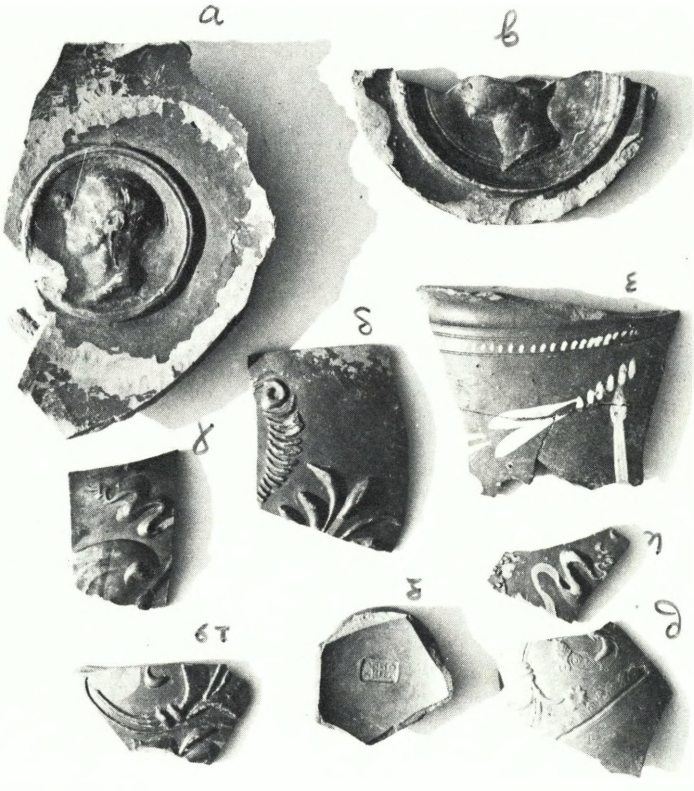
Τμήματα τείχους παρὰ τὴν θέσιν ταύτην τῆς πόλεως φαίνεται ὅτι εἶχον εὑρεθῆ καὶ παλαιότερον, καὶ μάλιστα προσέφεραν ἕτοιμον τὸ ἐπιβλητικὸν ὑλικόν των εἰς παρακείμενα κτήρια. Τὸ κρηπίδωμα τῆς ἀπέναντι τοῦ οἰκοπέδου τουρκικῆς κρήνης τοῦ ΙΗ΄ αἰ. καὶ γειτονικοὶ περίβολοι νεωτέρων οἰκιῶν ἔχουν κτισθῆ ἀπὸ ὁμοίας πρὸς τὰς εὑρεθείσας ὀρθογωνίους πλίνθους. Κατὰ προφορικὰς δὲ μαρτυρίας περιοικούντων, ὅταν διηνοίγοντο τὰ θεμέλια τῆς ἀπέναντι κλινικῆς, εὑρέθη τὸ τεῖχος εἰς τὴν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. πορείαν του. Τὸ περιωρισμένον τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος κατέστη δυνατὸν νὰ ἀνασκαφῇ καὶ ἡ κακὴ διατήρησις τῶν ἀποκαλυφθέντων δὲν ἐπιτρέπουν πρὸς τὸ παρὸν νὰ καθορίσωμεν τὴν πορείαν τοῦ τείχους εἰς τὴν θέσιν ταύτην καὶ νὰ συμπληρώσωμεν μὲ βεβαιότητα τὴν μορφὴν τῆς εὑρεθείσης ὀχυρωματικῆς κατασκευῆς. Ἀλλ' ἡ περιωρισμένη ἔρευνα ἀπέδωκε νέον στοιχεῖον εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Μυτιλήνης. Τὸ ἀνευρεθὲν τμῆμα τῆς Ν. ὀχυρώσεως τῆς πόλεως δὲν σημειοῦται ἀπὸ τὸν Koldewey εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς

Εἰκ. 3. Τεῖχος κατευθυνόμενον ἀπὸ Α. πρὸς Δ.

Μυτιλήνης[2], ἐφ' ὅσον πᾶν ἴχνος τοῦ τείχους ἀπὸ τῆς θέσεως « Καμάρες » μέχρι τῆς ἐκβολῆς του εἰς τὸν Ν., τὸν κλειστὸν τριηρικόν, λιμένα τῆς πόλεως εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ συγχρόνων κτηρίων. Παρακολουθῶν ὅμως οὗτος ὑποθετικῶς τὴν πορείαν του, τοποθετεῖ σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος εἰς τὴν θέσιν τῆς 'Ασημό-

2. R. Koldewey, Die Baureste der Insel Lesbos, πίν. 1, 2.

Εἰκ. 4. Ἑλληνιστικὴ κεραμεικὴ τοῦ οἰκοπέδου

πορτας (Gümüsch Kapu) τοῦ τουρκικοῦ περιβόλου, ἀπὸ τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομά της ἡ περιοχή, ὅπου τὸ ἀνευρεθὲν τεῖχος (Πόρτες), τὴν Ν. πύλην τοῦ κλασσικοῦ τείχους τῆς πόλεως [3]. Πράγματι, ἡ θέσις αὕτη ἀποτελεῖ καὶ μέχρι σήμερον φυσικὴν διέξοδον τῆς πόλεως πρὸς Δ [4]. Εἶναι ἑπομένως πιθανὸν ὅτι τὰ κάθετα τείχη τῆς ἀνασκαφῆς ἀνήκουν εἰς ὀρθογώνιον πύργον τῆς ἐδῶ τοποθετουμένης Ν. πύλης, ἢ εἰς κάποιαν πρόσθετον κατασκευὴν ἐνισχύουσαν τὴν ἄμυναν τοῦ κυρίως περιβόλου εἰς τὴν ἀπὸ τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους ἀσθενῆ καὶ εὐπρόσβλητον Ν. πλευράν του [5] (ἀνάλογον πρὸς ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι σημειοῦνται εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Koldewey εἰς τὴν Β. πλευρὰν τοῦ περιβόλου, ΒΑ. τοῦ θεάτρου, ὅπου τοποθετεῖται καὶ ἡ Β. πύλη). Περὶ τῆς μορφῆς τῆς ὀχυρώσεως, ὡς καὶ τῆς πορείας τοῦ κυρίως τείχους, εἰς τὴν θέσιν ταύτην θὰ ἠδυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν, ἂν ποτὲ καθίστατο δυνατὸν νὰ παρακολουθήσωμεν

3. R. Koldewey, ἔ.ἀ., σελ. 4.

4. Πρβλ. καὶ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν οἰκοπέδου ΟΤΕ εἰς ΑΑΑ V (1972), σελ. 43.

5. Ἰ. Κοντῆ, Λεσβιακὸ πολύπτυχο, σελ. 76. Τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου εὐχαριστῶ διὰ τὰς χρησίμους ὑποδείξεις του.

τὸ μακρὸν τεῖχος τῆς ἀνασκαφῆς νοτιώτερον ὑπὸ τὴν ὁδὸν Καραντώνη. Πάντως, πρόκειται διὰ μίαν μεταγενεστέραν κατασκευὴν ἢ τουλάχιστον ἐπισκευὴν τοῦ κλασσικοῦ τείχους, εἰς τὸ ὁποῖον παντοῦ, ὅπου σώζεται, ἔχει ἐφαρμοσθῆ ἡ «λεσβία οἰκοδομή»[6]. Καὶ ἐφ' ὅσον τὸ παραδεδομένον εἰς τὴν νῆσον σχῆμα διετηρήθη καὶ εἰς τὸ τεῖχος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.[7], τὴν εὑρεθεῖσαν ἰσόδομον κατασκευήν, συνδεομένην πιθανῶς μὲ κάποιαν ἱστορικὴν περιπέτειαν τῆς πόλεως, θὰ πρέπει νὰ τὴν τοποθετήσωμεν εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους[8].

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ οἰκοπέδου, τεταραγμένη ἀπὸ τὴν συνεχῆ κατοίκησιν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, μόλις προσφέρει ἕνα terminus ante quem εἰς τὴν χρονολόγησιν. Ὑπῆρξεν ὅμως ἀρκετὰ πλουσία εἰς εὑρήματα κεραμεικῆς καὶ κοροπλαστικῆς τοῦ τέλους τοῦ 3ου καὶ 2ου π.Χ αἰ. Ἡ ἀνευρεθεῖσα κεραμεικὴ συνδέεται πρὸς τὰ «αἰολικὰ» ἐργαστήρια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ κυρίως τῆς Περγάμου[9]. Συνελέγησαν χαρακτηριστικὰ ὄστρακα φαιῶν στιλπνῶν ἀγγείων (graue polierte aiolische Keramik), μὲ διακόσμησιν Westabhangstyl (εἰκ. 4ε), terra sigillata. Ἀπὸ τὰ θραύσματα μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν χαρακτηριστικώτερα εἶναι τὰ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ πινακίων, μὲ ἔμβλημα προτομῆς καὶ τὸ τεμάχιον μεγαρικοῦ σκύφου μὲ δελφῖνα[10] (εἰκ. 4α,β,γ). Δύο ὄστρακα διασώζουν σφραγῖδας μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐντοπίου (;) κεραμέως: *Δημο/κρίτου, Κοιρά/νου* (εἰκ. 4δ,ζ). Ἀξιόλογον σύνολον ἀποτελοῦν καὶ τὰ πλήρη πήλινα ἑλληνιστικὰ εἰδώλια, ὡς καὶ σωζόμεναι κεφαλαὶ ἑτέρων. Σημαντικώτερα εἶναι ἡ ἀνδρικὴ κεφαλή, ἡ ὁποία διαπνέεται ἀπὸ τὸ «πάθος», τὸ χαρακτηρίζον τὰς μορφὰς τοῦ βωμοῦ τῆς Περγάμου (εἰκ. 5).

ΡΟΖΙΝΑ ΚΟΛΩΝΙΑ

6. Ἰ. Κοντῆ, ἔ.ἀ., εἰκ. 39 - 41.

7. Ἰ. Κοντῆ, ἔ.ἀ., σελ. 78.

8. Τμῆμα ὀχυρώσεως μὲ ἰσόδομον σύστημα ἐντὸς τῆς πόλεως εἶναι μόνον τὸ προσφάτως ἀποκαλυφθὲν εἰς τὸν Ν. λιμένα παρὰ τὸ χειμερινὸν κολυμβητήριον. Ἡ ὀχύρωσις αὕτη, τῆς ὁποίας ἡ ἀνασκαφὴ πρόκειται νὰ συνεχισθῆ, θὰ πρέπει ὁμοίως νὰ τοποθετηθῆ εἰς τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους καὶ νὰ μὴ σχετισθῆ ἀμέσως πρὸς τὸ κλασσικὸν τεῖχος.

9. J. Schäfer, Hellenistische Keramik aus Pergamon· τοῦ ἰδίου, Terra sigillata aus Pergamon, AA 1962, σελ. 802.

10. Ἀπὸ τὴν Λέσβον προέρχεται καὶ τὸ τεμάχιον μεγαρικοῦ σκύφου μὲ δελφῖνας, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κορινθιακοῦ κίονος, εἰς τὸ Würzburg, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ R. Pagenstecher εἰς AJA 1909, 413, σημ. 1. Βλ. καὶ G. Siebert, Un bol à reliefs hellénistique du Musée de Sens, εἰς BABesch 1972, σελ. 57 - 60.

UN TRONÇON DES ANCIENNES FORTIFICATIONS

En fouillant le terrain « Yannakellis » au lieu dit des « Portes », on a mis au jour un tronçon des anciennes fortifications de la ville de Mytilène : il est formé de deux pans de mur à angle droit, d'appareil isodome; celui qui est orienté Nord - Sud se prolonge quelque peu au delà du terrain fouillé.

Εἰκ. 5. Κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου

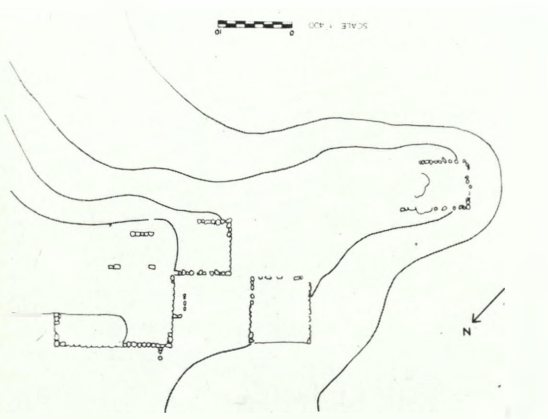
Comme les parties préservées de l'enceinte sont toutes de type lesbien, on peut supposer à juste titre que les murs découverts appartiennent à un dispositif annexe, adjonction tardive à l'endroit où la muraille était la plus faible, peut être à proximité d'une porte. Ce renforcement est probablement à mettre en rapport avec un fait historique de Mytilène à l'époque hellénistique. La céramique trouvée dans le remblai perturbé de la fouille vient étayer notre chronologie : la majeure partie des trouvailles — céramique et coroplastique — est typique de la production des ateliers éoliques du 2ème siècle av. J.-C.

R. COLONIA

Fig 1. Early Minoan site of Efendi Christou

Fig. 2. Sketch plan of MM site of Stous Skarveli

EXPLORATIONS ON THE PLAIN OF LASITHI IN CRETE

During the summer of 1973 a systematic archaeological survey was carried out in the area of the upland Lasithi Plain in central Crete[1]. The Lasithi Plain sits within the Dictaean mountain range at an altitude of 850

1. I would like to acknowledge here the encouragement and patience of the members of the Archaeological Service in Crete: Dr. K. Davaras, Dr. St. Alexiou, and Miss A. Lembessis.

meters. Lasithi, only 30 sq. kms. in area and surveyed once in 1936 - 7[2], was chosen so that one could trace, with some topographical completeness, the development of civilization in one area through antiquity. As a result of the intensive nature of the survey, the number of known sites in the area was almost tripled.

The earliest certain evidence of human habitation in Lasithi is in the form of thirteen small sites, of the Late or Subneolithic Period. They are usually situated at the entrance to natural passageways between Lasithi and the outside world. Settlement at that time was probably of a seasonal nature.

During the Early Minoan Period, six, possibly seven, settlements the size of hamlets make their appearance in Lasithi. These sites show a preference for the tops of steep hills, as this EM site from Efendi Christou (fig. 1) shows.

By the Middle Minoan Period, eleven settlements comparable in size to small villages, have grown up. Most of these sites are a continuation, or successor on lower ground, of EM settlements. Of the many smaller sites, another type stands out. Isolated and concentrated around one or more structures of cyclopean masonry, these sites have been called forts, villas, and farmsteads. From a sketch plan (fig. 2), one example, from Stous Skarveli, appears to be three separate structures. A view (fig. 3) of the wall running SW - NE, at the upper right hand corner of the plan, shows the roughly coursed masonry, preserved to a height of 1.60 meters. At the far left of the plan, there is a rectangular platform,

2. H. and J. Pendlebury and M. Money-Coutts, BSA 36 (1935 - 6) 10 f. and BSA 38 (1937 - 8) 1-2.

Fig. 3. Cyclopean wall at Stous Skarveli

Fig. 4. Present day threshing floor near Stous Skarveli

supported by three retaining walls, which looks like a threshing floor, such as this example (f i g. 4) which is located today about a half kilometer from the site. This site is, I suspect, a farmstead, the Minoan predecessor of the Cretan μετόχι.

Importance attaches to the situation in Lasithi during the Late Minoan Period because of recent discoveries and discussion. In Lasithi, several large settlements discontinue at the onset of, or early in the LM period, and several others appear to continue. Surface pottery does not give us as precise an answer as we would wish. Volcanic minerals, however, have been found in the surface soil of Lasithi[3]. In the LM III period, there are only three, possibly four, settlements the size of small villages in the plain. Cultural continuity, but in a somewhat altered form, does seem to exist. Among the farmtype sites, one, consisting of three buildings, was found on the southern side of the plain (f i g. 5).

The most dramatic change in settlement on Lasithi comes toward the end of the Late Minoan Period. The plain is deserted and a town grows up on the peak of Karphi, on the north side of the plain. By ca. 1000 B.C. the inhabitants of Karphi have begun to resettle on a lower hill nearer the plain, and by the Archaic Period, settlements again ring Lasithi in apparent prospe-

3. G. Boekschoten, « Quaternary Tephra on Crete and the Eruptions on the Santorin Volcano » in A. Strid (Ed.), *Evolution in the Aegean*, 1971, p. 45.

Fig. 5. Late Minoan III site near Ag. Georgios, Lasithi

Fig. 6. The Plain of Lasithi, from the north

rity. It is surprizing, therefore, that in the succeeding Classical and Hellenistic Periods, Lasithi is all but deserted once more. It can be inferred from several Hellenistic treaties (I.C. 1,16,5 and 18,9) that Lasithi lay within the territory of Lyttos. Perhaps the population were part of a synoikism, forcing them to move to Lyttos.

The repopulation of Lasithi has begun by the third century A.D. A town can be found at the northern

edge of the plain (fig. 6) on the hill at the lower right hand corner of the photograph. If the occurrence of glazed pottery on the Late Roman sites is significant, substantial settlement continued on in Lasithi through the Arabic and Early Byzantine Periods[4].

L. VANCE WATROUS

4. For this period in Lasithi : S. Spanakis, *A Contribution to the History of Lasithi,* Cretan Historical Library, vol. 1, 1957.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΜ ΙΕΡΟΥ ΚΟΡΥΦΗΣ ΒΡΥΣΙΝΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Κατὰ τὸ 1973 συνεχίσθη διὰ δευτέραν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἔρευνα τοῦ γνωστοῦ ΜΜ Ἱεροῦ Κορυφῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Βρύσινας (ὑψόμετρον 858 μ.) νοτίως τῆς πόλεως τοῦ Ρεθύμνου. Τὸ Ἱερὸν εἶχεν ἐντοπισθῆ τὸ 1962 ὑπὸ τοῦ Paul Faure, τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν σπηλαίων καὶ τῶν Ἱερῶν Κορυφῆς τῆς Κρήτης[1]. Ἡ περυσινὴ ἀνασκαφὴ[2] ἐχρηματοδοτήθη ὑπὸ τῆς δραστηρίας Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δυτικῆς Κρήτης καὶ ἀπέδειξεν ὅτι παρὰ τὴν ἀπὸ μακροῦ χρόνου κατὰ διαστήματα γενομένην σύλησιν καὶ παρὰ τὰς ἀπαισιοδόξους προβλέψεις, ὁ Βρύσινας ἦτο ἐκ τῶν πλουσιωτέρων καὶ σημαντικωτέρων Ἱερῶν Κορυφῆς τῆς ΜΜ Κρήτης.

Κατὰ τὴν δευτέραν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἡ ὁποία διήρκεσε καθ' ὅλον τὸν Σεπτέμβριον μὲ βοηθὸν τὸν ἱκανὸν ἀρχιτεχνίτην τοῦ Μουσείου Ἁγ. Νικολάου κ. Κ. Νικάκην, χρηματοδοτηθεῖσαν καὶ πάλιν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας διὰ χορηγίας πρὸς αὐτὴν τοῦ Ρεθυμνίου κ. Βογιατζάκη, Προέδρου τῆς Παγκρητίου Ἑνώσεως, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τῶν πλουσίων ἀποθετῶν τοῦ Ἱεροῦ. Οἱ ἀποθέται εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς κλιτύος ἀμέσως πρὸς Α. τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους, ἐντὸς τῶν ρωγμῶν καὶ κοιλοτήτων τῶν βράχων εἰς συνήθως συνεχόμενον παχὺ στρῶμα μελανῆς γῆς. Ὁ πλοῦτος τῶν ἀποκαλυφθέντων νέων ἀναθημάτων ὑπερέβη πᾶσαν προσδοκίαν. Πολλὰ ἦσαν τὰ ὄστρακα, ἐνίοτε λεπτότατα, περιλαμβάνοντα καὶ ἓν τοῦ τραχωτοῦ ρυθμοῦ (barbotine), τὴν προχοὴν ἑνὸς γεφυροστόμου ἀγγείου καὶ διάφορα τεμάχια πίθων φερόντων τὸ κόσμημα τοῦ σχοινίου. Εὑρέθησαν καὶ ἀρκετὰ κωνικὰ κύπελλα, πύραυνον τυπικοῦ σχήματος καὶ διάφορα μικκύλα ἀγγεῖα ἀκέραια. Συνεχίσθη ἡ ἀνεύρεσις πολλῶν ἑκατοντάδων ὁμοιωμάτων βοῶν ἢ ταύρων, ἐνίοτε διαστάσεων ἀσυνήθως μεγάλων, τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουν τὰ ἀντίστοιχα ζώδια τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς Κόφινα[3] τῶν Ἀστερου-

1. Paul Faure BCH 87 (1963) 504 - 7· 89 (1965) 49 - 51· 91 (1967) 127, 131· 93 (1969) 185 - 6· 96 (1972) 397. Πρβλ. B. Rutkowski, Cult Places in the Aegean World, 35, 45, 188, 323 (μετὰ περαιτέρω βιβλιογραφίας).

2. ΑΔ 27 (1972) : Χρονικὰ (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

3. Ν. Πλάτων, Κρητ. Χρον. 9 (1955) 567· 10 (1956) 420· 13 (1959) 387· 14 (1960) 526·

σίων. Ἐκ τοῦ πλήθους αὐτῶν ἀξιοσημείωτα εἶναι μερικὰ ἔχοντα τεράστια κέρατα, ἴσως βούβαλοι, ἢ σχετικοὶ πρὸς τὸ εἶδος Bos primigenius, ὡς καὶ ἕτερα ἀμφικέφαλα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὄντως ρυτὰ μὲ τὴν πρόχυσιν εἰς τὰ στόματα τῶν ζώων. Ἓν ὁμοίωμα βοὸς ἢ ταύρου φέρει ἐπὶ τοῦ προσώπου προσκεκολλημένον ἰδιαίτερον τεμάχιον πηλοῦ καλύπτον καὶ τοὺς ὀφθαλμούς. Εὑρέθησαν ἐπίσης ὁμοιώματα αἰγάγρων καὶ πτηνῶν, τὰ ὁποῖα παρίστανται ἐν πτήσει, ἐνίοτε ὅμως ἔχουν τὰς πτέρυγας κλειστάς. Δὲν εἶναι σαφὲς κατὰ πόσον πρόκειται περὶ συνήθων ζωδίων ἢ περὶ παραστάσεως τῆς ἐπιφανείας τῆς θεότητος. Ἐκ τῶν ἀναθημάτων πραγματικῶν ζώων ἄξια σημειώσεως εἶναι ὀδόντες βοοειδῶν ὡς καὶ πολλοὶ χαύλιοι κάπρων, εἰς μίαν μάλιστα περίπτωσιν μετὰ τῆς γνάθου. Ἀνευρέθη ἐπίσης ὄνυξ ἀετοῦ.

Πλούσιος ὑπῆρξεν πάλιν ὁ ἀμητὸς τῶν εἰδωλίων λάτρεων καὶ λατρευτριῶν εἰς ποικίλας χαρακτηριστικὰς στάσεις καὶ φερόντων ἰδιοτύπους ἐνδυμασίας, κομμώσεις καὶ κοσμήματα. Ἐνδιαφέρων εἶναι λάτρις φέρων μεγάλην καὶ εὐρεῖαν μάχαιραν εἰς τὴν μέσην, ὡς εἰς τὸ γνωστὸν εἰδώλιον ἐκ Πετσοφᾶ. Ἓν εἰδώλιον φέρει εἶδος πετάσου καὶ ἕτερον σκοῦφον ὁμοιάζοντα πρὸς φρυγικόν. Ἡ μεγάλη ἡλικία ἐνίων λατρευτριῶν δηλοῦται ἐκ τῶν κατὰ ρεαλιστικὸν τρόπον ἀποδοθέντων κρεμαμένων μαστῶν, ὡς εἰς τὴν γνωστὴν τοιχογραφίαν τῆς Κνωσοῦ. Μία λατρεύτρια ἔχει τὰς χεῖρας εἰς τὴν ἔκτασιν, ἐνῷ ἄλλη τὰς φέρει ἐπὶ τῆς κοιλίας, ἴσως ὡς ἐπίκλησιν διὰ τὴν θεραπείαν στειρότητος ἢ ἀσθενείας. Τὸ εἰδώλιον τοῦτο ἔχει πολύπλοκον κόμμωσιν μὲ μακροτάτους ὀφιοειδεῖς πλοκάμους. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ αὐτοτελῆ τμήματα ἀνθρωπίνων σωμάτων, ἀνατιθέμενα ὡς ἐπίκλησις πρὸς θεραπείαν. Ἓν εἰδώλιον ἀνδρὸς ἦτο ἀκέραιον ἀλλὰ κατεσκευασμένον ἄνευ κεφαλῆς καὶ χειρῶν, ἡ δὲ ἀσθένεια θὰ ἐνετοπίζετο προφανῶς ἐπὶ τοῦ κορμοῦ. Εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν τῶν ἀναθημάτων θὰ πρέπει νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἓν μοναδικὸν χαλκοῦν εἰδώλιον, εἰκονίζον λάτριν ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω. Τοῦτο ἔχει ὕψος 0,049 μ. καὶ πατεῖ ἐπὶ ὑψηλοῦ στελέχους ἀπολήγοντος κάτω εἰς πλίνθον πλάτους 0,023 μ. Τὸ ὅλον ἔχει ὕψος 0,06 μ. Ὁ λάτρις φέρει τὸ τυπικὸν ζῶμα μετὰ αἰδοιοθυλάκου, ὅπως καὶ ὑποδήματα, ἴσως σανδάλια προσδεδεμένα διὰ λωρίδων τυλιγμένων πέριξ τοῦ κάτω τμήματος τῶν κνημῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποδίδονται δι' ἐπαλλήλων ἐγχαράκτων γραμμῶν[4]. Τὸ χαλκοῦν τοῦτο ἡμίτομον εἶναι μοναδικὸν εἰς τὴν μινωικὴν χαλκοπλαστικήν. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφικὴν περίοδον εἶχεν εὑρεθῇ χαλκοῦν εἰδώλιον γυναικὸς φερούσης ποδήρη ἐσθῆτα, μὲ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους.

Ἐκ τῶν λοιπῶν εὑρημάτων σημειοῦται ἀριθμὸς μικκύλων μαχαιρῶν ἐκ χαλκοῦ ἐλάσματος, δύο διπλοῖ πελέκεις ἐπίσης ἐκ διπλοῦ ἐλάσματος[5], γνωστοῦ τύπου, πολλοὶ θαλάσσιοι χάλικες, λίθος τριβῆς, μικροσκοπικὰ κέρατα καθοσιώσεως ἐκ πηλοῦ, τέλος δὲ ἀρκετὰ τεμάχια λιθίνων βωμῶν. Ἓν ἐξ αὐτῶν εἶναι γωνία τετραγωνικοῦ βωμίσκου ἐκ πρασινωποῦ

ΑΔ 17 (1961 - 62): Χρονικά, 287 κέ. Πρβλ. Rutkowski ἔ.ἀ., 152, 159, 168 κέ., 172, 181 κέ., 185, 188, 321 (μετὰ περαιτέρω βιβλιογραφίας).

4. Πρβλ. BCH 93 (1969) 641 καὶ σημ. 11.

5. (α) Μῆκος 0,036 μ., πλ. μέγ. 0,014 μ. (β) Σωζ. μῆκος 0,05 μ., σωζ. πλ. 0,02 μ.

ὀφείτου μὲ λευκὰ στίγματα, στενουμένου πρὸς τὰ κάτω, σωζ. ὕψους 0,069 μ. Κατὰ τὴν παρυφὴν τῆς ἄνω ὄψεως καὶ ἐντὸς πλαισίου σχηματιζομένου δι' ἐγχαράκτου γραμμῆς (σωζ. διαστάσεων 0,078 × 0,057 μ.) φέρει ἐπὶ δύο πλευρῶν ἓξ ψηφία τῆς Γραμμικῆς Α, ὕψους 0,02 μ. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας δημοσιεύσεως. Εὑρέθησαν ἀκόμη ἀρκετὰ τεμάχια παρομοίων βωμίσκων ἀλλ' ἄνευ ἐπιγραφῶν. Ἐνδιαφέρον ἦτο τεμάχιον βωμοῦ ἐξ ἀσβεστολίθου, σωζ. ὕψους 0,30 μ., φέροντος κατὰ τὸ ἄνω μέρος τῶν πλευρῶν δύο ἀναγλύφους ταινίας πάχους 0,028 μ. καὶ 0,04 μ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ὄψεως τοῦ βωμοῦ ὑπάρχει ἀπότμημα ὀρθογωνίου τόρμου στενεπιμήκους, ὡσεὶ πρὸς ἔνθεσιν στήλης.

Εἰς ἓν σημεῖον τῆς κλιτύος ἀπεκαλύφθη τοῖχος μέγας ἀλλὰ προχείρως ἐκτισμένος ἐξ ἀργῶν λίθων, μήκους 9 μ., πλάτους 1,20 - 1,80 μ. καὶ ὕψους ἕως 0,80 μ., βαίνων ἐπὶ ὑποθεμελιώσεως ἐκ χαλίκων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ὁ τοῖχος οὗτος ἐκτίσθη κατά τινα ὑστέραν φάσιν τῆς ζωῆς τοῦ Ἱεροῦ καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκῃ εἰς κτήριον ἀλλὰ μᾶλλον εἰς μικρὸν περίβολον κλείοντα ἐπίπεδον ἔκτασιν, περατουμένην κατὰ τὴν ἑτέραν πλευρὰν εἰς ὑψηλοὺς φυσικοὺς βράχους. Κατὰ τὴν ἀνασκαφεῖσαν περιοχὴν οὐδὲν ἕτερον βέβαιον ἴχνος κτίσματος ἀνευρέθη, ἂν καὶ πρὸς τὸ κέντρον αὐτῆς ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν εὑρεθέντων ἀργῶν λίθων δὲν ἀποκλείει τὴν ἀρχικὴν ὕπαρξιν κτηρίου τινὸς ἀνήκοντος εἰς τὸ Ἱερόν, ὡς ἐνίοτε συμβαίνει, σήμερον τελείως κατεστραμμένου.

Τὰ εὑρήματα θὰ ἐκτεθοῦν ἐν καιρῷ εἰς Ρέθυμνον, μετὰ τὴν δημιουργίαν νέου καὶ μεγαλυτέρου Μουσείου. Ἡ λίαν ἐνδιαφέρουσα ἀνασκαφὴ αὕτη θὰ πρέπει νὰ συνεχισθῇ καὶ νὰ περατωθῇ κατὰ τὸ 1974, εἰς σημαντικὴν ἀκόμη ἔκτασιν πρὸς ἐξάντλησιν τῶν ἀνασκαπτομένων ἀποθετῶν καὶ πρὸς ἐνδεχόμενον ἐντοπισμὸν νέων, ἀλλὰ προφανῶς μὲ ἀραιὰ πλέον εὑρήματα. Τῆς ἀνασκαφῆς πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν καταλοίπων ἑνὸς Γερμανικοῦ ναρκοπεδίου περιβάλλοντος ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ πολέμου τὸ ναΰδριον τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Βρύσινα.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἔγινεν αὐτοψία ἐπὶ τῆς γειτονικῆς πρὸς Α. κορυφῆς Ἀμμουδορόπορος, εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεος χιλιομέτρου περίπου ἀπὸ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἔνθα ἐνετοπίσθησαν ἴχνη μινωικῶν κτηρίων.

ΚΩΣΤΗΣ ΔΑΒΑΡΑΣ

EXCAVATION OF THE MM PEAK SANCTUARY OF VRYSINAS NEAR RETHYMNON

The excavation of the MM peak sanctuary of Vrysinas near Rethymnon, which began in 1972, was continued in September 1973 on behalf of the Historical and Archaeological Society of Western Crete. The deposits of the sanctuary, on the smooth slope east of the peak, have yielded an astounding number of votive offerings. Some of the figurines of bulls found are unusually large. Noteworthy is the presence of bull-shaped double rhyta, and of

small birds represented in flight; other birds have their wings closed. The birds have possibly the meaning of the epiphany of the divinity. A number of boars' tusks and the talon of an eagle have been recovered. The votaries show different characteristic stances of worship and bear various interesting dresses, jewels and hair - dresses. A votary has a large knife in his belt, like the well - known figurine from Petsophas, and another bears on the head a sort of *petasos*. The old age of some of the women is shown in their realistically hanging breasts, like in the Knossos fresco. Of interest are the independent human members. A male figurine has been made without a head and arms; evidently the illness was located on the torso. To this category probably belongs a unique bronze statuette of a man made on purpose without the part above the waist. On the other hand, during the excavation of 1972 a whole female bronze statuette was found.

Among the other interesting finds noteworthy are several miniature bronze knives, two miniature bronze double axes, clay horns of consecration and fragments of stone altars. One of them has on its upper surface a Linear A inscription, which will be published in due time separately.

The excavation of Vrysinas, one of the largest and most important peak sanctuaries of Crete, will be continued this year.

COSTIS DAVARAS

ΔΥΟ ΝΕΑΙ ΡΟΔΙΑΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Αἱ ἐργασίαι ἐντὸς τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν τῆς Ρόδου ἀπεκάλυψαν δύο ἐνδιαφερούσας ἐπιγραφὰς ἐκ λαρτίου μαρμάρου.

Ἡ πρώτη[1] εἶναι βάσις ἀνδριάντος (ἐντετειχισμένη ἀναστρόφως εἰς τὸ Ἱερὸν) ἀνατεθέντος ὑπὸ τῶν Ροδίων πρὸς τιμὴν τοῦ βασιλέως τῆς Νουμιδίας Ἰέμψαλ Β΄ (1ος αἰ. π.Χ.). Ὁ ἀπόγονος οὗτος τοῦ Μασαννάσου, γνωστὸς ἤδη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας, ἐμφανίζεται ἐδῶ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιγραφικήν. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ βραχὺ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἀναφέρει τὴν αἰτίαν τῆς ἀποδόσεως τῶν τιμῶν, οἱ ἐμπορικοὶ λόγοι πρέπει νὰ θεωρηθοῦν βέβαιοι, γεγονὸς ἰδιαιτέρως σημαντικὸν διὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ἐποχὴν παρακμῆς τῆς ροδιακῆς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ ἐμπορίου.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφὴ (εὑρέθη κατὰ τὴν ἐκχωμάτωσιν ἐντὸς τῆς αὐλῆς) εἶναι τρίεδρος στήλη, λίαν ἀποκεκρουμένη,

1. Ἡ διεξοδικὴ μελέτη τῆς ἐπιγραφῆς θὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ περιοδικὸν « Antiquité Classique » τοῦ 1975.

Εἰκ. 1. Ἡ προσθία πλευρὰ τῆς τριέδρου στήλης

ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγράφονται τρεῖς κατάλογοι νικητῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν μεγάλων Ἐρεθιμίων (εἰκ. 1)[2]. Ἡ ὕπαρξις τῆς ἑορτῆς ταύτης ἦτο ἤδη γνωστὴ ἐξ ἐπιγραφικῶν καὶ ἀνασκαφικῶν στοιχείων, ἀλλ' ἡ διοργάνωσις αὐτῆς ἦτο ἄγνωστος. Προσωπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἡ γραφὴ χρονολογοῦν τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸν 3ον αἰ. π.Χ. Εἰς τὴν αὐτὴν στήλην πιθανὸν νὰ ἀνήκῃ ἡ ἐπιγραφὴ ὑπ' ἀριθ. 35, δημοσιευμένη εἰς τὴν Nuova Silloge Epigraphica di Rodi e Co (1925), ὑπὸ A. Maiuri.

ΒΑΣΑ Ν. ΚΟΝΤΟΡΙΝΗ

2. Θὰ δημοσιευθῇ ἐκτενέστερον εἰς τὸ BCH τοῦ 1976.

DEUX NOUVELLES INSCRIPTIONS DE RHODES

Pendant les travaux exécutés dans l'église byzantine Παναγία τοῦ Κάστρου dans la vieille ville de Rhodes, en 1969, on a trouvé une inscription gravée sur une base d'une statue honorifique élevée par les Rhodiens en l'honneur du roi de Numidie Hiempsal II et une autre inscription qui se compose de trois listes de vainqueurs aux concours de grands Éréthimia gravées sur une stèle trièdre.

VASSA N. KONTORINI

ΕΙΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΙΝ ΕΛΛΕΙΠΟΝΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΕΠΙΤΥΜΒΙΩΝ ΑΡΧΑΪΚΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΥΣΣΟΝ. ΤΟ ΚΛΙΜΑΚΩΤΟΝ ΒΑΘΡΟΝ ΤΟΥ ΚΟΥΡΟΥ ΚΡΟΙΣΟΥ

Διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν συνθηκῶν εὑρέσεως ὡς καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν τάφων καὶ τῶν ἐλλειπόντων μελῶν τριῶν ἐπιτυμβίων ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀναβύσσου διηρευνήθησαν ἀνασκαφικῶς, παρὰ τὴν ἀρχικὴν ἀντίδρασιν τῆς τότε Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων, οἱ τόποι εὑρέσεως αὐτῶν.

1. Ἐν θέσει Μπαρμπαλιάκη (ἢ Κρεββατόριο), παραπλεύρως καὶ ἄνω τῆς διαπλατυνθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ τῆς συνδεούσης ἀπὸ τῆς θέσεως τῶν ἐρειπίων τῆς Φραγκικῆς ἐκκλησίας Σαιντερήνη ἢ Σαιντερήνα (κατὰ παρετυμολογίαν κοινῶς Σιδερίνα)[1] τὴν ὁδὸν Ἀναβύσσου - Καμάριζας πρὸς τὴν ὁδὸν Κερατέας - Λαυρείου, μέσῳ Πλάκας ἢ μέσῳ Ντογάνι, καὶ παρὰ τὴν διακλάδωσιν τῆς ἀρχαίας ἐπίσης ὁδοῦ πρὸς Ἀρί, ἐπὶ τοῦ ἐλαιοφύ-

1. Ὡς Synterini φέρεται εἰς E. Curtius und J.A. Kaupert, Karten von Attika, Blatt XVI.

Εἰκ. 1. Τὸ ἀρχαϊκὸν ἀνάγλυφον μητρὸς μετὰ τέκνου, ἐκ Μπαρμπαλιάκη

Εἰκ. 2 - 3. Δύο πωρόλιθοι παρὰ τὴν προσθίαν στενὴν πλευρὰν τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ κλιμακωτοῦ βάθρου τοῦ Κροίσου. Ἄποψις ἀπὸ ἐμπρὸς καὶ ἀπὸ ἀριστερῶν

του ἀγροῦ τοῦ Παναγιώτου Ἀγγελῆ, κατοίκου Κερατέας, κατὰ τὴν ἐμφύτευσιν ἑνὸς τῶν ἐλαιοδένδρων τὸ 1958, ἀμπέλου τότε, ἀνευρέθη τὸ ἀπότμημα τοῦ ἀρχαϊκοῦ ἀναγλύφου τῆς μητρὸς μετὰ τέκνου Ἐθν. Μουσ. 4472 (εἰκ. 1)[2].

Ἐπὶ τῶν ξηροτοίχων τῶν γειτονικῶν ἀγρῶν, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ φρέατος τοῦ ὁμόρου πρὸς νότον ἀγροῦ τοῦ Ἠλία Ἀγγελῆ εἶναι ἐντετοιχισμένοι εἰργασμένοι λίθοι ἐκ τῶν καταστραφέντων κατὰ τὴν καλ-

2. G. M. A. Richter, Gravestones², 42 ἀριθ. 59, εἰκ. 151 - 153. Ὁ τόπος εὑρέσεως μοὶ ἦτο γνωστὸς διὰ τοῦ εὑρέτου ἀπὸ τοῦ ἔτους εὑρέσεως. Καθ' ὅσον δὲ γνωρίζω, δὲν ἐξεδηλώθη τὸ ἐνδιαφέρον οὐδ' ἡ περιέργεια παρ' οὐδενὸς

Εἰκ. 4. Ἡ ἐνεπίγραφος λιθόπλινθος τῆς προσθίας στενῆς πλευρᾶς τῆς δευτέρας βαθμίδος τοῦ βάθρου τοῦ Κροίσου

λιέργειαν ἀρχαίων μνημείων, ἐκ μεγάλου δὲ σωροῦ λίθων, ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ τοῦ τελευταίου, περισυνελέγη ἀπότμημα ἐπιτυμβίου ἐνεπιγράφου στήλης ἀετωματούχου (ὕψ. 0,34, πλάτ. 0,145 μ.).

Πέντε δοκιμαστικοὶ τάφροι ὠρύχθησαν κατὰ πλάτος τοῦ στενομήκους ἀγροῦ τοῦ Παν. Ἀγγελῆ μέχρι τοῦ στερεοῦ σχιστολιθικοῦ ἐδάφους (εἰς βάθος 0,50 - 0,90 μ.). Κατ' αὐτὰς ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει ἐρείπια τοίχων καὶ τοιχαρίων κτηρίων. Ἐν ἐπαφῇ δὲ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ΝΑ. γωνίαν δωματίου ἑνὸς ἐξ αὐτῶν κατὰ τομήν, εἰς ἀπόστασιν 35 μ. ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν ὁρίου τοῦ ἀγροῦ, ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια κτιστοῦ κυκλικοῦ κτίσματος (ἐσωτ. διαμ. 1 μ.), τὸ ὁποῖον ἔφερε στρῶσιν ἐκ μελανῶν χωμάτων μετά τινων ἀνθράκων, ἐντὸς δὲ αὐτῆς ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

Εἰς τάφρον, εἰς ἀπόστασιν 23,50 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα δύο πυρῶν ταφικῶν (εἰς ἀπόστασιν 2 καὶ 4,60 μ. ἀντιστοίχως ἀπὸ τοῦ βορείου ὁρίου τοῦ ἀγροῦ), ἐντὸς δὲ αὐτῶν ὄστρακα ληκύθων καί τινα ὀστᾶ ἀνθρώπων.

Κατὰ τομὴν τετράγωνον (πλευρᾶς 4.50 μ.) ἀπέχουσαν 55 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ καὶ 2 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου ὁρίου τοῦ ἀγροῦ εἰς τὸν τόπον εὑρέσεως τοῦ ἀναγλύφου, ὑποδειχθέντα παρὰ τοῦ εὑρέτου, ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ, ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 1 μ. τοῖχος (ὕψ. 0,70, πάχ. 0,30 μ.) κατευθυνόμενος ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον,

μέχρι τοῦδε διὰ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν ἀνασκαφικὴν διερεύνησιν αὐτοῦ.

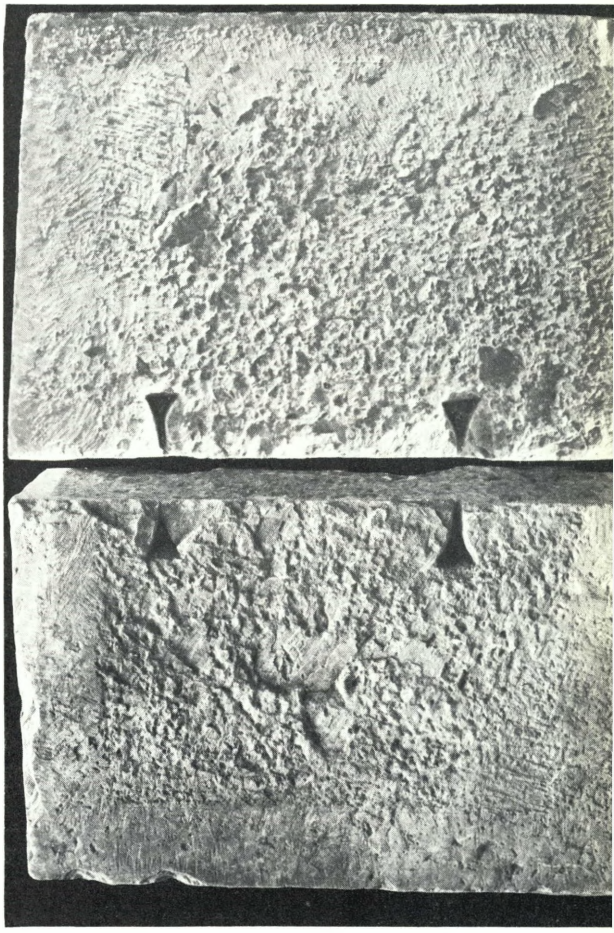
πρὸς τὸν ὁποῖον συνάπτεται κατ' ἀμβλεῖαν γωνίαν νεώτερος τοῖχος (πάχ. 0,45, ἀποκαλυφθέντος μήκ. 1,80 μ.). Προηγήθησαν βεβαίως ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀρχαιοθῆραι.

Κινητὰ εὑρήματα ἀπέδωσεν ἡ ἔρευνα τοῦ ἀγροῦ ὄστρακα ληκύθων, μελαμβαφῶν σκύφων καὶ πινακίων, λύχνων, χονδροειδῶν μονοχρώμων ἀγγείων, ὧν τινα ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, σκωρίαν μεταλλεύματος, ὡς καὶ ἀποτμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐπιχρίσματος καμίνων, τήξεως μεταλλεύματος ἴσως, διὰ πηλοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ἔχει ὑαλοποιηθῆ.

Ἐπὶ τοῦ ὁμόρου πρὸς βορρᾶν ἀγροῦ τοῦ Ἰωάννου Μιχαὴλ ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει δύο ἐκ μετρίου καὶ μεγάλου μεγέθους λίθων κατεσκευασμένοι τοῖχοι « περιβόλου ». Ἦσαν ἐμφανεῖς ὁ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, βαίνων παραλλήλως καὶ εἰς ἀπόστασιν 12 μ. ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν ὁρίου τοῦ ἀγροῦ, εἰς μῆκος 22 μ., καὶ ὁ κάθετος πρὸς αὐτὸν τῆς νοτίας πλευρᾶς εἰς μῆκος 31 μ.

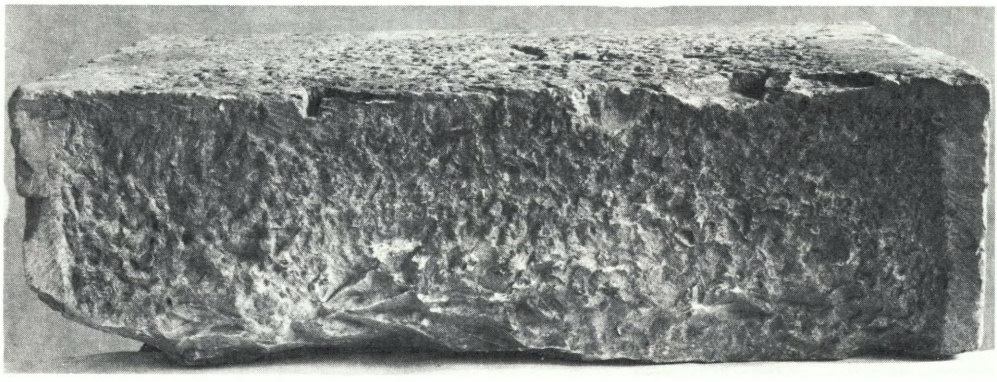
Εἰς τὴν περιοχὴν ὑπάρχουν ἐρείπια μεταλλευτικῶν ἐργαστηρίων[3]. Τὰ ἀνασκαφέντα ἐρείπια ἐκαλύφθησαν ἐκ νέου. Δὲν ἐγένετο ἀποτύπωσις, οὐδὲ φωτογράφησις αὐτῶν.

2. Ἄκαρπος ὑπῆρξε καὶ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς διερευνήσεως διὰ δοκιμαστικῶν τομῶν τοῦ περιπεφραγμένου ἀγροκτήματος τοῦ ὠτορινολαρυγγολόγου ἰατροῦ Εὐαγγ. Λιάπη ἄλλοτε, νῦν δὲ Σπυρ. Καβέτσου, περὶ τὰ 600 - 700 μ. ἐντεῦθεν τοῦ κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν ἀπὸ Ἀναβύσσου πρὸς Κερατέαν καὶ πρὸς Καλύβια Κουβαρᾶ κειμένου ναϋδρίου τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς βάσεως καὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀριστοδίκου. Ὁ κοῦρος αὐτὸς ἀνευρέθη, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ τέως ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ κ. Λιάπη, περὶ τὰ 10 μ. κάτω τῆς ὁδοῦ πρὸς Καλύβια καὶ περὶ τὰ 10 - 12 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου ὁρίου

Εἰκ. 5 - 6. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς προσθίας ἐνεπιγράφου λιθοπλίνθου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς λιθοπλίνθου τῆς προσθίας στενῆς πλευρᾶς τῆς δευτέρας βαθμίδος τοῦ βάθρου τοῦ Κροίσου

3. Περὶ τῶν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐν θέσει Δημουλιάκη κυκλικοῦ καὶ ὀρθογωνίων πλυντηρίων, δεξαμενῶν Thorikos VI (1969), 62 - 65 (H. Mussche & Conophagos).

Εἰκ. 7 α - β. Ἡ ὀπισθία ὄψις τῆς προσθίας λιθοπλίνθου καὶ ἡ ὀπισθία ὄψις τῆς ὀπισθίας λιθοπλίνθου τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ τοῦ βάθρου τοῦ Κροίσου

τοῦ ἀγροῦ. Πλησίον τοῦ τόπου εὑρέσεως ἀνεκαλύφθησαν ἴχνη ἀρχαίας ὁδοῦ, ἐκ δὲ τῆς ἐν τῷ ἀγροκτήματι οἰκίας περισυνελέγη ἀπότμημα ἑρμαϊκῆς στήλης. Κατὰ τὴν πρώτην ἔρευναν εἶχον ἀνακαλυφθῆ τεμάχια τῆς μολυβδοχοήσεως τῆς πλίνθου[4].

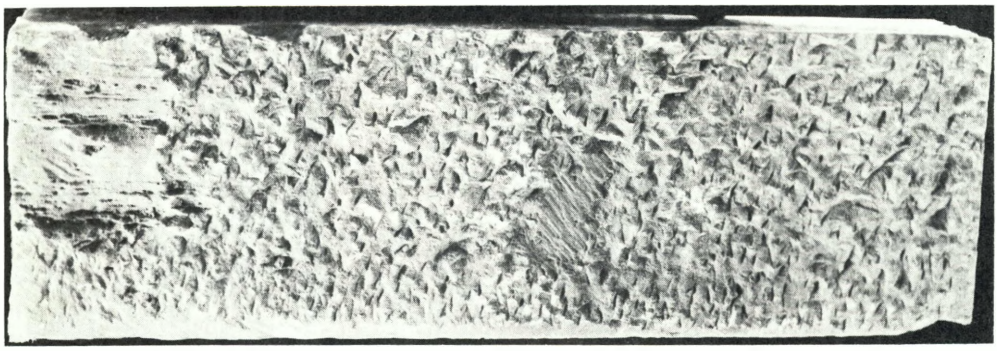
3. Μοναδικὸν ὅμως ὑπῆρξε κατὰ τὴν διερεύνησιν χθαμαλοῦ τύμβου (ὕψ. 2 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, διαμ. 28 μ.) ἐν θέσει Φοινικιὰ[5] τὸ εὕρημα λίθων τοῦ κλιμακωτοῦ βάθρου τοῦ κούρου Κροίσου, οἵτινες ἐπιτρέπουν τὴν ἀναπαράστασιν καὶ τὴν ἀναστήλωσιν αὐτοῦ.

Ὁ τύμβος κεῖται παραπλεύρως καὶ ἄνω τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἀναβύσσου πρὸς Καλύβια Κουβαρᾶ ἐν τῷ ἀγρῷ ἰδιοκτησίας ἄλλοτε Σωτ. Σιδέρη, κατοίκου Καλυβίων, νῦν δὲ Σαπφοῦς Πιρναράκη, περὶ τὰ 200 - 300 μ. περαιτέρω τοῦ ἠρειπωμένου ναϋδρίου τῆς Μονομερίτισσας[6] καὶ περὶ τὰ 500 μ. ἐκεῖθεν τῶν οἰκιῶν

4. Χρ. Καρούζου, Ἀριστόδικος, 5.

5. Ἡ ἔρευνα εἰς Φοινικιὰν (ὡς καὶ εἰς Μπαρμπαλιάκη) ἀρχικῶς διεξήχθη ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ κ. Ὄλγας Ἀποστολοπούλου - Κακαβογιάννη, συνεχίσθη δὲ διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ, νῦν Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων κ. Γιάννας Ἀνδρέου.

6. Karten von Attika, Blatt XVII. Πολλὰ

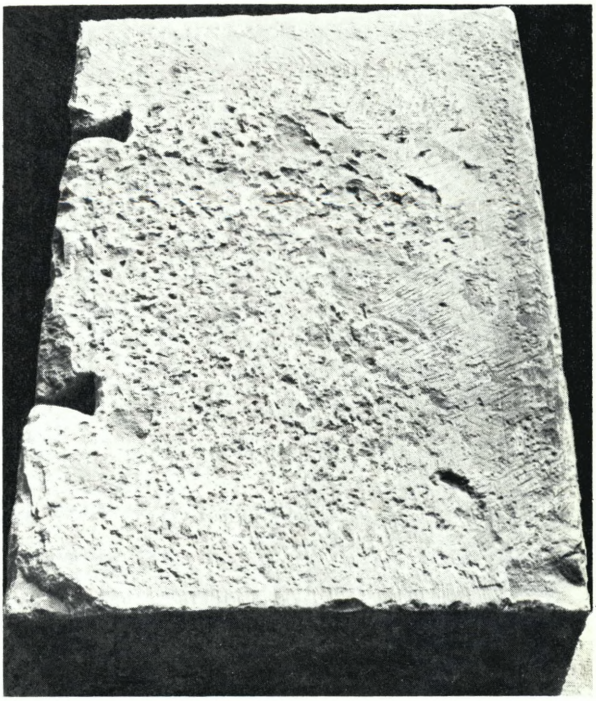
Εἰκ. 8. Ἡ προσθία ὄψις τῆς ὀπισθίας λιθοπλίνθου τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ τοῦ βάθρου τοῦ Κροίσου

καὶ ἀποθηκῶν τοῦ ἀγροκτήματος Μελισσουργοῦ.

Τὸ βάθρον ἀπηρτίζετο ἐκ τριῶν ὀρθογωνίων ἐν κατόψει ἀναβαθμῶν. Καὶ τῆς μὲν κατωτάτης βαθμίδος, ἥτις ἐπέχει καὶ τόπον εὐθυντηρίας, ἀνευρέθησαν οἱ δύο παρὰ τὴν προσθίαν στενὴν αὐτῆς πλευρὰν τελείως κατὰ μῆκος συναρμόζοντες πωρόλιθοι. Εἶναι ἐφωδιασμένοι κατὰ τοὺς μεταξὺ αὐτῶν ἁρμοὺς δι' ἐλαφρᾶς ὀρθογωνίου μὲ ἀπεστρογγυλευμένην τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν προεξοχῆς (ἐμπρὸς ὁ δεξιὰ καὶ ὀπίσω ὁ ἀριστερὰ) συναπτομένης πρὸς ἀντίστοιχον ἐγκοπὴν (κοινῶς φίλιωμα ἢ φήλειωμα, θήλειωμα) πρὸς ἀποφυγὴν ὀλισθήσεως τῆς βαθμίδος πρὸς τὰ κάτω. Συνολικὸν πλάτ. 1,02 μ., ὕψ. 0,25 μ. ὁ δεξιὰ ἐμπρός, 0,265 μ. ὁ ἀριστερά, μῆκ. 0,88 μ. ὁ δεξιά, 0,765 μ. ὁ ἀριστερὰ (εἰκ. 2).

Παρουσιάζουν δὲ οἱ εἰρημένοι πωρόλιθοι ἐπίπεδον καὶ λείαν τὴν ἄνω αὐτῶν ἐπιφάνειαν, ὡς καὶ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν κατακόρυφον παρειὰν μόνον κατὰ τὰ 16 ἄνω ἑκατοστά, τοῦ ὑπολοίπου ἀφεθέντος ἀπέργου καὶ χρησιμεύοντος ὡς

Εἰκ. 9. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς ὀπισθίας λιθοπλίνθου τοῦ δευτέρου ἀναβαθμοῦ τοῦ βάθρου τοῦ Κροίσου

ἐξυπηρέτησεν τὴν ἀνασκαφὴν καὶ ὁ φύλαξ Ἰωάννης Φαλδαμῆς.

Εἰκ. 10. Κιβωτιόσχημος τάφος τοῦ τύμβου τῆς οἰκογενείας τοῦ Κροίσου

ὑπευθυντηρία, κεκρυμμένου δὲ καὶ ἀοράτου.

Διὰ παραλλήλων πρὸς τὰς βαθμίδας χαραγῶν ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῶν ἐπιφανείας πρὸς ὁδηγίαν τῶν λιθουργῶν διὰ τὴν ἀκριβῆ τοποθέτησιν τῆς ἐπικαθημένης βαθμίδος ὁρίζεται ἡ ἐξοχὴ τῆς κατωτάτης αὐτῆς βαθμίδος εἰς 0,117 μ. καθ' ὅλας τὰς πλευράς.

Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐπὶ δεξιὰ μακρᾶς πλευρᾶς ἐξοχῆς τῆς βαθμίδος καὶ παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ πωρολίθου φέρει ἀβαθῆ ὀρθογώνιον ἐγκοπὴν (0,075 × 0,067 × 0,01 μ., βάθους) καὶ παρ' αὐτὴν ἐπιμήκη κοιλότητα (0,14 × 0,04 × 0,03 μ., βάθους), ἀγνώστου προορισμοῦ.

0,612 - 0,627 μ. ἐνδότερον τῆς κατακορύφου παρειᾶς τῆς στενῆς πλευρᾶς τῆς βαθμίδος καὶ παραλλήλως σχεδὸν πρὸς αὐτὴν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν δύο πωρολίθων ἔχει λαξευθῆ κατὰ 3 - 5 χιλιοστὰ βαθύτερον (εἰκ. 3). Ἡ διὰ τῆς βαθύνσεως αὐτῆς καὶ τῶν βοηθητικῶν χαραγῶν καθοριζομένη βάσις (lit d'attente), ἤτοι ἡ ἐπιφάνεια ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠδράζετο ὁ ἀνώτερος λίθος καὶ ἡ ὁποία ἔχει ἀφεθῆ ὀλιγώτερον λεία, ἔχει τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς διαστάσεις (0,798 - 0,80× 0,51 μ.) πρὸς τὴν φέρουσαν τὸ ἐλεγεῖον τοῦ Κροίσου προσθίαν λιθόπλινθον τοῦ βάθρου (ὕψ. 0,24 × πλάτ. 0,798, μήκ. 0,51 μ., εἰκ. 4,5) ἐκ μαρμάρου Ἀγριλέζας ἢ ἐπιχωρίου καὶ οὐχὶ παρίου, ὡς ἀνεγράφη ἀρχικῶς.

Ἀνεκαλύφθη καὶ ἡ ἀντιτιθεμένη πρὸς

Εἰκ. 11. Τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ παρὰ τὸ κράσπεδον τοῦ τύμβου τῆς οἰκογενείας τοῦ Κροίσου

τὴν ἐνεπίγραφον λιθόπλινθος ἐκ μαρμάρου τοῦ αὐτοῦ λατομείου (ὕψ. 0,245, πλάτ. 0,798 - 0,80, μήκ. 0,55 μ., εἰκ. 6).

Ἡ ἁδρομερὴς ὀπισθία ὄψις αὐτῆς φέρει κατὰ τὰς ὀρθίας καὶ τὴν ἄνω ὁριζοντίαν πλευρὰν ἐπιμελῆ ἀναθύρωσιν προσαρμοζομένην πρὸς τὴν ἰσοϋψῆ ἀντίστοιχον τῆς προσθίας λιθοπλίνθου, πρὸς τὴν ὁποίαν συνδέεται δι' ἀπεχόντων πρὸς ἀλλήλους 0,37 μ. ἰσομεγέθων πρὸς τοὺς τῆς ἐνεπιγράφου συνδέσμων (μήκ. 0,048 μ.), σχήματος χελιδονουρᾶς ἢ διπλοῦ πελέκεως, πελεκίνων, σωζομένων εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς ἄνω αὐτῆς ἐπιφανείας (εἰκ. 7 α καὶ β)[7].

Ἡ προσθία ὄψις εἶναι ἁδρῶς διὰ τοῦ βελονίου εἰργασμένη (εἰκ. 8), ὡς καὶ ἡ ἕδρα. Ἦτο δὲ ὡς ἐκ τούτου ἀθέατος. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐξοχῶν τῆς στενῆς καὶ τῆς δεξιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς ἀφέθη ἀδιάξεστος.

Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἀμφοτέρων τῶν λιθοπλίνθων σώζονται αἱ βοηθητικαὶ χαρακταὶ γραμμαί, παράλληλοι πρὸς τὰς βαθμίδας, ὁρίζουσαι τὴν θέσιν τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος, ὡς καὶ τὴν ἐξοχὴν τοῦ ἀνα-

7. Ἀρβανιτόπουλλος, Πολέμων II, 1934 - 1940, 81 κ.ἑ. Vanderpool, Stevens καὶ Robinson, Hesperia, Supplement VIII, 1949, 361 - 364, ἔνθα δίδονται ἡ θέσις, τὸ σχῆμα καὶ αἱ διαστάσεις τῶν συνδέσμων τῆς ἐνεπιγράφου λιθοπλίνθου. SEG, X 461. BCH, 79 (1955), 204. Jeffery, BSA, 57 (1962), 144 ἀριθ. 57.

βαθμοῦ εἰς 0,117 μ. κατὰ τὰς μακρὰς καὶ τὴν προσθίαν στενὴν πλευρὰς καὶ 0,07 μ. κατὰ τὴν ὀπισθίαν (εἰκ. 9). Ἔχομεν οὕτω ἀσφαλῶς καθωρισμένας καὶ τὰς εἰς μῆκος καὶ πλάτος διαστάσεις τῆς πλίνθου τοῦ κούρου 0,873 × 0,564 μ. Ἤτοι 1,06 τὸ μῆκος τῶν δύο λιθοπλίνθων τοῦ μέσου ἀναβαθμοῦ (0,51 + 0,55 μ.) μεῖον 0,187 μ., τὸ ἄθροισμα τῶν ἐξοχῶν τῆς προσθίας 0,117 μ. καὶ τῆς ὀπισθίας 0,07 μ. στενῆς πλευρᾶς ἴσον 0,873 μ., 0,798 - 0,80 μ. τὸ πλάτος τοῦ ἀναβαθμοῦ μεῖον 0,324 μ., ἤτοι 2 × 0,117 μ, τὸ ἄθροισμα τῶν ἐξοχῶν τῆς βαθμίδος κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, ἴσον 0,564 - 0,566 μ. Ὕψος τῆς πλίνθου λογίζομεν τὸ ἐλάχιστον τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς μέσης βαθμίδος: 0,24 μ.

Ἡ καθ' ὕψος διαφορὰ τῶν λιθοπλίνθων ἐκμηδενίζεται διὰ τῆς ἑδράσεως τοῦ ὀπισθίου λίθου ἐπὶ τῆς βαθύνσεως κατὰ 3 - 5 χιλιοστὰ χαμηλότερον. Ἀπέβλεπεν δὲ ἡ εἰς κατώτερον ἐπίπεδον τοποθέτησις εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀκινησίας. Δεδομένου, ὅτι ἡ ἐξοχὴ τῆς ὀπισθίας στενῆς πλευρᾶς δὲν θὰ ἦτο μεγαλυτέρα τῆς ἐξοχῆς τῶν ἄλλων πλευρῶν (0,117 μ.), ἡ κατωτάτη βαθμὶς θὰ ἦτο διαστάσεων 1,294 μ. μήκους καὶ 1,02 μ. πλάτους. Ὡς ἐκ τούτου ἐλλείπει εἰς μόνον πωρόλιθος (μήκ. 0,414 - 0,53 μ., πλάτ. 1,02 μ.).

Ἄγνωστον, ἐὰν τὸ βάθρον ἐστηρίζετο ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ παρενεβάλλετο ὑπόβαθρον.

Οἱ λίθοι εἶχον χρησιμοποιηθῆ παρὰ τοῦ τέως ἰδιοκτήτου Σωτ. Σιδέρη εἰς τὰ θεμέλια τῆς ἐρειπωθείσης ἀγροτικῆς καλύβης του, ἀνεγερθείσης πλησίον τοῦ τόπου εὑρέσεως τοῦ βάθρου κατὰ μαρτυρίαν αὐτοῦ ἀποσυντεθειμένου παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων μεταξὺ τοῦ ἐκ νέου ἀνασκαφέντος παρ' ἡμῶν κιβωτιοσχήμου τάφου (βάθ. 0,93, μήκ. 1,90, πλάτ. 0,91 μ., εἰκ. 10) καὶ ἄλλου μὴ ἀποκαλυφθέντος εἰσέτι.

Τὴν φέρουσαν τὸ ἐλεγεῖον λιθόπλινθον εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον κατέθεσεν αὐτὸς οὗτος.

Κατ' ἄλλην πληροφορίαν μεταδοθεῖσάν μοι πρὸ ἐτῶν παρὰ τοῦ τ. φύλακος Ἀρχαιοτήτων Βάρης Γεωργ. Τσιρίκου τὸ βάθρον διετηρεῖτο ἄθικτον. Ἵστατο δὲ εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τῆς κατὰ τὸ κράσπεδον τοῦ τύμβου ἀνακαλυφθείσης παραλλήλως πρὸς τὴν ἐν χρήσει ἀσφαλτόστρωτον ἀρχαίας ὁδοῦ, ἐπὶ τοῦ βραχώδους δαπέδου τῆς ὁποίας ἔχουν χαραχθῆ πολλαπλαῖ τροχιαί (εἰκ. 11).

Τὰ χώματα τοῦ τύμβου ἔχουν ἀναμοχλευθῆ παρὰ τῶν ἀρχαιοκαπήλων, ὅλοι δὲ οἱ ἀνακαλυφθέντες τάφοι καὶ πυραὶ εἶναι σεσυλημένοι· ἀκεραία σχεδὸν λήκυθος καὶ ὄστρακα ἄλλων προῆλθον ἐκ τῆς διερευνήσεως τοῦ κιβωτιοσχήμου τάφου (εἰκ. 10). Ὁ τέως ἰδιοκτήτης τοῦ ἀγροῦ κατέθεσε τὸ πῶμα (διαμ. 0,243 μ., εἰκ. 12 α) καὶ τὰς λαβὰς (μήκ. α: 0,098, β: 0,105, γ: 0,053 μ., εἰκ. 12, β) χαλκοῦ τεφροδόχου λέβητος περισυλλεγείσας παρ' αὐτοῦ ἐκ τῶν λαθρανασκαφῶν τοῦ τύμβου, παρὰ ξένων κατὰ τὰ λεγόμενα αὐτοῦ.

Ὁ τύμβος ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κροίσου, καταλαμβάνει δὲ καὶ χῶρον τοῦ ὁμόρου νοτιοανατολικῶς ἀγροῦ τοῦ Βασ. Πάντου ἢ Α. Στουραΐτη, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει καὶ ἕτερος τύμβος παραπλεύρως τοῦ πρώτου. Εἰς τὸν οἰκογενειακὸν τύμβον παρὰ ἢ ὑπὸ τὸ ἄγαλμα θὰ εἶχε ταφῆ καὶ ἡ ὀστοτέφρα τοῦ Κροίσου. Διότι οὗτος, συμφώνως πρὸς τὸ ἐλεγεῖον, ἔπεσε μαχόμενος ἐν προμάχοις. Καὶ τοὺς πεσόντας καὶ ἐν γένει τοὺς θνήσκοντας μακρὰν τῆς πατρίδος οἱ Ἀθηναῖοι τοὐλάχιστον, ὡς θέλομεν δείξει

εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην, ἔθαπτον ἐν τῇ πατρίδι μεταφέροντες τὴν ὀστοτέφραν αὐτῶν.

Ἡ ἀνασκαφὴ διὰ τὸν γνωστὸν λόγον δὲν συνεπληρώθη. Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης, θὰ πρέπει νὰ ἀπαλλοτριωθῇ ὁ χῶρος καὶ νὰ ἱδρυθῇ κατὰ χώραν ἐκμαγεῖον τοῦ κούρου μετὰ τοῦ βάθρου ἐκ λευκοῦ τσιμέντου.

Τὸ τρίβαθμον βάθρον τοῦ Κροίσου εἶναι τὸ πρῶτον ἀνευρισκόμενον βάθρον κούρου καὶ μάλιστα κατὰ χώραν, διδάσκει δὲ ἡμᾶς πολλά.

ΕΥΘ. Ι. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

DIE DREISTUFENBASIS DES KROISOS - KUROS *

Zur Klärung der besonderen Fundumstände und, wenn möglich, zur Auffindung der Gräber und der fehlenden Stücke wurden im Gebiet von Anavysos die Fundorte dreier archaischer, plastisch ausgestatteter Grabmäler näher untersucht.

Aber weder an der Stelle Barbaliaki im Oliven - Grundstück des Panagiotis Angelis rechts der von Kamarisa über Plaka nach Keratea führenden Straße, wo das Stelenfragment einer Mutter mit ihrem Kind (NM. 4472, Abb. 1) gefunden worden ist, noch auf dem Landgut etwa 600 m nordwestlich der kleinen Panteleimon - Kirche an der Gabelung der Straßen nach Keratea und nach Kalyvia Kuvara hatten die Grabungen Erfolg; das bezeichnete Gut, früher im Besitz des Arztes Evangelos Liapis, jetzt des Spyridon Kavetsos, ist der Fundort des Aristodikos - Kuros (NM. 3938). Die Untersuchungen an diesen Stellen sind künftig fortzusetzen.

Ein einmaliger Fund ist indessen bei der Grabung an einem niedrigen Grabhügel an der Stelle Phoinikia gelungen : die Entdeckung mehrerer Steine von der Stufenbasis des Kroisos - Kuros (NM. 3851), durch die der Wiederaufbau der Basis möglich wird.

Der untersuchte Hügel liegt an der heutigen Straße von Anavysos nach Kalyvia Kuvara auf der Berg - Seite, einem Acker (früher im Besitz von Sotirios Sideris, Einwohner von Kalyvia, heute von Sappho Pirnaraki) etwa 200 - 300 m nordwestlich der verfallenen kleinen Kirche der Monomeritissa, rund 500 m von den Hausbauten und Stallungen des Landguts Melissurgos entfernt. Der Tymbos überragt die an ihm vorbeiführende antike Straße um 2 m; sein Durchmesser mißt 28 m.

Die wiedergewonnene Basis bestand aus drei im Grundriß rechtwinkligen Stufen.

Von der untersten, die zugleich die Euthynterie vertritt, wurden beide Porossteine wiedergefunden, die sich an der schmalen Vorderseite der Basis zur vollen Breite dieser Seite ergänzen. Sie sind auf ihren aneinander an-

* Für die Übersetzung meines Textes danke ich Willemsen sehr herzlich.

passenden Seiten mit einem leichten, rechtwinkligen, im Winkel innen abgerundeten Überstand versehen (der rechte Porosstein vorne, der linke hinten), der sich in eine ihm entsprechende Eintiefung des anderen Steins einpaßt (gewöhnlich φίλιωμα oder φήλιωμα, θήλειωμα genannt), so daß ein Verrutschen der Stufe nach unten vermieden wurde. Gesamte Breite: 1,02 m. H des rechten Steins vorne: 0,25; des linken: 0,265. L des rechten Steins: 0,88; des linken: 0,765 m. (Abb. 2).

Ausgeglichen, glatt ist die Oberfläche der beiden Porossteine auf ihrer Oberseite, jedoch auf ihren senkrechten Seiten nur in deren oberem, 16 cm hohen Teil, wogegen ihr unterer Teil unbearbeitet blieb, da er, weil unterhalb der Euthynterie, verdeckt und nicht sichtbar war.

Durch die Ritzlinien, die in die Oberseite der Porosblöcke parallel zu den Kanten geritzt sind, damit sie die Steinmetzen bei der Verlegung der oberen Steine leiteten, ist der Vorsprung der untersten Stufe auf drei Seiten der Basis auf 0,117 m festgelegt.

Auf der rechten langen Seite und an der Rückseite weist der Vorsprung auf der Oberseite einen flachen, rechtwinkligen Einschnitt (0,075 × 0,067; T 0,01 m) und bei ihm eine längliche, muldenförmige Aushöhlung auf (0,14 × 0,04; T 0,03 m). Der Zweck dieser Eintiefungen ist nicht bekannt.

Rückwärts im Abstand von 0,612 - 0,627 m von der vorderen Kante und beinahe parallel mit ihr ist die Oberseite der beiden Porossteine 3 - 5 mm tiefer bearbeitet (Abb. 3). Die durch diese Vertiefung und die erwähnten Ritzlinien begrenzte Fläche ist rauh gelassen, da sie einem oberen Stein als Bettung diente. Diese Bettung hat genau die gleichen Maße (0,798 - 0,80 × 0,51 m) wie der vordere Block der oberen Stufe mit dem Kroisos-Epigramm (0,798 × 0,51 m. H 0,24 m) (Abb. 4 und 5). Der Stein dieses Blocks ist Marmor, entweder Marmor von Agrilesa (nahe Sunion) oder jedenfalls ein einheimischer und kein parischer Marmor, wie man zuerst gemeint hat.

Zu dem beschrifteten Block ist der ergänzende rückwärtige hinzugefunden worden, der aus Marmor des gleichen Bruchs besteht (0,798 - 0,80 m × 0,55 m. H 0,245 m) (Abb. 6).

Die nur flüchtig zubehauene Rückseite zeigt an den Senkrechten und an der horizontalen Oberseite sorgfältige Anathyrose mit Anpassung an die entsprechende Anathyrose des vorderen Blocks, mit dem der rückwärtige durch Schwalbenschwanzklammern verbunden war. Zu den 37 cm voneinander entfernten Bettungen (L 0,048) in Schwalbenschwanz- oder Axtform sind die entsprechenden, gleich großen Einlassungen hinten auf der Oberseite des beschrifteten Blocks erhalten (Abb. 7 a und 7 b).

Die Vorderseite ist, ebenso wie die Unterseite, mit dem Spitzmeißel rauh gearbeitet (Abb. 8). Sie war daher nicht sichtbar. Aus dem gleichen Grund ist die Oberseite des Vorsprungs auf der schmalen und auf der rechten langen Seite des Blocks nicht geglättet.

Auf der Oberseite beider Blöcke

sind parallel zu den Kanten die geritzten Hilfslinien erhalten, die die Lage der obersten Stufe, d.h. der Plinthe des Bildwerks, und dazu die Maße für den Vorsprung der Stufe darunter angeben : je 0,117 m an den langen Seiten und der vorderen Schmalseite sowie 0,07 m an der rückwärtigen Seite (A b b. 9). Demnach erhält man für die Länge und Breite der Plinthe die sicheren Maße von 0,873 × 0,564 m. Nämlich aus dem Längenmaß der beiden Blöcke der mittleren Stufe (0,51 + 0,55 = 1,06 m), das um die Breite des Vorsprungs vorne um 0,117 m, hinten um 0,07 m, insgesamt um 0,187 m, verringert wird, die Plinthenlänge von 0,873 m, und aus dem Breitenmaß der mittleren Stufe (0,798 - 0,800 m), das um das Maß der seitlichen Vorsprünge verringert wird (2 × 0,117 = 0,234 m), die Plinthenbreite von 0,564 - 0,566 m. Für die Höhe der Plinthe nehmen wir dasselbe Maß wie bei der mittleren Stufe an, 0,24 m.

Die zwischen den beiden Marmorblöcken bestehende Höhendifferenz wird durch die Verlegung des rückwärtigen Blocks auf der 3 - 5 mm vertieften Fläche der unteren Stufe ausgeglichen. Die Verlegung auf dem tieferen Boden diente der Sicherung der Stufe vor dem Verrutschen.

Nehmen wir auch für den rückwärtigen Vorsprung 0,117 m an, dann maß die unterste Stufe der Basis in der Länge 1,294 und in der Breite 1,02 m. Infolgedessen fehlt nur ein quer verlegter Porosblock (L 41,4 - 53 cm; Br 102 cm).

Unbekannt ist, ob die Dreistufenbasis gleich auf dem Erdboden auflag, oder ob eine Zwischenschicht untergelegt war.

Εἰκ. 12α - β. Πῶμα καὶ λαβαὶ τεφροδόχου λέβητος ἐκ τοῦ τύμβου τῆς οἰκογενείας τοῦ Κροίσου

Die Blöcke waren von dem früheren Besitzer des Ackers S. Sideris zum

Aufbau seiner verfallenen Landhütte nahe beim Fundort der Basis verwendet worden, die sich nach der Aussage von Sideris zwischen dem von uns wieder ausgegrabenen kastenförmigen Grab (T 0,93; L 1,90; Br 0,91 m. Abb. 10) und einem anderen, noch nicht wiederentdeckten Grab befunden hatte und von den Antikenräubern auseinandergenommen worden war. Den Block mit der Inschrift übergab Sideris selbst dem Nationalmuseum. Nach einer anderen Mitteilung, die mir vor Jahren der damalige Antikenwächter von Vari, Georg Tsirikos, machte, war die Basis intakt erhalten. Sie hat oberhalb einer der modernen Asphaltstraße parallelen antiken Straße gestanden, die wir am unteren Rand des Hügels fanden. In den felsigen Boden sind mannigfache Radspuren von Wagen eingetieft (Abb. 11).

Die aufgeschüttete Erde des Hügels war von den Antikenräubern durchwühlt, alle aufgedeckten Skelett- und Brandgräber waren geplündert; beinahe unversehrte Lekythen und die Scherben anderer Lekythen kamen aus der Füllerde des kastenförmigen Grabes (Abb. 10). Der frühere Besitzer des Ackers übergab uns ausserdem den Deckel (Dm 24,3 cm. Abb. 12 a) und die Attaschen (L: a, 9,8; b, 10,5; c, 5,3 cm. Abb. 12 b) eines als Aschenurne verwendeten Bronzekessels, die er nach der heimlichen Ausgrabung des Hügels selbst eingesammelt hat, nach seiner Aussage einer Grabung von Fremden.

Der Tymbos gehört der Familie des Kroisos. Er besetzt auch ein Stück des südöstlich angrenzenden Ackers im Besitz des Vas. Pantos oder A. Stuaitis; es liegt auf ihm noch ein weiterer Tymbos gleich neben dem ersten.

In dem Familienhügel dürfte neben und unter dem Bild auch die Knochenasche von Kroisos beigesetzt gewesen sein. Denn nach dem Wortlaut des Epigramms war Kroisos in einer Schlacht unter den Vorkämpfern gefallen. Und die Gefallenen oder überhaupt die in der Fremde Gestorbenen pflegten zumindest die Athener, indem sie die Urne mit der Asche überführten, im Land ihrer Väter zu bestatten, wie wir in einer eigenen Studie nachzuweisen hoffen.

Aus bekannten Gründen ist die Ausgrabung nicht beendet. Ist sie erst abgeschlossen, wird der Platz zu enteignen und ein Zementabguß des Kuros sowohl wie seiner Basis an Ort und Stelle zu errichten sein. Die Dreistufenbasis des Kroisos ist die erste wiedergefundene Kurosbasis dieser Art, die erste mit bekanntem Fundort, und lehrt uns vieles.

E. MASTROKOSTAS

ΕΚ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΕΡΕΤΡΙΑΣ

Τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1973 διενηργήθη συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα [1] ἐντὸς τοῦ, ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστονίκου Ἐρατωνύμου, ΟΤ 120 [2], ἰδιοκτησίας Ἰω. Καζιλάρη, Ἑλένης Βογιατζῆ κ.ἄ., προκειμένου νὰ διερευνηθῇ, ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς, ἡ δυνατότης χορηγήσεως ἀδείας ἀνεγέρσεως οἰκοδομῆς ἐν αὐτῷ.

Τὸ ἐρευνηθὲν τμῆμα τοῦ οἰκοπέδου εἶχε πρόσοψιν ἐπὶ τῆς Ἀριστονίκου Ἐρατωνύμου (Ν. πλευρά του) 16 μ. καὶ βάθος 6, ἐκάλυπτε δηλ. ἐπιφάνειαν 100 [2] περίπου. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη νεκροταφεῖον τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ πλέον συγκεκριμένως τῶν μετὰ τὸ 490 π.Χ. χρόνων. Τοῦτο ἀποτελεῖ νέον πρὸς Δ. τμῆμα τῆς ἤδη γνωστῆς γεωμετρικῆς καὶ ἀρχαϊκῆς παρὰ τὸ παλαιὸν Ὑγειονομεῖον [3] νεκροπόλεως. Τμῆμα τῆς νεκροπόλεως ταύτης, ἐξ ἄλλου, ἀνεσκάφη ἐντὸς τοῦ περὶ τὰ 45 μ. πρὸς Α. ΟΤ 6 (Α13 - Α14), ἰδιοκτησίας Σπανοῦ, παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Ἀγγ. Λιάγκουρα [4], κατὰ τὸ παρὸν δ' ἔτος ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης. Ἀπεκαλύφθησαν τάφοι παρομοίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ οἰκοπέδῳ Καζιλάρη κατασκευῆς (ἐγχυτρισμοὶ καὶ μάλιστα καὶ ἐντὸς ζευγῶν ἀγγείων καὶ κεραμοσκεπεῖς) [5] καὶ διεπιστώθησαν —τοὐλάχιστον ἐντὸς τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφέντος τμήματος— τὰ αὐτὰ ταφικὰ ἔθιμα καὶ οἱ αὐτοὶ τρόποι ταφῆς. Ἐν τῷ ἔτι ἀνατολικώτερον [6], ἄλλωστε, κειμένῳ ΟΤ 115 (Α 13), ἰδιοκτησίας Διαμ. Θεοφάνους, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἕτεροι ἀρχαϊκοὶ τάφοι (πάλιν ἐγχυτρισμοὶ καὶ μάλιστα καὶ ἐντὸς ζευγῶν ἀγγείων καὶ κεραμοσκεπεῖς) [7].

Ἡ πιθανὴ ἄποψις, ὅτι ἡ νεκρόπολις θὰ

1. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν παρίστατο καθημερινῶς καὶ ἐτήρει τὸ ἡμερολόγιον ἡ ἀρχαιολόγος κ. Ἑλένη Κατσάλη. Ταύτην καὶ τὸν σύζυγόν της πολιτικὸν μηχανικὸν κ. Δημ. Κατσάλην, συντάξαντα τὸ σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ποικιλοτρόπως βοηθήσαντα, εὐχαριστῶ θερμῶς. Τοὺς ἀφωσιωμένους ἀρχιτεχνίτας κκ. Μιχ. Πατρίκαν καὶ Κων. Σεπετῆν, ὡς καὶ τὸν Ἀρχιφύλακα τοῦ Μουσείου Ἐρετρίας κ. Κων. Βαθειώτην καὶ τοὺς φύλακας κκ. Γ. Ρόγκαν καὶ Στ. Μπουλῆν, δι' ὅσας ὑπηρεσίας ἕκαστος προθύμως προσέφερεν, εὐχαριστῶ ἐπίσης. Διὰ τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν γαλλικὴν τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ὅλως ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τὸν Διευθυντὴν τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Καθηγητὴν κ. Pierre Amandry.

2. Ὁ ἀριθμὸς τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου (ΟΤ) λαμβάνεται ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1834 ἰσχύοντος πολεοδομικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως. Σχέδιον τῆς πόλεως μετὰ συντεταγμένων, ἐφ' οὗ ἔχουσι τοποθετηθῆ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα μνημεῖα, βλ. ἐν Paul Auberson — Karl Schefold, Ἐρέτρια. Ἀρχαιολογικὸς Ὁδηγός, 1973, εἰκ. 34. Τὸ ΟΤ 120 ἐν σχέσει πρὸς τὸ σχέδιον τοῦτο εὑρίσκεται ἀμέσως πρὸς τὰ ΝΔ. τοῦ Α 13 ἤτοι ἐντὸς τοῦ ὑποθετικοῦ — Α 13.

3. Κ. Κουρουνιώτης, Ἀγγεῖα Ἐρετρίας, εἰς ΑΕ 1903, σελ. 1 κ.ἑ.

4. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σελ. 230 - 31.

5. Ἔ.ἀ. σελ. 231, σχέδ. 4.

6. Ἀπέχει ἀπὸ τοῦ ΟΤ 120 περὶ τὰ ἑκατὸν μέτρα.

7. ΑΔ, ἔ.ἀ., σελ. 231 - 32, σχέδ. 5. Ἐκ τοῦ ΝΔ. ἄκρου τῆς πόλεως, ἐξ ἄλλου, προήρχοντο τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1957 ὑπὸ τοῦ Ἀστυν. Σταθμοῦ Ἐρετρίας κατασχεθέντα καὶ ἡμῖν παραδοθέντα, μελανόμορφα ἀγγεῖα, πλαστικὸν ὑπόδημα (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σελ. 150, πίν. 130 στ΄) καὶ πήλινον εἰδώλιον, παριστῶν τὸν θεὸν Μῆνα, καθήμενον ἐπὶ μήνης καὶ πατοῦντα ἐπὶ κριοῦ, ἅπαντα δημοσιευθησόμενα ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου κ. Δημ. Παπαστάμου ἔν τινι τῶν προσεχῶν τόμων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.

Εἰκ. 1 - 2. Ἐρέτρια. Ὄστρακα μελανομόρφων ἀγγείων ἐκ τοῦ ΟΤ 112 α (ἰδιοκτησίας Γεωργ. Θεοφάνους)

ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Δ. σκέλους τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἐνισχύεται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἑτέρας ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1973. Κατ' αὐτὴν καὶ ἐντὸς τοῦ ΟΤ 112 α (Α13), ἰδιοκτησίας Γεωργ. Θεοφάνους, ἀπεκαλύφθη μνημειῶδες τμῆμα τοῦ Δ. σκέλους τοῦ τείχους τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων[8]. Ἔξωθι τούτου καὶ σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν δυτικὴν παρειάν του, ἀνεσκάψαμεν στρῶμα μελαίνης γῆς (πυρᾶς ;) πάχους 0,40 μ. καὶ ἐπιφανείας 6 - 7 μ², πλῆρες ὀστράκων[9] μελανομόρφων κυρίως ἀγγείων τῆς ὡρίμου ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, πολλὰ τῶν ὁποίων ἀρίστης τέχνης (εἰ κ. 1 - 2). Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι πρὸ ἡμῶν ἔχομεν ἀποθέτην κτερι-

8. Πρβλ. Auberson — Schefold, ἔ.ἀ. σελ. 172. Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν τὸ ἀρχαϊκὸν τεῖχος εὑρίσκετο ἔτι ἀνατολικώτερον.

9. Περισυνελέγησαν, κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμούς, ὑπὲρ τὰς τριάκοντα χιλιάδας. Μετὰ τὴν πλύσιν των ἀνελάβομεν προσω-

σμάτων καὶ ὀστῶν ἐκ καθαρθέντος νεκροταφείου, καλυφθέντων μετὰ τὴν ἀνακομιδὴν ἐν μέρει[10] ὑπὸ τέφρας καὶ θυσιῶν, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ

πικῶς τὸ λίαν ὑπεύθυνον ἔργον τοῦ διαχωρισμοῦ των. Τὰ ἄνευ οὐδεμιᾶς σημασίας ἐτοποθετήθησαν ἐν τῷ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Μουσείου μεγάλῳ ἀποθέτῃ. Τὰ λοιπά, πλυθέντα ἐκ νέου, διηρέθησαν εἰς τρεῖς κατηγορίας. Τὰ ἀδιακόσμητα καὶ μηδὲν στοιχεῖον πρὸς χαρακτηρισμόν των παρέχοντα, ἐτέθησαν ἐντὸς κιβωτίων καὶ διεφυλάχθησαν. Τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀπετέλεσαν ὄστρακα μόνον πρὸς μελέτην καὶ πιθανὸν καὶ φωτογράφησιν. Ἡ τρίτη περιέλαβε τὰ πρὸς καταγραφὴν ὄστρακα, ἀνήκοντα εἰς ἀγγεῖα ἀρίστης ἢ καλῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ εἰς κοινά, φέροντα ὅμως ὁπωσδήποτε ποιάν τινα παράστασιν. Τὰ ἐν ταῖς εἰκ. 1 καὶ 2 ὄστρακα φέρουσι τοὺς ἑξῆς ἀριθμοὺς ἐν τῷ Καταλόγῳ τοῦ Μουσείου Ἐρετρίας: α) 2440 α, 2440 γ, 2440 β (ἐκ λουτροφόρου), β) 2392 (ἐκ ληκύθου), 2393, 2397 β, 2414, 2397 α, 5100, 2395 β, 2395 α.

10. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι

Εἰκ. 3. Ἐρέτρια. ΟΤ 120 (ἰδιοκτησίας Ἰω. Καζιλάρη κ.ἄ.). Ὁ κεραμοσκεπὴς τάφος XI καὶ οἱ ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς 17 καὶ 18

χῶρος οὗτος ἀπετέλει τμῆμα τῆς νεκροπόλεως. Τὰ in situ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς πυρᾶς εὑρεθέντα, ἄνω ἥμισυ εἰδωλίου γυναικὸς ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ β΄ τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., δύο πήλινα ὠὰ καὶ τέσσαρα ἀγγεῖα (μελανόμορφος μικρὰ λήκυθος καὶ τρεῖς κοτύλαι), ἀποτελοῦσι τὸν terminus ante quem τῆς πυρᾶς. Ἡ εὕρεσις μεταξὺ τῶν ὀστράκων τῆς πυρᾶς καί τινων τεμαχίων λευκῶν ληκύθων μᾶς στερεῖ τῆς δυνατότητος τῆς τοποθετήσεως τοῦ χρονικοῦ σημείου τῆς καθάρσεως τοῦ νεκροταφείου ἐντὸς τῆς —ὡς κατ' ἀρχὰς εἴχομεν ὑποθέσει— ἀμέσως μετὰ τὴν περσικὴν καταστροφὴν

πληθὺς ἀθίκτων ὑπὸ πυρᾶς παρεμφερῶν ὀστράκων συνελέγη ἐκ τοῦ πέριξ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ μετὰ τῆς πυρᾶς εὑρισκομένου χώρου.

δεκαετίας. Πρὸ τῆς ἐνδελεχοῦς μελέτης τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων, πάντως, εἶναι λίαν παρακεκινδυνευμένον νὰ ἐξαγάγωμεν ὁριστικὰ συμπεράσματα.

Ἐπανερχόμεθα νῦν εἰς τὸ ΟΤ 120. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς βάθος 0,50 - 0,70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἀπεκαλύφθησαν τριάκοντα τέσσαρες ἐν συνόλῳ τάφοι, διακρινόμενοι εἰς δώδεκα κεραμοσκεπεῖς καὶ εἰς εἴκοσι δύο ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων, πιθαμφορέων καὶ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων (σχέδ. 1). Ἐκ τῶν εἴκοσι δύο τελευταίων τάφων οἱ τέσσαρες ἀποτελοῦνται ἐκ ζεύγους τεφροδόχων, δι' ὃ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων τούτων ἀνέρχεται εἰς τὰ εἴκοσι καὶ ἕξ. Ἅπαντες οἱ τάφοι εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους, τὸ ὁποῖον, ἐνωθὲν μετὰ τῶν ἁλάτων τοῦ ὑπογείου θαλασσίου ὕδατος, ἐσχημάτισε σκληρότατον μεῖγμα. Ὁ καὶ ἐντὸς τῶν τάφων σχηματισμὸς τοῦ μείγματος τούτου καθίστα ἀδύνατον τὴν ἀπόσπασιν τῶν ἐν αὐτοῖς κτερισμάτων ἄνευ τῆς χρησιμοποιήσεως μικρᾶς σφύρας πρὸς ἀφαίρεσιν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀγγείων καὶ τῆς περιβαλλούσης ταῦτα σκληρᾶς μάζης.

Κεραμοσκεπεῖς. Οἱ τάφοι οὗτοι, δώδεκα τὸν ἀριθμόν, περικλείονται παντοχόθεν ὑπὸ κεραμίδων (εἰκ. 3) καὶ ἔχουσι τὴν ἑξῆς κατασκευήν. Μία ἐλαφρῶς κοίλη κεραμίς, πλάτους 0,50 καὶ μήκους κυμαινομένου ἀπὸ 1,50 - 1,80 μ., ἀποτελεῖ τὸν πυθμένα τοῦ τάφου, ἐφ' οὗ ἐξηπλοῦτο ὁ νεκρὸς (εἰκ. 4). Τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ τάφου ἐσχημάτιζον δύο παρόμοιοι κεραμίδες σαμαροειδῶς διατεταγμέναι καὶ ἐνίοτε τέσσαρες καὶ εἰς δύο σειρὰς διὰ μεγαλυτέραν στεγανότητα. Δύο μικραὶ κεραμίδες ἔκλειον τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ τάφου, ἐνίοτε τῇ βοηθείᾳ ἀργῶν πλακοειδῶν λίθων. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ

Εἰκ. 4. Ὁ ἐντὸς τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου II σκελετὸς

Εἰκ. 5. Οἱ τάφοι X καὶ IX

Εἰκ. 6. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κεραμοσκεποῦς τάφου IV

ὁ τάφος VI, ὅστις εἶναι κιβωτιόσχημος, κατεσκευασμένος διὰ πηλίνων πλακῶν καὶ ὁ τάφος X, ἐμφανίζων περίεργον συνδυασμὸν κεραμοσκεποῦς καὶ τεφροδόχου (εἰκ. 5). Μᾶλλον πρόκειται περὶ δύο τάφων, τοῦ παλαιοτέρου (τοῦ κεραμοσκεποῦς) καταστραφέντος κατὰ τὸ ἥμισυ πρὸς δημιουργίαν χώρου διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ νεωτέρου (τῆς τεφροδόχου)[11].

11. Φαίνεται, ὅτι ἐν τῷ τμήματι τούτῳ τῆς δυτικῆς νεκροπόλεως οἱ κεραμοσκεπεῖς, ἂν δὲν εἶναι παλαιότεροι τῶν τεφροδόχων, τοὐλάχιστον εἶναι σύγχρονοι. Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Λιάγκουρα (ΑΔ, ἔ.ἀ. σελ. 230) γραφόμενα, ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς τοὺς ὡρίμους ἀρχαϊκοὺς καὶ τοὺς πρωίμους κλασσικούς, τοὐλάχιστον, χρόνους ἐν Ἐρετρίᾳ τὰ δύο ταῦτα εἴδη ταφῶν συνυπάρχουσι παρ' ἄλληλα.

Ὁ προσανατολισμὸς τῶν τάφων ποικίλλει, τοῦ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ὄντος ἐπικρατεστέρου. Οἱ πλείονες τῶν

Εἰκ. 7. Οἱ πιθαμφορεῖς 1 καὶ 2

τάφων ἦσαν ἀκτέριστοι ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκτερισμένοι (IV, VI, VIII καὶ X) ἦσαν πτωχοί, ἔχοντες συνήθως δύο ἕως τέσσαρα μικρὰ ἀγγεῖα (ληκύθους, σκυφίδια, φιαλίδια, τριφυλλοσχήμους οἰνοχόας κτλ.).

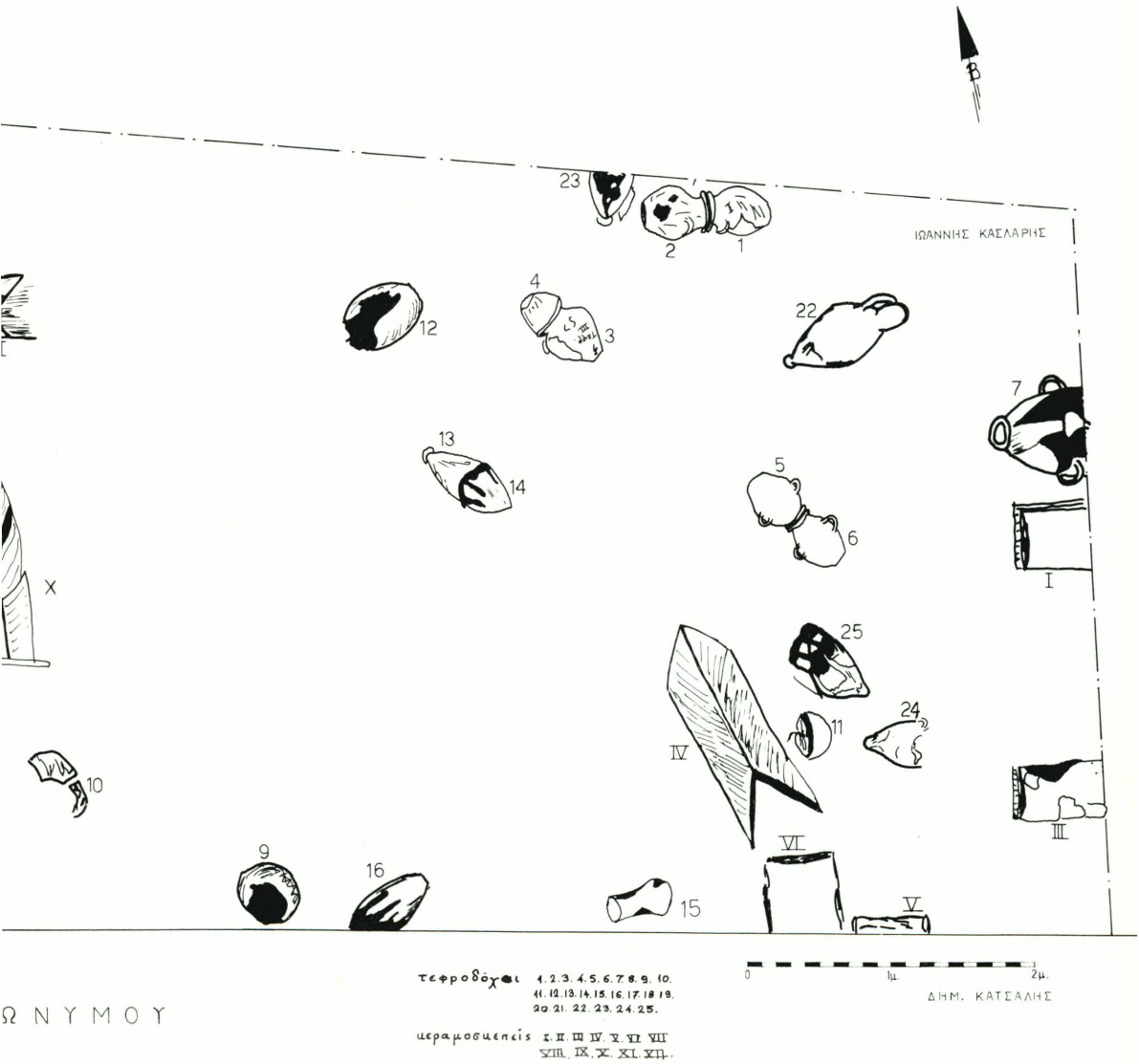
Ἐντὸς τοῦ τάφου II ἀπεκαλύφθη ἀδιατάρακτος ὁ σκελετός, ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος. Μῆκος σκελετοῦ 1,60 μ. (εἰ κ. 4). Σκελετὸς μήκους 1,40 μ. ἀπεκαλύφθη καὶ ἐντὸς τοῦ τάφου VIII. Παρὰ τὴν δεξιάν του χεῖρα ὑπῆρχον δύο φιαλίδια καὶ μία οἰνοχόη. Τοῦ τάφου VII, ἐπίσης, διετηρεῖτο ὁ μήκους 1,32 μ. σκελετός, ἄνευ ὅμως κτερισμάτων. Ἔξωθι τούτου καὶ εἰς βάθος 0,65 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὑρέθη εἰς θραύσματα ἡ μελαμβαφὴς κοτύλη τῶν ε ἰ κ.15, 16. Ὁ τάφος V (μήκ. 0,50, πλάτ. 0,20 μ.) ἀνῆκεν εἰς νήπιον. Ὁ τάφος IV (μήκ. 0,93, πλάτ. 0,43, ὕψ. 0,30 μ.) ἦτο παιδικός. Ἡ ἑτέρα τῶν καλυπτηρίων πλακῶν του

Σχέδ. 1. Ἐρέτρια. Τὸ ἐντὸς τοῦ ΟΤ 120 νεκροταφεῖον

ἔφερεν ἐνσφραγίστως παράστασιν καν-θάρου καί τινα γράμματα, ἀδιάγνωστα λόγῳ τοῦ ἐπικαθίσαντος ἀμμώδους μείγματος. Ὁ νεκρὸς ἦτο ἐκτερισμένος διὰ μιᾶς μελαμβαφοῦς οἰνοχόης, δύο κοτυλῶν καὶ μιᾶς λεκανίδος (εἰ κ. 6).

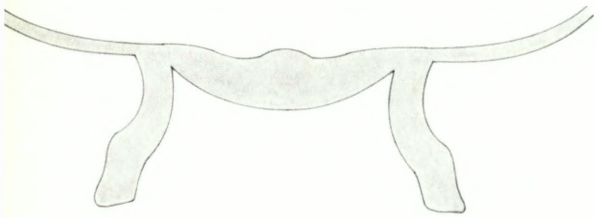
Τεφροδόχοι. Ἐλέχθη ἀνωτέρω (σελ. 233), ὅτι ταφὰς ἐντὸς τεφροδόχων διεπιστώσαμεν εἴκοσι καὶ δύο, ἐνῷ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀγγεῖα ἀνέρχονται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν εἴκοσι καὶ ἓξ. Τάφους ἀποτελουμένους ἐκ ζεύγους ἀγγείων σχηματίζουν οἱ ὕψους 0,50 μ. περίπου πιθαμφορεῖς 1 - 2 (εἰ κ. 7), 3 - 4, 5 - 6, οἵτινες καὶ προσαρμόζονται ἀλλήλοις κατὰ τὸ στόμιον —τὸ ζεῦγος 3 - 4 κατ' ἐξαίρεσιν

ἔφερε κατὰ τὰ σημεῖα προσαρμογῆς τῶν στομίων πλακοειδῆ λίθον— καὶ οἱ ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς 13 - 14, ἐφαπτόμενοι κατὰ τὴν κοιλίαν.

Αἱ λοιπαὶ ταφαὶ ἐγένοντο ἐντὸς μεμονωμένων ἀγγείων, ἕνδεκα πιθαμφορέων (7, 8 – εἰ κ. 8 - 9 –, 9, 10, 11, 12, 15, 19 (εἰ κ. 3, ἀριστερά), 20, 21, 26) καὶ ἑπτὰ ὀξυπυθμένων ἀμφορέων (16, 17, 18 (εἰ κ. 3, δεξιά), 22, 23, 24, 25). Οἱ πιθαμφορεῖς 9, 12, 15, 20 καὶ ὁ ὀξυπύθμενος ἀμφορεὺς 24 οὐδὲν περιεῖχον. Οἱ λοιποὶ τάφοι ἔφερον κεκαυμένα ὀστᾶ, τέφραν καὶ κτερίσματα.

Οἱ ἐκ ζεύγους ἀγγείων ἀποτελούμενοι τάφοι ἔφερον τὰ κτερίσματα πάντοτε ἐν-

Σχέδ. 2. Τομὴ τοῦ ποδὸς τῆς τεφροδόχου 8

τὸς τοῦ πρὸς ἀνατολάς, τὸ ὁποῖον ἐπετέλει χρέη τεφροδόχου (εἰκ. 7), τοῦ πρὸς δυσμὰς ἀντιστοίχου περιοριζομένου εἰς τὴν λειτουργικότητα πώματος.

Αἱ τεφροδόχοι εἶναι καλῶς ὠπτημένα ἀγγεῖα, ἀδιακόσμητα, πλὴν τῆς ὑπ' ἀρ. 8, ἥτις φέρει ἰδιάζοντα διάκοσμον (εἰκ. 8 - 10. Βλ. κατωτ. σελ. 239 - 240).

Γενικῶς ἐπὶ τῶν κτερισμάτων θὰ εἶχέ τις νὰ παρατηρήσῃ τὰ ἑξῆς :

Ἀγγεῖά τινα εὑρεθέντα ἐντὸς ἀθίκτων τεφροδόχων περισυνελέγησαν ἐλλιπῆ. Φαίνεται, ὅτι θραυσθέντα κατὰ τὴν καῦσιν ἀπετέθησαν ἐν τῷ ταφικῷ ἀγγείῳ ὁμοῦ μετὰ τῆς τέφρας καὶ τῶν ὀστῶν ἠκρωτηριασμένα. Πλὴν τῶν ταπεινῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀγγείων οὐδὲν ἕτερον κτέρισμα εὑρέθη, ὡς εἰδώλια, στλεγγίδες, χαλκᾶ κοσμήματα κτλ. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐν τῷ προαναφερθέντι στρώματι τῆς πυρᾶς (ἀνωτ. σελ. 230) μεταξὺ τῶν κατὰ χιλιάδας περισυλλεγέντων ὀστράκων οὐδενὸς σχεδὸν παρομοίου ἀντικειμένου ἡ παρουσία διεπιστώθη. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦσι τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς πυρᾶς in situ εὑρεθέντα, εἰδώλιον γυναικὸς καὶ δύο ὠά. Πιθανὸν ὅμως νὰ πρόκειται οὐχὶ περὶ κτερισμάτων ἀλλὰ περὶ ὑπολειμμάτων προσφορᾶς κατά τινα τελετήν.

Ἐκ τοῦ νεκροταφείου περισυνελέγησαν πολλὰ ἀγγεῖα, κείμενα παρὰ τοὺς τάφους καὶ ἀποτελοῦντα ἢ μόνα ἢ ἐντὸς πυρᾶς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρόν. Κατὰ κανόνα ταῦτα εἶναι σημαντικώτερα τῶν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν τάφων. Κατωτέρω παρουσιάζομέν τινα τούτων, ὁμοῦ μετὰ τῆς ὑπ' ἀρ. 8 τεφροδόχου, τῆς μόνης, ὡς ἤδη ἐλέχθη, μετὰ γραπτοῦ διακόσμου.

1. Τεφροδόχος 8 (ἀρ. Εὐρ. 4900). Μέγα κλειστὸν ἀγγεῖον (ἀμφορεύς ;), ἐλλιπὲς τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ κορμοῦ, τὸν λαιμὸν καὶ τὰς λαβάς (τῆς ἑτέρας διατηρεῖται ἡ τριγωνικῆς διατομῆς γένεσις). Συγκεκολλημένον ἐκ πλειόνων τεμαχίων (εἰκ. 8 - 9). Κορμὸς σφαιρικός, φερόμενος τῇ παρεμβολῇ δακτυλίου ἐπὶ ποδός, σχηματίζοντος ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς κυμάτιον (σχέδ. 2). Ὕψος σωζ. 0,43, μεγ. διάμ. 0,38, ὕψος ποδὸς 0,06, διάμ. βάσεως 0,203, πλάτος δακτυλίου βάσεως 0,018, πάχος τοιχωμάτων κοιλίας 0,005 μ. Πηλὸς φωτεινοῦ ροδόχρου, σχετικῶς καθαρός, καλῶς ὠπτημένος. Ἐπὶ τῶν ἐξηρημένων τμημάτων τοῦ ἀγγείου οὐδὲν ὑπόλειμμα ἐπιχρίσματος. Ὁ κατὰ ζώνας διάκοσμος ἀποδίδεται διὰ καστανομέλανος ἀραιοῦ γανώματος, ἐξιτήλου γενομένου κατὰ μεγάλα τμήματα τῆς ἐπιφανείας, ἀσφαλῶς λόγῳ τῆς διαβρωτικῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεως τῶν θαλασσίων ἁλάτων, ἴσως λόγῳ κακῆς συνθέσεώς του καὶ πιθανὸν καὶ λόγῳ ἐναποθέσεως τοῦ ἀγγείου ἐπὶ πυρᾶς. Κατὰ μὴ κανονικὰς ἀποστάσεις συστάδες ἐγχαράκτων γραμμῶν περιθέουσι τὸ ἀγγεῖον. Τὸ κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ ἐξηρημένον. Ὁ ποὺς καλύπτεται διὰ καστανομέλανος ἀμαυροῦ γανώματος. Διὰ τοῦ αὐτοῦ γανώματος σχηματίζονται καὶ αἱ πλάτους 0,03 μ. τέσσαρες κατ' ἀποστάσεις τὸ ἀγγεῖον περιθέουσαι ταινίαι, πλαισιουμένης ἑκάστης ἄνωθεν καὶ κάτωθεν, ὑπὸ λεπτῆς καστανομελαίνης γραμμῆς. Μεταξὺ τῶν ταινιῶν τρεῖς ἐξηρημέναι ζῶναι, φέρουσαι ἡ κάτω ἕλι-

κας καὶ συστάδας καθέτων κυματοειδῶν ἀνὰ ἕξ γραμμῶν, ἡ ἐν τῷ μέσῳ συστάδας καθέτων ἀνὰ ἕξ ἐπίσης γραμμιδίων, ἡ ἐπὶ τοῦ ὤμου φυτικὸν διάκοσμον (Pflanzdekoration), ἀποτελούμενον ἐκ μικρῶν ὀρθῶν κλάδων (σχέδ. 3) καὶ ἐκ δύο ἢ τριῶν συστάδων (διατηρεῖται μόνον ἡ μία καὶ ὑπολείμματα τῆς ἄλλης) κρεμαμένων ἐπιμήκων φύλλων (εἰκ. 10).

Τὸ ἀγγεῖον χρονολογεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν αὐτῷ κτερισμάτων (εἰκ. 11 α - δ)[12], ἀποτελούντων τὸν terminus ante

12. Ἡ ὑπ' ἀρ. 2274 λήκυθος (εἰκ. 11 α) ἔχει ὕψος 0,202, μεγ. περίμ. 0,19 καὶ διάμ. βάσ. 0,048 μ. Συγκεκολλημένη κατὰ τὸν λαιμὸν καὶ ἐλλιπὴς μικρὰ τμήματα τούτου καὶ τοῦ στομίου. Πηλὸς καστανοκίτρινος, εὐκόλως ἀποτριβόμενος. Φέρει μέλαν γάνωμα καὶ καλὸν κιτρινέρυθρον ἐπίχρισμα. Ἐπὶ τοῦ ὤμου δύο σειραὶ ἀκτίνων. Ἐπὶ τοῦ κορμοῦ καὶ ὑπὸ ταινίαν μαιάνδρου παράστασις ἁρπαγῆς γυναικὸς καὶ τριῶν πέριξ ἱσταμένων ἱματιοφόρων μορφῶν. Τὰ πρόσωπα καὶ αἱ χεῖρες δι' ἀραιοῦ καστανοῦ γανώματος. Μεταξὺ των κλάδοι ἀμπέλου. Παρεμφερὴς λήκυθος ἐν CVA Deutschland 34, Hannover I, πίν. 22, 1 - 3, ἀνήκουσα εἰς τὸν κύκλον τοῦ «ζωγράφου τοῦ Αἴμονος» καὶ χρονολογουμένη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ἐπειδὴ ἡ ἐξ Ἐρετρίας λήκυθος εἶναι ραδινωτέρα καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἐπ' αὐτῆς παραστάσεως ὀλιγώτερον ἐπιμελές, πρέπει νὰ κατέλθωμεν εἰς τοὺς περὶ τὸ 470 - 460 π.Χ. χρόνους. Πρὸς τὴν χρονολογίαν ταύτην συμφωνεῖ καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 2275, ὕψους 0,128 μ., λήκυθος (εἰκ. 11 β), κοσμουμένη δι' ὀρθῶν

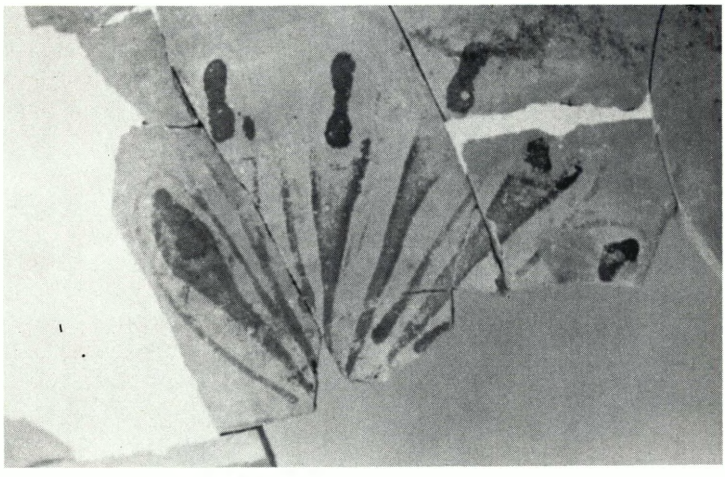
Σχέδ. 3. Ἐκ τοῦ φυτικοῦ διακόσμου τῆς ὡς ἄνω τεφροδόχου

Εἰκ. 8. Ἡ τεφροδόχος 8 in situ

Εἰκ. 9. Ἡ αὐτὴ τεφροδόχος μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν της

Εἰκ. 10. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ διακόσμου τῆς ὡς ἄνω τεφροδόχου

quem τῆς κατασκευῆς του.'Επειδὴ ἡ χρῆσίς του ὡς ταφικοῦ εἶναι μᾶλλον δευτερογενὴς —ἐνῷ εὑρέθη κατὰ χώραν (ε ἰ κ. 8) μετ' ἀθίκτου τοῦ περιεχομένου του, ὁ λαιμὸς καὶ μεγάλα τμήματα τοῦ κορμοῦ του ἐλλείπουν— δυνατὸν νὰ κατεσκευάσθη καὶ ἐπί τινα ἔτη ἐχρησιμοποιήθη πρωτογενῶς ὡς οἰκιακόν. Πάντως, νομίζω, ὅτι δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀνέλθωμεν εἰς τοὺς πρὸ τῆς περσικῆς καταστροφῆς χρόνους. Παρεμφερῆ ὡς πρὸς τὸν φυτικὸν κυρίως διάκοσμον (Pflanzdekoration) ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἐπὶ Ἕρμῳ Λαρίσης τοποθετοῦνται ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Schefold [13] εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 520 καὶ 450 π.Χ. περίοδον. Τὸ ἡμέτερον πρέπει (βλ. ἀμέσως κατωτέρω) νὰ εἶναι ἔργον τοπικοῦ ἐργαστηρίου.

2. Δίωτος σκύφος, συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ ἐλλιπὴς τὴν ἑτέραν τῶν λαβῶν καὶ τμήματα τῆς κοιλίας καὶ τοῦ χείλους (ἀρ. Εὐρ. 2231 - ε ἰ κ. 12). Ὕψος 0.09, διάμ. χείλους 0.132, διάμ. βάσεως 0,063 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, λεπτῆς ὑφῆς ἀλλὰ μετὰ μαρμαρυγίου. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς σωζομένης λαβῆς ἔχουν καλυφθῆ τῇ βοηθείᾳ χρωστῆρος διὰ γανώματος, λαβόντος ἀναλόγως τῆς πυκνότητός του ἀποχρώσεις ἀπὸ τοῦ μέλανος μέχρι τοῦ κιτρινερύθρου. 'Επὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐξῃρημένης καὶ ἄνευ ἐπιχρίσματος ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου διάκοσμος διὰ τοῦ αὐτοῦ γανώματος, λαβόντος τὰς αὐτὰς ἀποχρώσεις. 'Εφ' ἑκατέρας τῶν ὄψεων καὶ παρ' ἑκάστην τῶν λαβῶν ἀνὰ ἓξ κάθετοι παχεῖαι γραμμαί, πλαισιοῦσαι συστάδα ἓξ [14] ἔτι

ἀνθεμίων καὶ πλοχμοῦ. Τὸ ὑπ' ἀρ. 2278, ὅμως, μελαμβαφές, σφαιρικὸν ληκύθιον (σωζ. ὕψους 0,062, διαμ. βάσ. 0,042 μ.) μετὰ καθέτων ἐντύπων γραμμῶν (ε ἰ κ. 11 γ) δὲν δύναται νὰ ἀνέλθῃ πέραν τοῦ 450 π.Χ. (βλ. Agora 12, I, σελ. 154), ἔτος, τὸ ὁποῖον, ἀσφαλῶς, πρέπει νὰ εἶναι πλησιέστατα πρὸς τὸ χρονικὸν σημεῖον τοῦ ἐγχυτρισμοῦ.

13. Larisa am Hermos, III, Die Kleinfunde, 1942, πίν. 54, 13 - 14.

14. Ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ προηγουμένου ἀγγείου,

παχυτέρων κυματοειδῶν. Ἡ ζώνη περατοῦται ἄνω καὶ κάτω εἰς παχεῖαν γραμμήν. Κάτωθεν ταύτης πλατεῖα ταινία καὶ ὑπ' αὐτὴν στενοτέρα. Ἔτι στενοτέρα κατὰ τὴν πρὸς τὸν πόδα μετάβασιν. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τοῦ κάτω ἐξῃρημένου τμήματός του τὸ ἀγγεῖον περιβάλλεται ὑπὸ τριῶν ὁριζοντίων ἐγχαράκτων γραμμῶν. Δύο ἐγχάρακτοι [15] ἐπίσης ἐπάλληλοι κύκλοι κοσμοῦσι τὴν ἐξῃρημένην κάτω ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως.

ἐντύπωσιν προκαλεῖ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀνὰ ἓξ διάταξις τῶν γραμμῶν ὀφειλομένη εἰς τὴν χρῆσιν ἑξαπλοῦ χρωστῆρος. Φαίνεται, ὅτι μᾶλλον πρόκειται περὶ ἰδιομορφίας τοῦ τοπικοῦ ἐργαστηρίου, καθ' ὅσον, πλὴν τοῦ ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1973 - 1974 εὕρομεν πολλὰ ὄστρακα ὁμοίων ἀγγείων, μετὰ συστάδων γραμμῶν ἀνὰ ἓξ διατεταγμένων καὶ τὸ ἐν Ant. K., 11 (1968) πίν. 28, 10 ὑπὸ J. P. Descoeudres δημοσιευόμενον καὶ ὡς ἐκ τῶν πλέον κοινῶν ἐρετριακῶν ἀγγείων τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. (ἐντ. σελ. 102 - 103) χαρακτηριζόμενον ἔχει ἐπίσης τὴν ἀνὰ ἓξ διάταξιν. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ εἰς ὃ παραπέμπει ἐκ Ριτσώνας (R. M. Burrows — P. N. Ure, Excavations at Ritsona in Boeotia, JHS 29 (1909) σελ. 313, εἰκ. 3), τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς εἶναι ἐρετριακόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὸ P. N. Ure, Sixth and Fifth Cent. Pottery from Ritsona, 1927, πίν. VIII, 102. 43 (.095) καὶ IX, 85.27 δημοσιευόμενοι παρόμοιοι σκύφοι, ὡς ἔχοντες καὶ αὐτοὶ ἀποκλειστικῶς τὴν ἀνὰ ἓξ διάταξιν τῶν καθέτων καὶ τῶν κυματοειδῶν γραμμῶν, πρέπει νὰ μὴν εἶναι « probably a boeotian product » (ἔ.ἀ. σελ. 25 - 26) ἀλλὰ νὰ προέρχωνται ἐξ Ἐρετρίας. Εἰς τοῦτο συνηγοροῦσιν, ἄλλωστε, ἡ ποιότης τοῦ πηλοῦ, αἱ ἀποχρώσεις τοῦ γανώματος καὶ πρὸ παντὸς ἡ παρουσία ὑπολεύκου ἐπιχρίσματος. Πρβλ. προσέτι καὶ J. Boardman, Early Euboean Pottery and History, BSA 52 (1957) πίν. 1,b $_{26}$, 2,c. Ἄφθονα θραύσματα παρομοίων σκύφων εὕρομεν, ἄλλωστε, καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν ἐτῶν 1973 - 1974 ἐν Ἐρετρίᾳ.

15. Ἁπλαῖ ἐγχάρακτοι γραμμαὶ περιθέουσιν, ὡς εἴδομεν ἤδη, καὶ τὸ προηγούμενον ἀγγεῖον. Φαίνεται, ὅτι καὶ τοῦτο τὸ χαρακτηριστικὸν

Ἡ προτίμησις εἰς τὸν ἀριθμὸν ἓξ (βλ. ὑποσημ. 14) καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ σκύφου παρουσία ἐγχαράκτων γραμμῶν, ἡ ποιότης τοῦ πηλοῦ καὶ ἡ ἐν Ἐρετρίᾳ εὕρεσις πληθύος ὁμοειδῶν ὀστράκων (βλ. τὴν αὐτὴν ὑποσημείωσιν) μαρτυροῦσιν ὑπὲρ τῆς τοπικῆς προελεύσεως τοῦ ἀγγείου. Ὑπὲρ ταύτης ἐπίσης μαρτυρεῖ καὶ προσδιορίζει τὴν χρονολογίαν τοῦ σκύφου ὁ ἀμητὸς ὁμοίων ἀγγείων, εὑρεθέντων ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Κων. Δαβάρα ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἐρετριακῆς ἀκροπόλεως ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφέντι Ἱερῷ Α [16] ἢ Θεσμοφορίῳ κατ' ἄλλους καὶ ἀποδιδομένων ἐπὶ τῇ βάσει ἀνασκαφικῶν στοιχείων εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν περσικὴν καταστροφὴν χρόνους [17].

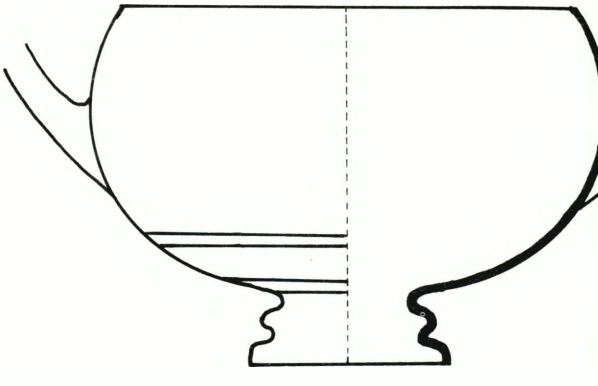
3. Δίωτος σκύφος, συγκεκολλημένος ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ ἐλλιπὴς μικρὰ

προσιδιάζει εἰς τὸ ἐρετριακὸν ἐργαστήριον, ἐν ᾧ καὶ πλείονα καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν ὑπογεωμετρικῶν ἤδη χρόνων. Πρβλ. Ant. K., ἔ.ἀ. πίν. 28, 1, 9, 11.

16. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σελ. 257 - 259, πίν. 323 - 325.

17. Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὴν συνάδελφον δ. Ingrid Metzger, ἡ ὁποία μελετᾷ μέρος τῶν εὑρημάτων πρὸς δημοσίευσιν. Τὴν εὐχαριστῶ θερμῶς.

Σχέδ. 4. Τομὴ τῆς ὑπ' ἀριθ. 5 κοτύλης (ἀριθ. Εὑρ. 2234)

Εἰκ. 11. Τὸ περιεχόμενον τῆς τεφροδόχου 8

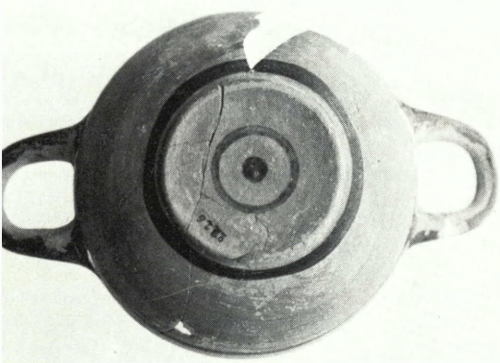
τμήματα τοῦ κορμοῦ (ἀρ. Εὐρ. 2226 - εἰ κ. 13 - 14). Ὕψ. 0,07, διάμ. χείλους 0.112, διάμ. βάσεως 0,053 μ. Πηλὸς πορτοκαλέρυθρος, λεπτῆς ὑφῆς, καθαρός, εὐκόλως ἀποτριβόμενος. Ἐπίχρισμα ἐπίσης πορτοκαλέρυθρον ἀλλὰ πλέον ζωηρόν. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀγγείου καλύπτεται ὑπὸ στιλπνοῦ μέλανος γανώματος, πλὴν λεπτῆς γραμμῆς ὀλίγον κάτωθεν τοῦ χείλους, ἐξηρημένης. Ἐξωτερικῶς καὶ διὰ μέλανος ὡσαύτως γανώματος καλύπτεται πλατεῖα ταινία κατὰ τὸ χεῖλος καὶ αἱ λαβαί, πλὴν τῆς ἔσω πλευρᾶς των. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς ἐξηρημένης καὶ δι' ἐπιχρίσματος κεκαλυμμένης ἐπιφανείας του ὡς καὶ παρὰ τὴν βάσιν του ἀνὰ μία παχεῖα γραμμὴ περιθέουν τὸ ἀγγεῖον. Ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἐπιπέδου καὶ ὡσαύτως δι' ἐπιχρίσματος κεκαλυμμένης κάτω ἐπιφανείας τῆς βάσεως δακτύλιος διὰ μέλανος γανώματος καὶ κύκλος ἐν σκιαγραφίᾳ (εἰ κ. 14). Τὸ ἔντονον καὶ ἀρίστης ποιότητος πορτοκαλέρυθρον ἐπίχρισμα χαρακτηρίζει τοὺς ἰωνικοὺς σκύφους[18] καὶ τοὺς διακρίνει ἀπὸ τῶν λίαν συγγενῶν ἀττικῶν.

4. Κοτύλη, ἐλλιπὴς τὰς λαβάς, διατη-

18. ΑΜ 59 (1934), σελ. 84. Πρβλ. ἐντ. Beil. VI, 10, 12. Ἐπίσης ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, πίν. 444 καὶ πίν. 513.

Εἰκ. 12 - 14. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐντὸς τοῦ ΟΤ 120 νεκροταφείου

ρουμένη σχεδὸν μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ κορμοῦ καὶ συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων (ἀρ. Εὐρ. 2262 - εἰκ. 15 - 16). Ὕψ. 0,06, διάμ. βάσεως 0,044 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, ἀρίστης συνθέσεως καὶ καθαρότητος, καλῶς ὠπτημένος. Τὸ ἐσωτερικὸν καλύπτεται ὑπὸ μέλανος στιλπνοῦ γανώματος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν πυθμένα, οὐχὶ δὲ ἐκ τύχης, ἔχει μεταβληθῆ εἰς ἐρυθρόν, σχηματίζον μετάλλιον. Ἐξωτερικῶς καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ στιλπνοῦ γανώματος καλύπτεται τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου, τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς κωνικῆς βάσεως. Τὸ λοιπὸν τοῦ ἀγγείου ἐξῃρημένον καὶ καλυπτόμενον διὰ καλῆς ποιότητος κιτρινερύθρου ἐπιχρίσματος. Ἡ ὑπὸ τὸ χεῖλος ζώνη κοσμεῖται διὰ μὴ ἐσχηματοποιημένου φυτικοῦ διακόσμου, συνισταμένου ἐξ ὀρθῶν φύλλων, ἑνὸς καὶ πέντε ἐναλλάξ, ἐκφυομένων ἐξ ὀφιοειδοῦς[19] γραμμῆς, ὑποδηλούσης τὸ ἔδαφος. Κάτωθεν τούτου τρεῖς λεπταί, συμμετρικαί, διὰ στιλπνοῦ γανώματος ταιναι. Ἡ κάτω ὁριζόντιος ἐπιφάνεια τῆς βάσεως φέρει κατὰ μὲν τὴν παρυφήν της λεπτὴν μέλαιναν ταινίαν, ἐπὶ δὲ τοῦ δίσκου δύο ἐπαλλήλους, διὰ ζωηροῦ ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος δακτυλίους (εἰκ. 16). Ἡ κατὰ τὸ κέντρον κωνικὴ ἐκβάθυνσις κοσμεῖται εἰς τὸ κάτω μέρος της δι' ἐρυθρᾶς ταινίας.

Ἡ κατὰ τὰς ἡμετέρας ἀνασκαφὰς εὕρεσις καὶ ἑτέρων δύο τεμαχίων ὁμοίων κοτυλῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς τοπικῆς προελεύσεως τοῦ ἀγγείου[20].

5. Μελαμβαφὴς κοτύλη, συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ ἐλλιπὴς

19. Πρόκειται περὶ ἁπλουστεύσεως τοῦ συνήθους πλοχμοῦ.

20. Διὰ συγγενεῖς, τοῦ ἀττικοῦ ὅμως ἐργαστηρίου, κοτύλας τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. βλ. CVA, Heidelberg I, πίν. 41, 9. Karlsruhe, 1 - 2, πίν. 32, 15. Wien I, πίν. 6, 10 - 11.

Εἰκ. 15 - 17. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ ἐντὸς τοῦ ΟΤ 120 νεκροταφείου

τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν λαβῶν καὶ τμήματα τοῦ χείλους καὶ τῆς κοιλίας (ἀρ. Εὐρ. 2234 - εἰκ. 17, σχέδ. 4). Ὕψ. 0,075, διάμ. χείλους 0,096, διάμ. βάσεως 0,046 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καθαρός, ἀρίστης συνθέσεως. Γάνωμα μέλαν, στιλπνόν, ἐξαίρετον.

Ἡ ἐσωτερικῶς κοίλη βάσις τοῦ ἀγγείου ἐξωτερικῶς σχηματίζει κυμάτιον ἐκ δύο δίσκων καὶ σκοτίας καὶ ἑνοῦται πρὸς τὴν κοιλίαν τῇ μεσολαβήσει ἑτέρας, παχυτέρας σκοτίας (σχέδ. 4). Κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ κάτω δίσκου πρὸς τὴν λεπτὴν σκοτίαν ἐγχάρακτος γραμμή. Κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἄνω σκοτίας πρὸς τὴν κοιλίαν, ὡς ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ κάτω μέρος αὐτῆς ἀνὰ δύο ἐγχάρακτοι γραμμαὶ περιθέουσι τὸ ἀγγεῖον. Ἡ ἐξηρημένη κάτω ὁριζόντιος ἐπιφάνεια τοῦ δακτυλίου τῆς βάσεως καλύπτεται ὑπὸ ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος. Ὁ πυθμὴν τοῦ ἀγγείου φέρει ἐντύπως τέσσαρα σταυροειδῶς διατεταγμένα ἀνθέμια, περικλειόμενα ὅλα ὁμοῦ ἐντὸς κύκλου ἐκ διπλῆς σειρᾶς γραμμιδίων. Ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας, τὸ ἄριστον τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ γανώματος καὶ αἱ λεπταί, παράλληλοι, ἐγχάρακτοι [21] γραμμαὶ κατατάσσουν τὴν κοτύλην μεταξὺ τῶν προϊόντων τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων τοῦ πρωΐμου 5ου π.Χ. αἰ.

6. Μελανόμορφος λήκυθος (Chimney Lekythos), συγκεκολλημένη ἐκ πλειόνων τεμαχίων καὶ συμπεπληρωμένη μικρὰ τμήματα τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κορμοῦ. Βάσις σχηματιζομένη διὰ δύο ἐπαλλήλων δίσκων (ἀρ. Εὐρ. 2229 — εἰκ. 18 - 19). Ὕψος 0,263, μεγ. διάμ. 0,084, διάμ. βάσεως 0,061, διάμ. χείλους 0,044 μ. Πηλὸς

21. Πρβλ. τὸ ἐν Agora 12, 2, πίν. 43, 1327 δημοσιευόμενον ὑποκρητηρίδιον τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Εἰκ. 18 - 19. Μελανόμορφος λήκυθος ἐκ τοῦ ἐντὸς τοῦ ΟΤ 120 νεκροταφείου

κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος. Ἐπὶ τῶν ἐξῃρημένων ἐπιφανειῶν ἐστιλβωμένον πορτοκαλόχρουν ἐπίχρισμα. Ἐπὶ τῶν λοιπῶν γάνωμα στιλπνόν, καστανομέλαν. Ὁ ὦμος φέρει διπλῆν σειρὰν ἀκτίνων. Τὸ κάτω μελαμβαφὲς

μέρος τοῦ ἀγγείου κοσμεῖται διὰ τριῶν ἐγχαράκτων ὁριζοντίων γραμμῶν καὶ διὰ μιᾶς εἰσέτι κατὰ τὸ σημεῖον μεταβάσεως πρὸς τὴν ἐξηρημένην ἐπιφάνειαν, ἐφ' ἧς ἡ κυρία διακόσμησις. Αὕτη περατοῦται ἄνω εἰς ταινίαν διπλῆς σειρᾶς στιγμῶν, μελαινῶν καὶ λευκῶν ἐναλλάξ, περικλειομένων ἄνω ὑπὸ μιᾶς καὶ κάτω ὑπὸ δύο γραμμῶν. Ὑπὸ τὴν ταινίαν τέθριππον πρὸς τὰ δεξιά, ὁδηγούμενον ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, φέροντος βραχὺν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον καὶ τὰ πτερωτὰ πέδιλα καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ κηρύκειον (;). Ἐπὶ τοῦ ἅρματος ἀνέρχεται γυναικεία μᾶλλον μορφή. Παρ' αὐτὴν ἑτέρα, ἀδιάγνωστος, λόγῳ φθορᾶς, μορφὴ μετὰ λύρας (Ἀπόλλων ;) καὶ ἐν τῷ κέντρῳ, ὄπισθεν τῶν ἵππων καὶ κατ' ἐνώπιον, γυνὴ χειρονομοῦσα ζωηρῶς. Μεταξὺ τῶν μορφῶν κλάδοι ἀμπέλου. Σχέδιον ἀμελές. Τὰ γυμνὰ τῶν γυναικῶν, ὁ χιτὼν τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ὁ εἷς τῶν ἵππων ὑποδηλοῦνται διὰ λευκοῦ. Λευκαὶ στιγμαὶ κοσμοῦσι καὶ τοὺς χαλινοὺς τῶν ἵππων. Ἡ κάτω ὁριζόντιος ἐπιφάνεια τῆς βάσεως καλύπτεται ὑπὸ ἐρυθροῦ ἐπιχρίσματος καὶ φέρει δύο ἐπαλλήλους ἐγχαράκτους δακτυλίους, περιβάλλοντας τὴν κατὰ τὸ κέντρον της ἐκβάθυνσιν. Ἡ λήκυθος ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ « ζωγράφου τοῦ Αἵμονος » [22] καὶ τοποθετεῖται εἰς τοὺς περὶ τὸ 470 - 460 π.Χ. χρόνους.

7. Ἐρυθρόμορφος λήκυθος, ἐλλιπὴς τὴν βάσιν καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς λαβῆς. Εἴς τινα σημεῖα τῆς ἐπιφανείας φθοραί (ἀρ. Εὐρ. 2248 — εἰκ. 20). Ὕψ. σωζ. 0,091 μ., μεγ. περίμετρος 0,155 μ. Πηλὸς κιτρινέρυθρος, καθαρός, καλῶς ὠπτημένος. Τὸ βάθος τοῦ ἀγγείου διὰ καστανομέλανος γανώματος. Τοῦτο, ἀραιούμενον, φθάνει μέχρι τῆς ἀποχρώσεως τοῦ ἐρυθροῦ πρὸς ἀπαλωτέραν ὑποδήλωσιν τῶν λεπτομερειῶν ἐπὶ τῆς διὰ κιτρινερύθρου ἐπικεχρισμένης παραστάσεως. Κατὰ τὸ κάτω μέρος τοῦ κορμοῦ ταινία μαιάνδρου μεταξὺ διπλῶν γραμμῶν κατὰ μῆκος. Ἐπ' αὐτῆς, ἐπεχούσης θέσιν ἐδάφους, ἀνδρικὴ μορφὴ καθημένη ἐπὶ κλισμοῦ καὶ φέρουσα ἱμάτιον, ἀφῆνον ἀκάλυπτον τὸν δεξιὸν ὦμον. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐγγίζει δένδρον (;), ἐνῷ διὰ τῆς προτεταμένης δεξιᾶς χειρονομεῖ. Ὄπισθεν τοῦ καθίσματος καὶ ἐν ζωηρᾷ στάσει ἔλαφος μετὰ διαστίκτου δέρματος. Μήπως πρόκειται περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, καθημένου παρὰ τὴν δάφνην ;

Ἡ λήκυθος αὕτη ἀνάγεται εἰς τοὺς περὶ τὸ 450 π.Χ. [23] χρόνους καὶ εἶναι τὸ νεώτερον τῶν ἀγγείων, τῶν εὑρεθέντων ἐντὸς τοῦ ΟΤ 120, ἀκραίου μέχρι στιγμῆς πρὸς Δ. ἀνασκαφέντος τμήματος τῆς δυτικῆς νεκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Ἐρετρίας.

Θῆβαι *ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ*

22. Πρβλ. J. J. Maffre, Collection de l'École Française d'Athènes, BCH 96 (1972), σελ. 47, εἰκ. 32, ἀρ. 91 (ABV, σελ. 563, ἀρ. 568, κύλιξ) καὶ σελ. 51, εἰκ. 39 α - β, ἀρ. 96 (λήκυθος). Παρεμφερεῖς ὡς πρὸς τὸ θέμα (θεότης ἐπιβαίνουσα τεθρίππου, Ἀπόλλων μετὰ λύρας, Ἑρμῆς) λήκυθοι τοῦ «ζωγράφου [τοῦ Αἵμονος» μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐν α) Musée de Besançon, 856.44; ἐντ. ὑποσημ. 46. β) Palazziolo Acreide, Museo Judica, 2623; Haspels, ABL, σελ. 241, 4. γ) N. York, 41.162.240; CVA Gallatin, pl. 43,5; Haspels, ABL, σελ. 242, 30; ABV, σελ. 539,30.

23. Πρβλ. R. M. Cook, Greek painted Pottery, 1960, πίν. 37, B. G. M. Richter, Attic red - figured Vases ², εἰκ. 84 - 86. K. Schefold, Meisterwerke griechischer Kunst ², ἀρ. 226.

Εικ. 20. Ἐρυθρόμορφος λήκυθος ἐκ τοῦ ἐντὸς τοῦ ΟΤ 120 νεκροταφείου

RECHERCHES DANS LA NÉCROPOLE OCCIDENTALE D'ÉRÉTRIE

Au cours de l'été 1973, une fouille systématique a été pratiquée à Érétrie, en bordure de la rue Aristonikos Eratonymos, dans le secteur 120 du plan de la ville levé en 1834 (note 2). Elle a eu pour résultat la découverte d'un cimetière de la première moitié du 5e siècle av. J.-C., qui fait partie d'une nécropole dont l'existence était déjà connue pour les époques géométrique et archaïque (notes 3 à 5).

Il était logique de penser que la nécropole s'étendait jusqu'au mur Ouest de la ville. Cette hypothèse

est renforcée par une découverte faite aussi en 1973. En effet, dans le secteur 112 a (= A 13 du plan de la Mission suisse), on a mis au jour un tronçon imposant de la muraille datant d'environ 400 av. J.-C. Contre la face externe de la muraille, on a rencontré une couche de terre noire (restes d'un bûcher ?), épaisse de 40 cm, couvrant une surface de 6 à 7 m², riche en tessons, pour la plupart de vases à figures noires de la fin du 6e siècle et du début du 5e siècle av. J.-C. Un grand nombre de ces tessons sont d'excellente qualité (fig. 1 - 2). Si l'on admet qu'on est en présence d'un dépôt d'offrandes et d'ossements constitué là à l'occasion d'un nettoyage de tombes, on est amené à en conclure que cette région faisait partie de la nécropole.

Dans le secteur 120, à une profondeur de 50 à 70 cm, on a découvert 34 tombes (plan 1) : 12 tombes à inhumation et 22 tombes à incinération.

I. Tombes à inhumation. Ces tombes étaient couvertes de tuiles (fig. 3 et 5). L'orientation en est variable, la plus fréquente étant d'Ouest en Est. Elles étaient pauvres, pour la plupart dépourvues d'offrandes. Quatre contenaient de deux à quatre petits vases (fig. 6).

II. Tombes à incinération. Les os calcinés et les cendres étaient déposés dans des amphores, à pied ou pointues (fig. 3, 7, 8). Ces vases sont bien cuits, sans décor, sauf l'amphore de la tombe 8 (nº 4900; ci - dessous, nº 1, fig. 8 - 10).

Quatre des tombes étaient constituées par une paire de vases placés tête - bêche (fig. 7). Les offrandes se trouvaient, sans exception, dans le vase placé vers l'Est, avec les restes du mort; l'autre ne contenait rien.

Les 18 autres tombes étaient constituées par un seul vase. Cinq ne contenaient aucune offrande. Les treize autres ne contenaient rien d'autre que des vases, en général modestes.

On présente ci - dessous, outre l'amphore cinéraire de la tombe 8 (nº 1), un choix de ces offrandes (nºs 2 à 7).

1. 2. 4. L'amphore nº 4900 (fig. 8 - 10) le skyphos nº 2231 (fig. 12) et la cotylé nº 2262 (fig. 15 - 16) sont des produits de l'artisanat local, datant du 1er tiers du 5e siècle av. J.-C. Aux divers indices en faveur d'une origine locale que fournissent la découverte de nombreux autres vases semblables à Érétrie (note 16), la nature de l'argile, la qualité de l'engobe et du vernis, s'ajoutent, croyons - nous, l'existence sur les deux vases de traits gravés et la présence de lignes verticales et ondulées, peintes par groupes de six exclusivement et dues à l'emploi d'un pinceau sextiple.

3. Le skyphos à deux anses nº 2226 (fig. 13 - 14) provient d'un atelier ionien et date du début du 5e siècle av. J.-C.

5 à 7. Les trois derniers vases (fig. 15 - 20) sont attiques et datent du 2e quart du 5e siècle av. J.-C.

ANGHELIKI ANDRIOMENOU

Fig. 1. Figurine from Keros

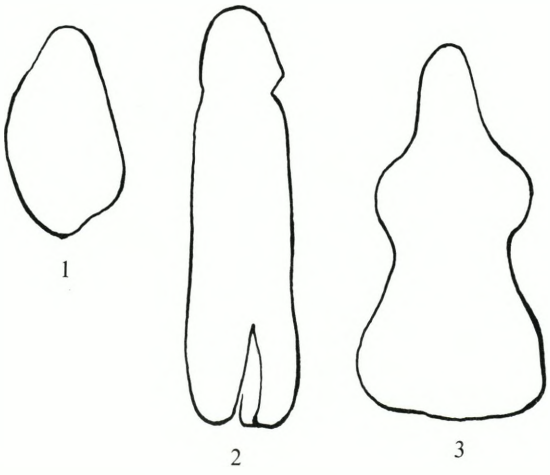

Fig. 2. Schematic figurines : 1. Despotikon. 2. Euboea. 3. Sesklo

CYCLADIC FIGURINES AT SARAJEVO

In the Zemaljski Museum at Sarajevo there are five Cycladic figurines [1] whose history is as follows. While on a visit to Athens, Karl Patsch, then a member of the Zemaljski Museum's staff, purchased a large number of antiquities. According to the notes he made in the Museum inventory, all the Cycladic figurines were bought from C. Gerojannis, a dealer in antiquities, on 22nd May, 1899. Three of the figurines came from graves on Syros. Two marble vessels discovered with them were likewise purchased by the Museum. The source of the other two figurines is given as the islands of Keros and Amorgos.

The Sarajevo figurines have never hitherto been published, although illustrations of two of them have appeared recently in print [2]. Their interest lies not in their artistic value alone. Another of these figurines —an amorphic one (fig. 1)— is likewise an object of significance to scholars, since

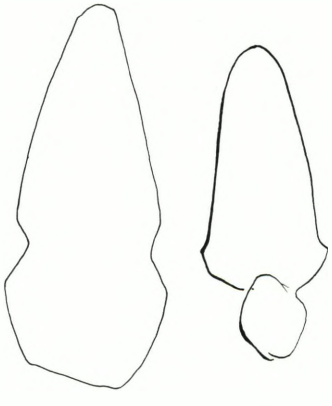

Fig. 3. Schematic figurines : 1. from Keros (= fig. 1). 2. from Porti (Crete)

1. I am very obliged to Drs. D. Basler and I. Ceremosnik for their kind invitation to publish the figurines and the photographs.

2. B. Rutkowski, Sztuka egejska (Aegean Art), Warszawa 1973, figs. 69 and 70.

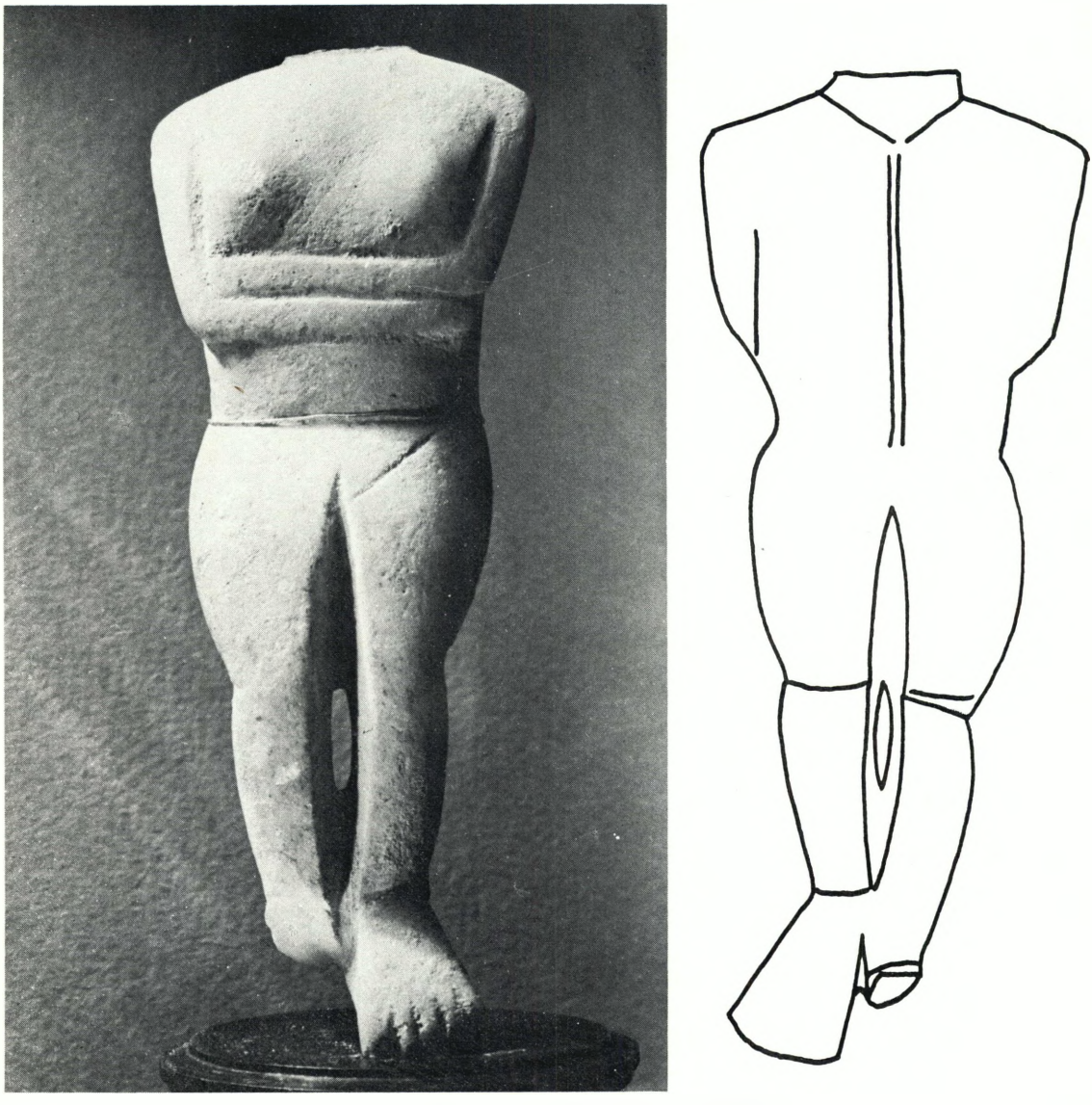

Fig. 4 - 5. Figurine from Amorgos

objects of this kind have seldom been published. The dating of these idols must naturally fall within wide limits. So it is thought that the amorphic statuette dates from the first half of the third millennium B.C., and the others from the end of that same millennium.

No. 1 (fig. 1), found on Keros, bears the inventory number 127. It is in almost perfect state, part of the base alone having been slightly da-

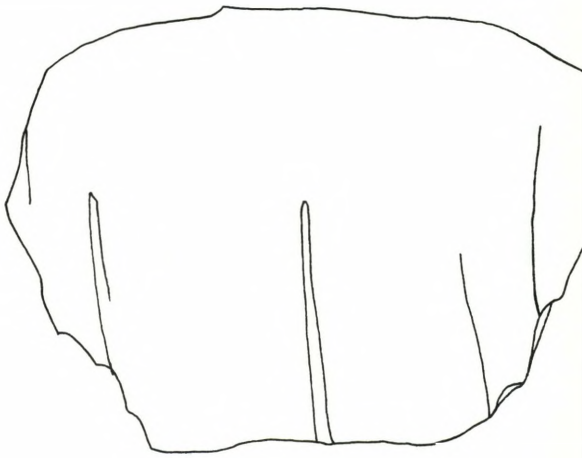

Fig. 6 - 7. Figurine from Syros

maged. Height 0.014 m, width 0.055 m. with grey coating. Shape conical, roughly resembling a human figure.

This figurine can be interpreted in two ways. According to the first interpretation, the widest part of the statuette is at the bottom (f i g. 1). It is therefore fairly close to type I B, or rather belongs to a type intermediate between I B, I C, and I E according to Renfrew's classification[3]. It is really a type of figurines midway between the completely amorphic examples (f i g. 2, no. 1) and those which already show a tendency to exhibit the rough outline of human figure (f i g. 2, nos. 2 and 3). The last - named type (f i g. 2, no. 3) belongs to a rich tradition reaching far back not just to the late Neolithic (Saliagos), but even to the earliest part of that period (Sesklo)[4]. According to the other way of interpreting this figurine, the broad part is at the top (f i g. 3, no. 1). Figurines of this shape are not too common among the Cycladic finds although there may be some resemblance to type 1.23 in Höckmann's classification[5]. Figurines whose body is conical, narrowing towards the top, are known to have occurred in Crete in the early Bronze Age. There are particularly well - known examples from Ayia Triada, Platanos, Koumasa, and Porti[6] (f i g. 3, no.2), which have a completely amorphic body ending at the top in a formally treated head. It is possible that the Keros figurine published here is one of the statuettes

3. C. Renfrew, The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines, AJA, 73 (1969), fig. 4 (p. 28).

4. D. Theocharis, Ergon, 1973, fig. 12 b, p. 17.

5. O. Höckmann, Zu Formenschatz und Ursprung der schematischen Kykladenplastik, Berliner Jahrbuch für Vor— und Frühgeschichte, 8 (1969), p. 50.

6. Chr. Zervos, L'art de la Crète néolithique et minoenne, Paris 1956, figs. 92 - 95.

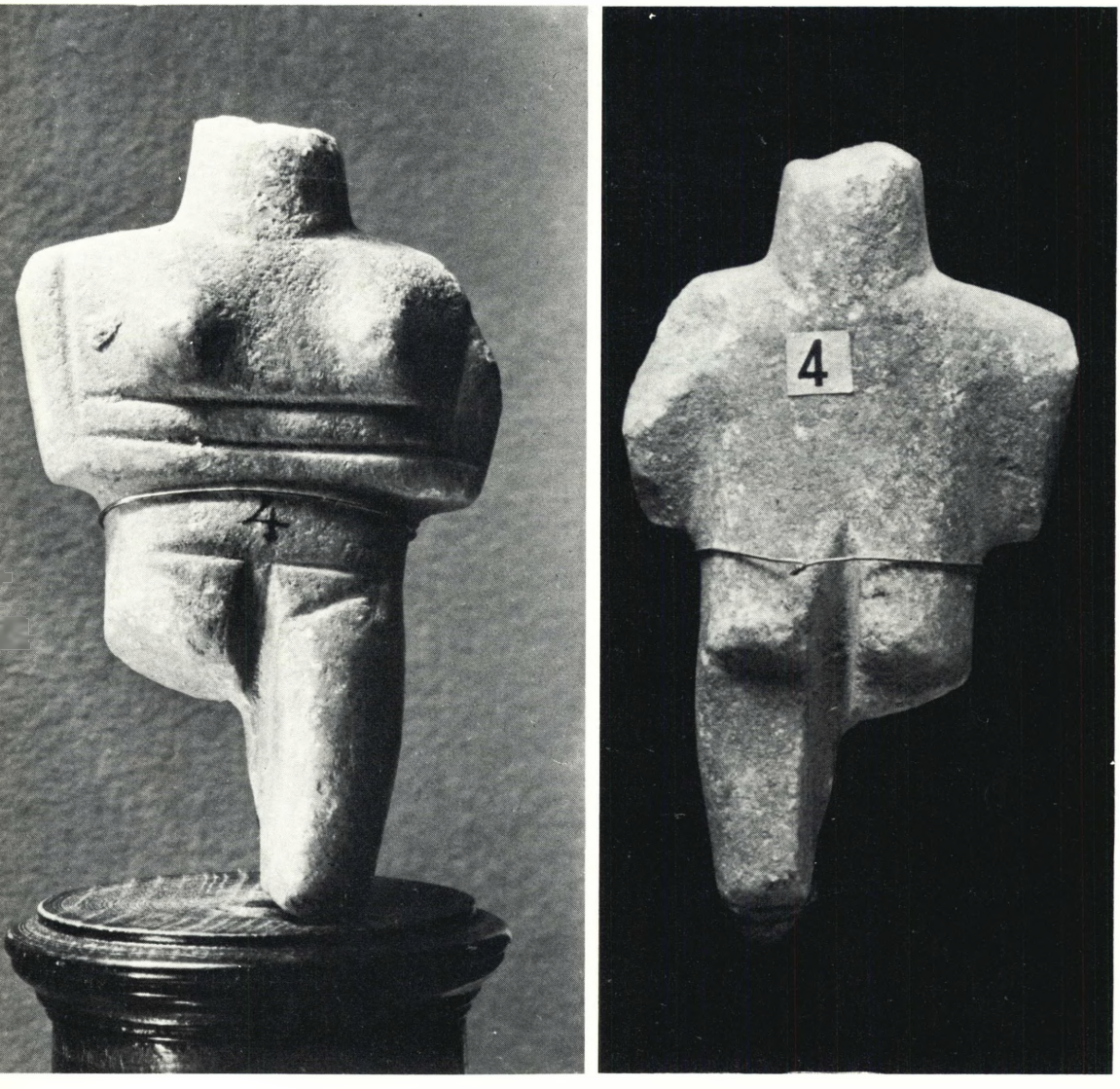

Fig. 8-9. Figurine from Syros

of this type that exerted an influence on the evolution of anthropomorphic idols with folded hands (FAF). In other words, the development of the anthropomorphic figurines may have been more complicated than appears to be the case from the Table compiled by Renfrew[7]. So when examining the question of the evolution of idols of the FAF type, one must take into consideration not only the early anthropomorphic and schematic figu-

7. C. Renfrew, op. cit. fig. 4 (p. 28).

rines, but also the amorphic idols. This is confirmed by the discovery of amorphic figurines of the type illustrated in fig. 3.

No. 2. Part of a statuette[8] found on Amorgos (figs. 4, 5), inventory number 128. Present height 0.125 m. This figurine, made of white marble with a grey coating, is almost intact, with the exception of the head and the right foot. The various anatomic parts have not been carved in detail, apart from very distinct legs and hands.

8. Published in my book (cf. n. 2) fig. 70 (p. 153).

Fig. 10. Figurine from Syros

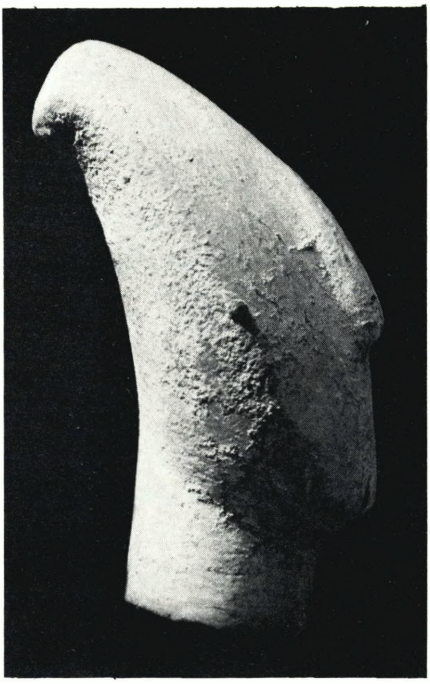

Fig. 11. Head of a figurine from Syros

This idol belongs to the FAF type. Some of the details such as the different length of the arms, and the roughly delineated outline of the pubic triangle, point to the individuality of the artist. The massive legs are separated by a wide furrow. The toes of the foot that is still extant (the right one) are clearly indicated, while a horizontal groove a little higher than the foot is possibly meant to represent a bangle worn above the ankle. The spine and the collar-bone are also indicated very distinctly. This figurine belongs to those finds which Renfrew designated as type IV F, of which several similar examples, such as one in the collection of Goulandris[9], the

9. C. Doumas, The N. P. Goulandris Collection of Early Cycladic Art, Athens 1968, fig. 104 a,

Amorgos figurine in Cambridge [10], and the Melos figurine in Amsterdam will readily be recalled [11]. Figurines of this type are especially frequent on Naxos [12].

No. 3. Fragment of a figurine discovered on Syros (figs. 6, 7). Inventory number 3. Surviving height 0.10 m. White marble with grey coating. The surviving part of the figurine is slightly damaged (arms chipped). The carving of the figurine is characteristic of the FAF type. The extremely distinct hands are a notable feature. Figurines of this type were frequent on Syros [13].

No. 4. Discovered on Syros. Inventory number 4 (figs. 8-10). Surviving height 0.077 m. No head. Feet broken off. Arm damaged. Very distinctly modelled breasts and thighs. The back alone forms a flat, unmodelled plane. This statuette presents a rather ungainly appearance, for the arms are asymmetrical, one being smaller, and the other larger and more pendant. The asymmetrical position of the breasts aggravates the impression of awkwardness. The whole build is more angular, and similar to the triangular shapes characteristic of the idols from Syros [14].

No 5. Figurine head [15] discovered on Syros (fig. 11). Inventory number 5. Surviving height 0.06 m. White marble with grey coating. The only anatomical detail of the face is the nose. Head strongly bent back. The lily-shaped type to which this figurine belongs is common on Naxos [16].

BOGDAN RUTKOWSKI

p. 98 no. 104; J. L. Caskey, Marble Figurines from Ayia Irini in Keos, Hesperia, 40 (1971) pl. 17 a, p. 115 No. 2.

10. K. Majewski, Plastyka cykladzka, Lwów 1935, pl. 60 No. 16; L. Budde and R. Nicholls, A Catalogue of the Greek and Roman Sculpture in the Fitzwilliam Museum, Cambridge 1964, pl. 2 No. 10, p. 3; cf. Renfrew, op. cit., No. IV. F. 14 (p. 20).

11. G.A.S. Snijder, Allard Pierson Museum, Algemeene Gids, Amsterdam 1937, pl. XII.

12. F. Zafiropoulos, Cycladic Finds from Keros, AAA I (1968), p. 97, fig. 1.

13. C. Doumas, op. cit., No. 207, p. 112; F. Pryce, Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities of the British Museum, vol. I 1, London 1928, No. A 15 p. 8 fig. 5.

14. E. Touloupa, Ethnikon Mouseion: Dyo nea kykladika eidolia, AAA I (1968) p. 267; cf. Renfrew, op. cit., Type IVB; C. Doumas, op. cit., No. 107, fig. 107, p. 100; F. Pryce, op. cit., pl. II A 24, p. 10; Chr. Zervos, L'art de Cyclades, Paris 1956, fig. 293 (from Amorgos).

15. Published in my book (cf. n. 2) fig. 69.

16. G. Papathanasopoulos, Kycladika Naksou, Arch. Delt. 17 (1963): Mel. pl. 46 a; C. Doumas, op. cit., figs. 254, 255, 281.

ΒΩΜΙΣΚΟΣ ΕΚ ΛΑΚΩΝΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗΝ ΣΥΛΛΟΓΗΝ ΑΘΗΝΩΝ

(IG V_1, 1150 = IG II^2, 4526) (εἰκ. 1)

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐταυτίσθη ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς, δεσποινίδος Χαρᾶς Καράπα, ἡ ἐπὶ τοῦ βωμίσκου ΕΜ 2955 ἐπιγραφὴ πρὸς τὴν IG V_1, 1150, προερχομένην ἐκ Γυθείου[1]. Ἀρχικῶς, ὁ τετράπλευρος οὗτος βωμίσκος μικρῶν διαστάσεων (ὕψ. 0,385 καὶ ὕψ. ἐνεπιγρ. ἐπιφ. 0,21 μ., πλάτ. ἐνεπιγρ. ἐπιφ. 0,17, πάχ. 0,155, ὕψ. γραμμ. 0,018 - 0,025) εὑρίσκετο εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας[2], ἀλλὰ μετὰ τὴν μεταφοράν του εἰς τὸ τότε Ἐπιγραφικὸν Μουσεῖον ἔλαβε τὸν ἀριθμὸν Εὑρετηρίου ΕΜ 2955 καὶ ἐτοποθετήθη πιθανώτατα μεταξὺ τῶν ἐξ Ἀττικῆς εὑρημάτων. Ἐκεῖ εἶδεν ὁ J. Kirchner τὸ μικρὸν τοῦτο μνημεῖον καὶ τὸ περιέλαβεν εἰς IG II^2, 4526 ὡς « stela quadrata », διότι, ὡς φαίνεται, τὴν τελικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐπιγραφῆς ἔκαμεν ἐπὶ ἐκτύπου. Ἔκτοτε, τὸ ΕΜ 2955 κατελέγετο μεταξὺ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν προσκτημάτων τοῦ Μουσείου καὶ ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ πρὸς τὸν « Ἀσκληπιὸν ἐπήκοον » ἐθεωρεῖτο σχετικὴ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ἐν Ἀττικῇ[3].

Ὁ βωμίσκος (εἰκ. 1 - 2) εἶναι Ρωμαϊκῶν χρόνων, μετρίας κατασκευῆς καὶ ἔχει συμφυές, ἁπλοῦν κυμάτιον ἄνω καὶ κάτω, τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων. Ἐκ τῆς σωζομένης ὑποδοχῆς εἰς τὴν ἄνω τετράπλευρον (0,195 × 0,155) ἐπιφάνειάν του εἶναι φανερόν, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ κάτι ἐστηρίζετο. Παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι ἡ ὑποδοχὴ αὕτη εἶναι μικρᾶς διαμέτρου (0,05) καὶ τόσον ἀβαθής (0,015), ὥστε δὲν θὰ ἦτο εὔκολος ἡ στήριξις ἐπὶ τοῦ βωμίσκου ἀγαλματίου ἢ οἱουδήποτε ὑψηλοῦ ἀντικειμένου ἀκόμη καὶ διὰ μολυβδοχοήσεως. Μορφολογικῶς ἡ βωμόσχημος αὕτη βάσις ἐνθυμίζει τὰς τοιαύτας τῶν « θυμιατηρίων », τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον διὰ τὴν συντήρησιν μικρᾶς σχετικῶς πυρᾶς καὶ τὴν καῦσιν ἀρωμάτων, λιβανωτοῦ κ.ἄ., συμφώνως πρὸς τὴν εὐρύτατα διαδεδομένην χρῆσιν τοῦ πυρὸς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετάς[4]. Ἡ ἐκδοχὴ ὅμως αὕτη δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς βάσει τῶν μέχρι τοῦδε δεδομένων.

Διὰ τὴν ἀρτιωτέραν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς παραπέμπομεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ J. Kirchner εἰς IG II^2, 4526 δημοσίευ-

1. Στ. Κουμανούδης, ΑΕ 1889, σελ. 67. S. Reinach, Rev. Archéol. XVI (1890), σελ. 244 καὶ Chroniques d'Orient, 1890, σελ. 695. S. Wide, Lakonische Kulte (1893), σελ. 183. O. Weinreich, *Θεοὶ ἐπήκοοι*, εἰς ΑΜ 38 (1912), σελ. 10, ἀριθ. 33 καὶ σελ. 25, ἔνθα τὸ κείμενον ἔχει λανθασμένως, ὡς καὶ κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν —*λιος Λαμπᾶς Ἠλεῖο[ς] Ἀσκληπιῷ ἐπηκόῳ εὐχήν*. Ὁ S. Wide (ἔ.ἀ.), ἀφοῦ εἰς μάτην ἀνεζήτησε τὸν βωμίσκον περιέλαβεν εἰς τὰς λατρείας τῆς Λακωνικῆς καὶ τὸν *Ἀσκληπιὸν ὑπήκοον* (ἀντὶ *ἐπήκοον*) βασιζόμενος ἴσως εἰς σχετικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ S. Reinach (ἔ.ἀ.) διὰ τὸν αὐτὸν προφανῶς βωμίσκον ἐκ Γυθείου. Τὸ λάθος τοῦτο ἐπεσήμανεν ἤδη ὁ O. Weinreich (ἔ.ἀ.).

2. Κατόπιν ἀγορᾶς ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸν πρῶτον δημοσιεύσαντα Στ. Α. Κουμανούδην. Εἰς τὸ Corpus Λακωνίας ἀναφέρεται ὑπ' ἀριθ. Εὑρετ. Ἀρχ. Ἑταιρείας 4745 καὶ ὅτι ἐφυλάσσετο ἐν Ἀθήναις εἰς δημόσιον Μουσεῖον.

3. Εἰς τὸ Corpus ἕπεται ἀμέσως ἑτέρα ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ *Ἀσκληπιῷ ἐπηκόῳ* ἐπὶ ἀναγλύφου προερχομένου ἐκ Πειραιῶς, ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τῆς Μουνιχίας (IG II^2 4527).

4. M. Nilsson, Gesch. Gr. Rel. II (1950), σελ. 357, 4 καὶ σελ. 358 - 359 διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ

σιν, ἔνθα τὸ praenomen τοῦ ἀναθέτου (εἰς ἀσυνήθη πράγματι συντομογραφίαν)[5] δίδεται ὡς *Λο[ύκιος]* καὶ ὄχι ὡς εἰς τὴν IG V_1 1150 *Πό[πλιος]*[6]. Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα ἐξ Ἀττικῶν ἐπιγραφῶν ὁ βωμίσκος χρονολογεῖται εἰς τὸ Corpus ἐντὸς τοῦ 2ου/3ου μ.Χ. αἰῶνος, τὸ δὲ ὄνομα εἶναι *Λο[ύκιος] Αἴλιος Λαμίας Ἠλεῖο[ς]*.

Σχετικῶς πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν Ἠλεῖος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ μετὰ θετικότητος, ἐὰν τὸ τελευταῖον γράμμα τοῦ δευτέρου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ὁμικρὸν ἢ τὸ μηνοειδὲς σῖγμα. Εἶναι φανερὰ ἡ ἔλλειψις τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου διὰ τὴν χάραξιν τῶν δύο τελευταίων γραμμάτων τοῦ δευτέρου στίχου καὶ τοῦ ὠμέγα εἰς τὸν τρίτον στίχον. Ἴσως τὸ τελικὸν σῖγμα —μᾶλλον μηνοειδὲς— ἦτο ἐγγεγραμμένον ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ ὁμικρόν· ἀλλὰ δὲν σώζονται ἴχνη τοιούτου συμπλέγματος, ἡ δὲ δεξιὰ ἀκμὴ τῆς ἐνεπιγράφου ὄψεως τοῦ βωμίσκου εἶναι ἀποκεκρουμένη.

Ἐκ τῶν χαρακτήρων (μηνοειδῆ γράμματα, ἀκρέμονες, μορφὴ τοῦ Μ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ κ.ἑ., τῆς ἄνω γραμμῆς τοῦ Π προεκτεινομένης δεξιὰ) καὶ ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν γραμμάτων Ε καὶ Η τοῦ 4ου καὶ 5ου στίχου (μὲ τὰς ὁριζοντίας γραμμὰς εἰς τὸ κέντρον αὐτοτελεῖς καὶ διηνθισμένας μὲ ἀκρέμονας) ἡ ἐκ Λακωνίας ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 2ου καὶ 3ου μ.Χ. αἰ. (εἰκ. 1).

1 *Λο[ύκιος] Αἴλιος Λαμίας Ἠλεῖο[ς]*
Ἀσκληπιῶ
(κενὸν 0,025 - 0,03)
ἐπηκόω
5 *εὐχήν.*

1 - 2 στίχ. *Λο[ύκιος] Αἴλιος Λαμίας Ἠλεῖο[ς]*. Κατόπιν τῶν γενομένων πα-

φωτός, κλπ. Περὶ τοῦ πυρὸς κατὰ τὰς μεγάλας Ρωμαϊκὰς τελετάς: A. Alföldi, RM 49 (1934), σελ. 111 κ.ἑ. καὶ διὰ καθαρμοὺς πρβλ. Fr. Cumont, Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains (1942), σελ. 144, σημ. 2. Διὰ τὰ «θυμιατήρια», πρβλ. βιβλιογραφίαν C. G. Yavis, Greek Altars (1949), σελ. 173 καὶ σημ. 22. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τὰ ἀπεικονιζόμενα εἰς βωμοὺς μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις «θυμιατήρια» τὰ ὁποῖα στηρίζονται εἰς τετράπλευρον ἢ κυλινδρικὴν βάσιν: τοῦ Palazzo Rondanini εἰς Ρώμην (E. Paribeni πρὸς L. Salerno, Palazzo Rondanini (1964), ἀριθ. 39, σελ. 226, εἰκ. 129 - 130. C. Gasparri, εἰς Acad. Naz. Lincei (1973), σειρὰ VIII, 27, σελ. 18, πίν. XII) καὶ τῆς συλλογῆς τοῦ Ince Blundell Hall εἰς Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Λίβερπουλ (A. Michaelis, Ancient Marbles in Great Britain, 1892, σελ. 400, ἀριθ. 306. B. Ashmole, A Catalogue of the Ancient Marbles at Ince Blundell Hall, Oxford 1929, ἀριθ. 306, σελ. 111, πίν. 45).

5. Διότι ἐδῶ ἡ δηλωτικὴ τῆς συντομογραφίας ὁριζοντία γραμμὴ ἐχαράχθη ὄχι ὑπεράνω, ἀλλὰ ἐντὸς τῆς κορυφῆς τοῦ Λ κατ' ἐξαίρεσιν· ἡ συνήθης συντομογραφία εἶναι = Λούκιος (εἰς IG V_1 581, στίχ. 2, ὁμοίως εἰς Ἀττικὰς ἐπιγραφάς, κ.ἄ.).

6. Εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν πρόκειται διὰ τὸ γράμμα Π καὶ τὴν βραχυγραφίαν τοῦ *Πό[πλιος]*, ἥτις ἀπαντᾷ εἰς IG V_1, 91 στίχ. 2, 304, στίχ. 5, 305, στίχ. 7, 553, στίχ. 2 ὡς ⊓ καὶ μετὰ τῆς ὁριζοντίας δηλωτικῆς τῆς συντομογραφίας γραμμῆς ⊓̄, εἰς IG V_1, 556, A καὶ B, στίχ. 2. Ἄτυπος εἶναι ἐπίσης ἡ συντομογραφία διὰ τὸ Πό[πλιος] ὡς ⊓̊, εἰς IG II^2, 1793, στίχ. 14, EM 10471 τοῦ 180 π.Χ.

7. *Ἠλεῖς* εἰς τὰς Ἀττικὰς ἐφηβικὰς ἐπιγραφὰς = IG II^2, 2097, στίχ. 308 καὶ 2208, στίχ. 120.

8. Τὸ ὄνομα *Λούκιος Αἴλιος* δυνατὸν νὰ προῆλθε καὶ ἀπὸ τὸν *Λ. Αἴλιον Καίσαρα* (Pros. Imp. Rom. 2α ἔκδ. C 605) καὶ *Καίσαρα Λ. Αὐρήλιον Βῆρον Αὔγουστον* (αὐτ. C 606). Ὡς ἤδη ἐλέχθη (H. Box, J. R. S. XXI, 1931, σελ. 200) τὸ *Αἴλιος* ὑπῆρξε ὄνομα κοινὸν εἰς τὴν Λακωνίαν. Εἰς *Λεύκιος Αἴλιος Ἠλεῖος* ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἐπιγραφὴν Μακεδονίας: *Παυσία*

ρατηρήσεων θὰ ἦτο δυνατὸν ἀντὶ τοῦ ἐθνικοῦ Ἠλεῖος νὰ ἀναγνωσθῇ Ἤλεις [7], ὡς δεύτερον προσωπικὸν ὄνομα τοῦ ἀναθέτου. Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ Λούκιος Αἴλιος [8] Λαμίας Ἠλεῖος (ἢ Ἤλεις) τυγχάνει ἄγνωστος. Πιθανωτάτη εἶναι ἡ συσχέτισίς του μετὰ τῆς μεγάλης Ρωμαϊκῆς οἰκογενείας τῆς Gens Aelia (ὁμώνυμοι αὐτοῦ εἰς RE, I, στ. 521 - 523, ἀριθ. 73 - 79). Pros. Imp. Rom.^{2} A, 199, A 200 (καὶ A 201 - 206). *Λ. Αἴλιος Λαμίας* ὕπατος τὸν 3ον μ.Χ. αἰ. εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Κορίνθου, Corinth VIII (I), ἀριθ. 14, στίχ. 3 - 4. W. Peek, Gnomon, IX (1933), σελ. 416/7. SEG, XI, 61, στίχ. 3 - 4.

3ος στίχ. *Ἀσκληπιῶ*. Τὸ ἀνάθημα τοῦ Λ. Αἰλίου Λαμίου εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν συνδέεται πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν λατρείαν τοῦ θεοῦ εἰς τὴν νότιον Λακωνίαν [9]. Ὡς ἀναφέρεται εἰς ἐπιγραφὴν τῶν χρόνων τοῦ Τιβερίου [10], κατὰ τὰ Καισάρεια, ἑορτὴν τελουμένην εἰς τὸ Γύθειον πρὸς τιμὴν τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ἡ πομπὴ εἶχεν ὡς ἀφετηρίαν τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας καὶ κατέληγεν εἰς τὸ Καισάρειον [11], ναὸν τῶν αὐτοκρατόρων.

4 - 5 στίχ. Παρὰ τὸ μεγαλύτερον διάστιχον μεταξὺ 3ου καὶ 4ου στίχου καὶ τὸ διάφορον σχῆμα τῶν Ε καὶ Η εἰς τοὺς δύο ἑπομένους, δὲν νομίζομεν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ διεκόπη εἰς τὸν 3ον στίχον καὶ ὅτι συνεχίσθη ἀργότερον ἢ ὅτι ἐχαράχθη ὑπὸ ἄλλης χειρός. Τοιαῦται ἰδιορρυθμίαι εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν στίχων ἀπαντοῦν εἰς ἐπιγραφάς, ἰδίᾳ τῶν μετακλασσικῶν χρόνων.

Ἐπηκόω = δοτ. ἄνευ προσγεγραμμένου ἰῶτα, ὡς προφανῶς εἶχεν ἀναγραφῆ καὶ εἰς τὸν 3ον στίχ. *Ἀσκληπιῶ*, δεδομένου ὅτι ἡ παράλειψις αὕτη εἶχε καθιερωθῆ εἰς τὴν κοινὴν Λακωνικήν [12]. Ὁ ἀναθηματικὸς τύπος «ἐπηκόω εὐχήν» εἶναι συνήθης εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους [13]. Τὸ ἐπίθετον «ἐπήκοος» δὲν ἀπετέλει ἰδιαιτέραν προσωνυμίαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Γυθείῳ, ὡς καὶ

Λ. Αἰλίῳ, Ἠλείῳ τῷ ἰδίῳ ἀνδρί (Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις (1896), σελ. 109, ἀριθ. 143).

9. Παυσ. III, 26,4. Διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς τὸ Γύθειον ἰδὲ Παυσ. III, 21,8 πρβλ. S. Wide, Lakonische Kulte (1893), σελ. 183 (διὰ τὴν ἀναφερομένην ἐκεῖ λατρείαν *Ἀσκληπιῷ ὑπηκόῳ*, ἰδὲ ἐνταῦθα ὑποσ. 1). M. Nilsson, Gesch. der Gr. Rel. II (1930, ἐπαν. 1959), σελ. 319. W. H. Roscher, Lex. der Griech. und Röm. Mythol. I, ἡμισ. 625.

10. Σ. Β. Κουγέα, Ἐπιγραφικαὶ ἐκ Γυθείου Συμβολαὶ εἰς Ἑλληνικὰ 1 (1928), σελ. 17 κ.ἑ. M. Nilsson, Gesch. der Gr. Rel. II (1930, ἐπαν. 1959), σελ. 169, ὑποσ. 2, σελ. 359 καὶ 369. Κείμενον ἐπιγραφῆς καὶ νεωτέραν βιβλιογραφίαν εἰς SEG XI, 923· πρβλ. L. Cerfaux καὶ J. Tondriau, Le culte des Souverains dans la civilisation Grécoromaine, 1956, σελ. 330, σημ. 5 καὶ 341. Ν. Παπαχατζῆ, Παυσ. Λακωνικὰ (1963), σελ. 330, σχόλια εἰς III 21, 6.

11. Τὸ Καισάρειον τοῦ Γυθείου ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς IG V_1, 1208, στίχ. 45.

12. Πρβλ. E. Bourguet, Le dialecte laconien, ἀριθ. 33, σελ. 116 - 117, ἀριθ. 40, σελ. 126 καὶ ἀριθ. 41, σελ. 127 (τὰ δύο τελευταῖα παραδείγματα τοῦ τέλους τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ.) καὶ ἐπιγραφὴν ἑρμαϊκῆς στήλης ἐκ Φλομοχωρίου δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Chr. Le Roy εἰς BCH 89 (1965), σελ. 366 - 371 (συγκεκριμένως διὰ τὴν δοτικὴν ω ἄνευ προσγεγραμμένου ι εἰς σελ. 367, σημ. 3). C. D. Buck, The Greek Dialects, 4η ἔκδ. (1968), σελ. 35, § 38.

13. Ἐκτὸς τῆς ἐκ Πειραιῶς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν (βλ. ἀνωτ. σημ. 3) ἔχομεν τοιαύτην εἰς βωμίσκον ἐκ Πισιδίας «θεῷ Ἀσκληπιῷ ἐπηκόῳ, εὐχήν», δημ. G. E. Bean, Anatolian Studies X (1960), σελ. 70 - 71, ἀριθ. 123. SEG XIX, 853. Ἀττικὰς ἐπιγραφὰς πρὸς διαφόρους θεότητας εἰς IG II^2, 4742, 4860, 4865 κ.ἄ. καὶ *ἐπηκόοις θεοῖς* εἰς IG II^2, 4818 α καὶ 5019. Πλεῖστα ὅσα παραδείγματα ἀναθημα-

Εἰκ. 1. Ἐνεπίγραφος βωμίσκος ἐκ Λακωνίας. ΕΜ 2955. IG V_1, 1150 = IG II^2, 4526

τικῶν πρὸς ἕνα ἢ πολλοὺς «ἐπηκόους» θεοὺς εἰς SEG (βλ. Index XI - XX, 1950 - 1964, σελ. 158, λ. *ἐπήκοος*) καὶ MAMA. Ἐπίσης ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιγραφὰς πρὸς τὴν *Ἄρτεμιν*

Εἰκ. 2. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἐνεπιγράφου βωμίσκου ΕΜ 2955

ὁ πρῶτος ἐκδώσας ἀνέφερεν[14]. Ἦτο συνήθης ἐπίκλησις περισσοτέρων θεῶν. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ἐπὶ ἐνεπιγράφων βωμίσκων καὶ ἀναθημάτων πρὸς τοὺς «ἐπηκόους θεοὺς» ἐτοποθέτουν πλάκα ἐκ μετάλλου ἢ ἀνάγλυφον, ὅπου παριστάνοντο ἓν ἢ δύο ὦτα· τοῦτο ἐγίνετο, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ O. Weinreich[15], πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐπικλήσεως καὶ δήλωσιν τῆς ἰδιότητος ταύτης τοῦ θεοῦ, εἰσακού-

Ἀναεῖτιν ἢ Ἀναῖτιν ἐπήκοον, πρβλ. J. Zingerle εἰς Jahreshefte 23 (1926), Beibl. 28, ἀριθ. 6 κ.ἑ. (SEG IV (1930), 647 - 652) καὶ ἐπὶ βωμίσκου: L. Robert, Hellenica VI (1948), σελ. 109. Διὰ τὰς παραλλαγάς, διαλεκτικὰς καὶ μή, τοῦ ἐπιθέτου ὡς *ἐπάκοος, εὐάκοος, ὑπάκοος (ὑπήκοος)* κ.ἄ. σχετικὰ πρβλ. O. Weinreich, ἔ.ἀ. σελ. 1, 6, 27.

14. Στ. Α. Κουμανούδης, Ἀρχ. Ἐφημ. 1889, σελ. 67.

15. O. Weinreich, *Θεοὶ ἐπήκοοι*, εἰς AM 38 (1912), σελ. 1 κ.ἑ. ἢ εἰς Ausgewählte Schriften I, 1907 - 1921 (Amsterdam 1969), σελ. 131 - 195. (Περὶ τῆς ἐπανεκδόσεως πρβλ. J. et L. Robert, Bull. 86 1973, 70 a).

οντος τὰς παρακλήσεις τῶν πιστῶν. Πιθανώτατα, τὸ φερόμενον ἐπὶ τοῦ βωμίσκου ΕΜ 2955 ἀνάθημα ἦτο περιεχομένου σχετιζομένου ἀμέσως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν καὶ τὴν προσωνυμίαν τοῦ θεοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς « ἐπηκόου».

ΝΤΙΝΑ ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ARULA LACONIENNE AU MUSÉE ÉPIGRAPHIQUE
(IG V_1, 1150 = IG II^2, 4526)

Un petit autel de l'époque romaine, portant une dédicace à Asclépios et provenant de Gytheion (IG V_1, 1150), a été retrouvé par l'assistante scientifique de la Collection épigraphique d'Athènes, Mlle Hara Karapa, sous le numéro d'inventaire EM 2955. Selon toute vraisemblance, cet autel laconien avait été rangé, dès la fondation du Musée épigraphique, parmi les monuments inscrits de l'Attique. Il fut repris par J. Kirchner dans l'*editio minor* des inscriptions de cette région (IG II^2, 4526), comme *stela quadrata*. À vrai dire, les dédicaces à Asclépios ἐπήκοος se rencontrent en Attique aussi bien que dans d'autres parties du monde grec.

L'auteur de l'article, épimélète de la Collection épigraphique d'Athènes, souligne que le *praenomen* du dédicant doit être lu Λο[ύκιος] comme dans IG II^2, 4526, — encore qu'il s'agisse d'une ligature insolite, — et non Πό[πλιος] comme dans IG V_1, 1150. Elle n' est pas sûre de l'ethnique Ἠλεῖο[ς]: elle n'exclut pas un quatrième nom du dédicant, Ἦλεις, car il y a difficilement place pour deux lettres à la fin de la deuxième ligne. Des raisons paléographiques l'engagent à dater l'inscription du IIe ou du IIIe siècle de notre ère.

À des remarques de détail (notamment, sur la fréquence du nom Αἴλιος et sur la suppression de l'*iota*, en Laconie, dans la désinence -ῳ du datif : *supra*, nn. 8 et 12) elle joint des considérations sur l'importance du culte d'Asclépios dans la ville de Gytheion (nn. 9 - 11). L'adjectif ἐπήκοος n'existe pas comme épithète d'Asclépios : c'est une faute de lecture pour ἐπήκοος, qu'avaient successivement commise S. Reinach et S. Wide, mais qu' O. Weinreich a dûment redressée (*supra*, n. 1).

Bien que l'autel ressemble aux bases pour *thymiatèria*, la présence de l'épithète ἐπήκοος donne à penser qu'il portait un ex-voto relatif au culte d'Asclépios « Secourable ». Comme habituellement en pareil cas, selon les observations de Weinreich (Θεοὶ ἐπήκοοι, dans AM 38 (1912), p. 1 sqq.), ce peut avoir été une plaque de marbre ou de métal, sur laquelle la figuration d'une ou de deux oreilles indiquait la qualité du dieu, attentif aux prières des fidèles, et avait pour but de solliciter son aide.

DINA PEPPAS - DELMOUSOU

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑΣ ΣΑΒΙΝΗΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΧΩΡΟΝ

Ἡ ὑπ' ἀριθ. Εὐρετ. 449 κεφαλὴ τῆς αὐτοκρατείρας Σαβίνης[1] (136 μ.Χ.) ἡ εὑρισκομένη εἰς τὴν ρωμαϊκὴν συλλογὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, εἰς τὴν ὁποίαν πρῶτος ὁ F. Poulsen[2] ἀνεγνώρισε τὴν αὐτοκράτειραν (εἰκ. 1-2) εἶναι τὸ μοναδικὸν μέχρι σήμερον ἐπιβεβαιωμένον πορτραῖτον τῆς συζύγου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (117-138 μ.Χ.) εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

Ἡ μᾶζα τῆς κόμης χωριζομένη εἰς τὸ μέσον, φέρεται κυματοειδῶς ὄπισθεν, ἀνελίσσεται δὲ πρὸς τὰ ἄνω σχηματίζουσα πλατὺν κόμβον, ὁ ὁποῖος πλαισιώνει ἐν εἴδει στεφάνης τὴν κεφαλήν. Μεταξὺ κροτάφου καὶ ὠτὸς ὑπάρχει πλαστικὸς σιγμοειδὴς βόστρυχος[3] κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. Τὸν αὐχένα κοσμεῖ ἔνθεν καὶ ἔνθεν μικρὸς ἑλικοειδὴς βόστρυχος ἀποσπώμενος ἐκ τῆς κυρίας κομμώσεως. Τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου εἶναι ὠοειδές. Ἡ ἔντονος διεύρυνσις εἰς τὸν κροταφικὸν χῶρον καὶ ἡ διόγκωσις τῶν ζυγωματικῶν ὀστῶν τονίζουν τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ὄγκου, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὸ κάτω τμῆμα τῶν παρειῶν. Τὸ μέτωπον προεξέχει ἐλαφρῶς. Αἱ ὀφρύες ἀποδίδονται εἰς σχῆμα κλειστοῦ τόξου. Οἱ ὀφθαλμοί, σχήματος ἀμυγδαλοειδοῦς, τεθειμένοι εἰς ἀπόστασιν (χαρακτηριστικὸν ἴδιον τῆς Σαβίνης) πλαισιοῦνται ὑπὸ λεπτῶν βλεφάρων. Ἡ ἶρις δηλοῦται δι' ἐγχαράκτου κύκλου, τὴν κόρην σχηματίζει ἀβαθὴς κοιλότης, ἡ ὁποία ἐφάπτεται τῶν ἄνω βλεφάρων. Εἰς τὰς ἐσωτερικὰς γωνίας τῶν ὀφθαλμῶν διακρίνεται ὁ κανθός. Τὸ ἐλεύθερον χεῖλος τῶν κάτω βλεφάρων κυρτοῦται ἐλαφρῶς. Αἱ μεγάλαι ἐπιφάνειαι τῶν παρειῶν δεσπόζουν τοῦ προσώπου. Τὸ στόμα, ἂν καὶ κατεστραμμένον, ὁμοιάζει νὰ εἶναι ἑρμητικῶς κλειστόν. Ἡ περιοχὴ τοῦ ἄνω χείλους προεξέχει, τοῦτο δὲ εἶναι περισσότερον ἐμφανὲς εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς κεφαλῆς. Μεταξὺ τοῦ κάτω χείλους καὶ τοῦ πώγωνος ὑπάρχει βαθεῖα κοίλανσις. Ὁ πώγων ἀποδίδεται δυνατός. Παρατηρεῖται ζωηρὰ κλίσις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὴν δεξιὰν πλευράν. Ἔκφρασις

1. Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν: Κεφαλή, ἀριθ. Εὐρετ. 449. Ἐλλείπει ἡ ρίς, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὤτων καὶ τμῆμα τοῦ λαιμοῦ. Ἀπολεπίσματα παρατηροῦνται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὀφρύων, τῆς δεξιᾶς παρειᾶς καὶ τοῦ πώγωνος. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ προσώπου εἶναι εἰς πολλὰ σημεῖα ἐφθαρμένη. Διαστ.: ὁλικὸν ὕψος κεφαλῆς 0,33 μ., ὕψος προσώπου 0,195 μ., μέγ. πλάτ. 0,20 μ., ὕψος μετώπου 0,06 μ., μῆκος ὀφθαλμῶν 0,04 μ., ἀποστ. ὀφθαλμῶν 0,04 μ., μέγ. σωζ. ὕψος λαιμοῦ 0,065 μ. Ἡ Σαβῖνα ἦτο ἐκ μητρὸς συγγενὴς τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ (98-117 μ.Χ.). Ἡ μάμμη της Μαρκιανὴ (48-113 μ.Χ.) ἦτο ἀδελφὴ τοῦ Τραϊανοῦ. Ἡ χρονολογία γεννήσεως τῆς Σαβίνης εἶναι ἄγνωστος. Περίπου τὸ ἔτος 100 μ.Χ. ἐνυμφεύθη τὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανόν. Ἡ μόνη ἐπιβεβαιωμένη χρονολογία τῆς ζωῆς της εἶναι ἡ τοῦ θανάτου της, ἐπισυμβάντος κατὰ τὸ ἔτος 136 μ.Χ. (βλ. M. Wegner, Hadrian, Plotina, Marciana, Matidia, Sabina, σελ. 87, 126, εἰκ. 43 a-b, ὅπου καὶ ἡ παλαιοτέρα σχετικὴ βιβλιογραφία).

2. F. Poulsen, Country Houses 78, Anm. 1.

3. Ἡ κεφαλὴ τῆς Σαβίνης εἰς τὴν Ρώμην, Museo Vaticano, Sala de' Busti 359 (634), φέρει ἐπίσης μεταξὺ κροτάφου καὶ ὠτὸς πλαστικὸν σιγμοειδῆ βόστρυχον κατ' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. M. Wegner, ἔ.ἀ., σελ. 71,90,129, εἰκ. 46b.

Εἰκ. 1. Κεφαλὴ Σαβίνης. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν

μελαγχολίας εἶναι διάχυτος εἰς τὸ πορτραῖτον. Συνήθως τὰ πορτραῖτα τῆς Σαβίνης διαπνέει ψυχρὰ ἔκφρασις, ἡ ὁποία τονίζεται περισσότερον ἀπὸ τὰ λεπτὰ χαρακτηριστικά της. Ἡ σοβαρὰ ἔκφρασις καὶ ἡ μελαγχολικὴ διάθεσις εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Σαβίνης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν δεικνύουν ὅτι ὁ

Εἰκ. 2. Κεφαλὴ Σαβίνης. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν

καλλιτέχνης ἔχει κατανοήσει τὴν τραγικότητα τῆς ζωῆς τῆς αὐτοκρατείρας, ὁ βίος τῆς ὁποίας, πλησίον τοῦ φιλοσόφου αὐτοκράτορος συζύγου της, δὲν ἦτο εὐτυχής [4]. Τὰς πνευματικὰς ἀναζητήσεις καὶ τὴν πολύπλευρον προσωπικότητα τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ἠδυνήθη νὰ κατανοήσῃ ἡ Σαβῖνα. Ἡ παρατηρουμένη ἔντονος κλίσις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὴν δεξιὰν πλευρὰν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς στοιχεῖον ἐξιδανικεύσεως τοῦ πορτραίτου. Ὁ M. Wegner εὑρίσκει εἰς τὸ πορτραῖτον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ὁμοιότητας πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀγάλματος τῆς Σαβίνης, τὸ ὁποῖον εὑρέθη εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ θεάτρου τῆς Vaison[5], («am

4. R. West, Römische Porträtplastik II, σελ. 123. PW, I.2 σελ. 2439 κ.ἑ., ἀριθ. 5.

5. Vaison, Musée Municipal. Ἄγαλμα εὑρεθὲν τὸ 1913 εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ θεάτρου τῆς Vaison ὁμοῦ μὲ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀδριανοῦ. M. Wegner, ἔ.ἀ., σελ. 85,87,130 κ.ἑ., εἰκ. 42 a - b

Εἰκ. 3. Κεφαλὴ Σαβίνης. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης

ähnlichsten ist das Athener Bildnis dem Kopf der Statue in Vaison »[6]). Εἰς τὴν κόμμωσιν καὶ εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἀμφότερα τὰ πορτραῖτα δὲν παρουσιάζουν συγγενῆ στοιχεῖα. Ἡ κόμμωσις τῆς Σαβίνης εἰς τὸ ἄγαλμα τῆς Vaison εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν τύπον

6. M. Wegner, ἔ.ἀ., σελ. 126.

Εἰκ. 4. Κεφαλὴ Σαβίνης. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης

τῆς κομμώσεως τῆς μητρός της Ματιδίας[7]

7. Rom, Museo del Palazzo dei Conservatori Galleria 75. M. Wegner, ἔ.ἀ., σελ. 82, 124, εἰκ. 37 a - b.

(68 - 119 μ.Χ.), τύπον ὅλως διάφορον τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ἐπίσης τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀγάλματος

τῆς Vaison εἶναι διάφορον, ἔχει σχῆμα στρογγύλον. Αἱ ὑψηλαὶ δὲ καμπύλαι τῶν ὀφρύων ἐξιδανικεύουν τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου. Τὰ χείλη ἀποδίδονται σαρκώδη μὲ περίγραμμα καμπύλον.

Συγγενῆ χαρακτηριστικὰ πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς Σαβίνης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν παρουσιάζει ἡ εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης μικρὰ κεφαλὴ[8] (εἰκ. 3 - 4) ὑπ' ἀριθ. Εὑρετ. 3, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ A. Rüsch ὡς ἰδιωτικὸν πορτραῖτον (Privatporträt) τῆς ἀδριανείου ἐποχῆς. Ἡ κεφαλὴ φέρει ἀκριβῶς τὸν τύπον κομμώσεως τῆς κεφαλῆς τῆς Σαβίνης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἡ μᾶζα τῆς κόμης χωρίζεται εἰς τὸ μέσον, φέρεται κυματοειδῶς ὄπισθεν καὶ ἀνελίσσεται εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς σχηματίζουσα πλατὺν κόμβον, ὁ ὁποῖος πλαισιώνει ἐν εἴδει στεφάνης τὴν κεφαλήν. Ἔμπροσθεν τῶν ὤτων, εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευράς, παρατηρεῖται ἐπίσης ὁ σιγμοειδὴς βόστρυχος. Τὸν αὐχένα κοσμεῖ ἔνθεν καὶ ἔνθεν μικρὸς ἑλικοειδὴς βόστρυχος. Ἡ κόμη εἶναι ἀριστοτεχνικῆς ἀποδόσεως καὶ πλήρης πλαστικότητος, διάφορος πρὸς τὴν τυποποιημένην μᾶζαν τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Αἱ φωτοσκιάσεις εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης εἶναι ἔντονοι, ὁ κυματισμὸς τῆς κόμης πλούσιος καὶ δυνατός. Ἡ κεφαλὴ παρουσιάζει ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς τὴν δεξιὰν πλευράν. Κοινὰ σημεῖα πρὸς τὴν προτομὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν παρατηροῦνται καὶ εἰς τὸ προεξέχον μέτωπον, εἰς τὸ ἀμυγδαλοειδὲς σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν, εἰς τὸ κυρτούμενον ἐλεύθερον χεῖλος τῶν κάτω βλεφάρων, εἰς τὴν ἔντονον διεύρυνσιν εἰς τὸν κροταφικὸν χῶρον, καὶ εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ὄγκου εἰς τὸ κάτω τμῆμα τῶν παρειῶν, εἰς τὸ προτεταμένον ἄνω χεῖλος, εἰς τὴν κοίλανσιν μεταξὺ τοῦ κάτω χείλους καὶ τοῦ πώγωνος, ὡς καὶ εἰς τὸν προεξέχοντα πώγωνα. Διαφοραὶ παρατηροῦνται εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν βλεφάρων, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ἀποδίδονται εὐρέα καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν χειλέων, τὰ ὁποῖα εἶναι σαρκώδη μὲ περίγραμμα καμπύλον. Τὰ ἐναπομείναντα ἴχνη εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν δεικνύουν ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἔχει ἀποδώσει τὰ χείλη λεπτά. Εὐρέα βλέφαρα καὶ σαρκώδη χείλη παρατηροῦνται ὡσαύτως καὶ εἰς ἕτερα πορτραῖτα τῆς Σαβίνης, π.χ. εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεάτρου τῆς Vaison.

Ἐπίσης, τὸ πορτραῖτον τῆς αὐτοκρατείρας ἀπὸ τὸ Fiesole[9], τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς γαμήλιον δῶρον τῆς Σαβίνης πρὸς τὸν μέλλοντα σύζυγόν της, φέρει σαρκώδη χείλη μὲ περίγραμμα καμπύλον. Ἀσυνήθης, διὰ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ἡ κεφαλή, εἶναι ἡ ἐγχάρακτος δήλωσις μόνον τῆς ἴριδος τῶν ὀφθαλμῶν. Ὡς γνωστόν, ἡ ἐγχάραξις τῆς ἴριδος καὶ τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν ἀρχίζει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ (98 - 117 μ.Χ.) καθ' ὅλην τὴν

8. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης. Κεφαλή, ἀριθ. Εὑρετ. 3. Ἐλλείπει ἡ ρίς, μέγα τμῆμα τῶν ὤτων καὶ τοῦ λαιμοῦ. Ἀπολεπίσματα καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης. Ὕψος 0,23 μ. JdI 84 (1969) σελ. 118, ἀριθ. P17, εἰκ. 8 - 9. A. Rüsch, Das kaiserzeitliche Porträt in Macedonien. Εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴν κ. Δ. Παντερμαλῆν διὰ τὴν παραχώρησιν τῶν φωτογραφιῶν τοῦ πορτραίτου.

9. U. Hausmann, Bildnisse zweier junger Römerinnen in Fiesole, JdI 74 (1959) σελ. 164 κ.ἑ., εἰκ. 1,4,8,10.

ρωμαϊκὴν ἐπικράτειαν, γενικεύεται κατὰ τὴν ἀδριάνειον περίοδον (117 - 138 μ.Χ) καὶ συνεχίζεται μέχρι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς[10]. Ἡ διαφορὰ αὕτη δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἰδιάζουσαν τεχνοτροπίαν τῆς Μακεδονικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία πολλάκις ἀκολουθεῖ ἰδικάς της κατευθύνσεις[11]. Συγκρινομένη πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς Σαβίνης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἡ κεφαλὴ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ἀπεικονίζει τὴν αὐτοκράτειραν εἰς νεαρωτέραν ἡλικίαν.

Τρίτον πορτραῖτον ὑπάρχον εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἀριθ. Εὑρετ. 337[12], ἀποδοθὲν εἰς τὴν αὐτοκράτειραν, δικαίως ἔχει ἀπορριφθῇ[13] ὑπὸ τοῦ G. Lippold καὶ M. Wegner ἀπὸ τὴν εἰκονογραφίαν τῆς αὐτοκρατείρας. Μόνον ἡ κόμμωσις παρουσιάζει ἐν μέρει ὁμοιότητα μὲ πορτραῖτα τῆς Σαβίνης· ἡ κόμη χωρίζεται εἰς τὸ μέσον καὶ εἰς εὐρὺς κόμβος, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς, συμπληρώνει τὴν κόμμωσιν. Φυσιογνωμικῶς, ἐν τούτοις, τὸ πορτραῖτον δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ ἀπεικονίσεις τῆς αὐτοκρατείρας.

ΑΛΚΜΗΝΗ ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ - ΣΤΑΥΡΙΔΗ

10. Τὸ πορτραῖτον μιᾶς ἀγνώστου αὐτοκρατείρας (ἴσως τῆς Θεοδώρας) εἰς τὸ Castello Sforzesco τοῦ Μιλάνου, χρονολογούμενον εἰς τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 6ου μ.Χ. αἰ., παρουσιάζει ἔντονον ἐγχάραξιν εἰς τὴν ἴριδα καὶ εἰς τὴν κόρην τῶν ὀφθαλμῶν. H. von Heinze, Römische Porträt - Plastik, σελ. 18 - 20, εἰκ. 48.

11. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σεβήρων π.χ. ἔχομεν εἰς τὸν Μακεδονικὸν χῶρον πορτραῖτα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν δηλοῦται δι' ἐγχαράξεως ἡ ἶρις καὶ ἡ κόρη τῶν ὀφθαλμῶν. Ἡ προτομὴ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (193 - 211 μ. Χ.) τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης, ὑπ' ἀριθ. Εὑρετ. 898, δὲν παρουσιάζει ἐγχάραξιν. C. Vermeule, Roman Imp. Art, σελ. 299, 399, ἀριθ. 2. Mc Cann, Septimius Severus, σελ. 190, εἰκ. 94. Ἡ κολοσσιαία ἐπίσης κεφαλὴ τοῦ Καρακάλλα (198 - 217 μ.Χ.) τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου (προέρχεται ἐκ Δράμας) δὲν παρουσιάζει ἐγχάραξιν. Collart, Philippes, ville de Macédoine depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine, σελ. 516, εἰκ. 88. C. Vermeule ἔ.ἀ., σελ. 299, 400, ἀριθ. 4.

12. Μουσεῖον Ἡρακλείου. Κεφαλὴ ἐκ Χερσονήσου (ἀριθ. Εὑρετ. 337). Σπ. Μαρινᾶτος, ΑΔ 15 (1933 - 35). Παράρτ. σελ. 67 κ.ἑ., εἰκ. 28.

13. ΑΔ 15 (1933 - 35), Παράρτ. σελ. 67, ὑποσημ. 2. M. Wegner, ἔ.ἀ., σελ. 126.

DIE IKONOGRAPHIE DER KAISERIN SABINA IM GRIECHISCHEN RAUM

Das einzige gesicherte Porträt der Kaiserin Sabina im griechischen Raum ist das im Athener Nationalmuseum unter Inv. Nr. 449 befindliche Porträt. Im Archäologischen Museum von Thessaloniki befindet sich jedoch das Porträt einer jungen Frau, dessen Frisur und etliche Charakterzüge der Kaiserin Sabina ähnlich sind. Das Porträt in Thessaloniki kann als ein zweites Bildnis der Ehefrau Hadrians im griechischen Raum betrachtet werden.

ALKMINI DATSULIS - STAVRIDIS

A NOTE ON THE NAMES OF THE PREHISTORIC SITES ALONG THE EAST COAST OF THE GULF OF THERMAIKOS FROM THE PROMONTORY OF TUZLA TO NEA KALLIKRATIA

The eight prehistoric sites along the eastern coast of the Gulf of Thermaikos from the promontory of Tuzla to Nea Kallikratia are well known. Two of them were cited by Wace in a brief survey of the mounds of Macedonia [1]. He labeled them B 17 and B 18, but since then they have not been positively reidentified due to the inadequacy of topographical evidence furnished.

The toumbas as a complete group were located in 1917 by the French archaeologist L. Rey and were included in his study of the first habitations of Macedonia [2]. Rey, however, did not employ the names which the local inhabitants used to designate the mounds, but related them to the closest significant village of the area, that of Epanomi, and thus he labeled them *Aponomi* [3] *Toumba* and *Table A* [4], *Aponomi Toumba B* [5], *Aponomi Toumba C* [6], *Aponomi Table* [7], and *Aponomi Toumba* and *Table D* [8]. Only that one found between Nea Mikhaniona and Angelokhori is characterized, however, by the largest area to which it belongs, as *Grand Karabouroun Table* [9].

Almost at the same time as Rey, Ch. Picard used the same names for these toumbas in his report of the results of the archaeological research of the French Army in Macedonia from 1916 - 1919 [10].

Rey's use of numbers for the toumbas was maintained by W. A. Heurtley [11] except in the case of number 4 (Rey's Aponomi Toumba B), which was systematically excavated and studied in 1929 and erroneously named from the neighbouring metokhi *Kritsiana* [12]. Without a doubt, however, this toumba which Heurtley excavated is not Kritsiana, but *Mesimeriatiki*, as is noted on the British Army Map [13], a fact observed by R. H. Simpson [14].

1. A.J.B. Wace, The Mounds of Macedonia, BSA 20 (1913 - 14), p. 128, n. B17, B18.

2. L. Rey, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine, IX Chalcidique, *BCH*, 41 - 43 (1917 - 19), p. 161 ff, map, pl. XXIII.

3. For the writing and etymology of the name of Epanomi see Χ. Π. Συμεωνίδη, « Ἐπανομή », *Μακεδονικά*, 11 (1971), p. 306ff and « Ἐπανομὴ (προσθήκη) », *Μακεδονικά*, 12 (1972), Σύμμεικτα, p. 495. Θ. Παζαρᾶ, « Ἐπανομὴ (συμπληρωματικὰ στὴν ἐτυμολογία τοῦ Χ. Π. Συμεωνίδη) », *Μακεδονικά*, 12 (1972), Σύμμεικτα, p. 495 - 496.

4. Rey, *op. cit.*, p. 163, fig. 128.

5. *Ibid.*, p. 163 - 164, fig. 129.

6. *Ibid.*, p. 164 - 165, fig. 130.

7. *Ibid.*, p. 166, fig. 131.

8. *Ibid.*, p. 166 - 168, fig. 132 - 134.

9. *Ibid.*, p. 162, fig. 127.

10. Ch. Picard, Les recherches archéologiques de l'Armée Française en Macédoine, 1916 - 1919, *BSA* 23 (1918 - 19), p. 4, map 1.

11. W. A. Heurtley, Pottery from Macedonian Mounds, *BSA* 26 (1923 - 25), p. 30.

12. W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 17.

13. 1 : 100.000, Greece Sheet E. 8 Epanomi.

14. R. H. Simpson, « A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites », *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Supplement 16 (1965), p. 174 « Epanomi ».

In spite of Simpson's correction, the erroneous name given by Heurtley continues to be used even today[15].

Simpson, however, although she had uncovered the real name of Mesimeriatiki Toumba, identified it with Rey's number 2 [16] (Aponomi Table A) which she had found mentioned in Karo who did not note Mesimeriatiki Toumba[17]. French[18] cleared up the confusion and gave the local name, in part, to Rey's Toumba number 2, characterizing it as *Toumba Metokhi*[19]. Furthermore, the above mentioned researcher related Toumbas numbers 7 and 8 with the village of Nea Kallikratia[20] where they are located.

Thus, from the eight prehistoric sites of the area studied by Rey, only four have been restored their names, and these, as we have seen, have also been confused, while for the remaining four the general characterizations of the French archaeologist continue to be binding. In addition, each researcher who documented these toumbas added yet another number, something which does not clarify matters but rather obscures them. For this reason I believe that it is preferable to establish the names used by local inhabitants for these prehistoric sites in order to make it easier for any interested scholar to locate and study them.

The local designations then, of these prehistoric sites, along with the corresponding number given by Rey, which have been retained on the map included with this text, are as follows :

1. **Table Tabya**

It is raised upon a steep cliff over the sea, E. of the Promontory of Tuzla, between the villages of Angelochori and Nea Mikhaniona, and at a distance of circa 2½ kilometers from them. One part of it has been eaten away by the sea.

Because the height dominates the region, in the Turkish years it was used as a fortified installation which was still preserved at the time of Rey's visit[21]. Today there exists in its place a destroyed German fort battery.

The old fortification was called by the Turks *Kum Kale*[22] (fort above the sand, at the seashore) whereas the local inhabitants preferred the more common word *Tabya*[23] (intrench-

15. See e.g. in Δ. Θεοχάρη, *Νεολιθικὴ Ἑλλάς*, National Bank of Greece Edition, 1973, p. 256 and 348.

16. See above, n. 14.

17. Karo, Mykenische Kultur, *R. E.* Suppl. VI, p. 611, « Makedonien, Epanomi », mentions only Rey's sites number 2 and 5.

18. D. H. French, *Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia and Catalogue of Sherd Material in the University of Thessaloniki*, Athens, 1967, p. 44 (mimeographed edition).

19. *Ibid.*, p. 43.

20. *Ibid.*, p. 22, and map, C12.

21. See above, n. 9.

22. The word *kum* in Turkish means : a. *sand; gravel* and b. archaic *great wave; storm*, see *New Redhause Turkish - English Dictionary* (1968), p. 684. On the British Army map (*op. cit.*) it is written *Koul Kale* (sic), which probably should be excluded because as a place name it is not generally known and furthermore it does not agree with the oral local tradition. For the meaning of the word *kul* see *New Redhause Turkish - English Dictionary*, p. 682.

23. The Turkish word *Tabya* is derived from the Arabic *Tapia* (intrenchment, fortification,

ment, fortification) which has held up finally as the local name of the Table.

2. and 3. **Table** and **Toumba Metokhi Kritziana**

They are situated at a distance of 5 kilometers S. of Epanomi and are 250 m. from the sea. They lie next to each other, Table (number 2) to the N. and the conical Toumba (number 3) to the S.

Their names are due to the fact that they are contained inside the boundaries of a farm with the same name, *Metokhi Kritziana* [24].

According to Karo [25] that of number 2 contains sherds from the Late Mycenaean period.

4. **Toumba Mesimeriatiki**

A mound which is situated 6½ kilometers S.E. of Epanomi and 2½ kilometers from Kritsiana Toumba, it lies near the sea. The inhabitants call it *Mesimeriatiki* [26] because it is located in a farming area which in the time of the Turkish occupation belonged to the neighbouring village Mesimeri. With this name, as has been mentioned above, the toumba is noted on the British Army Map.

The toumba was excavated by Heurtley and called *Kritsiana*, because he erroneously connected it with the metokhi Kritziana, which is not very far, but has a separate local name.

French [27] identifies the Mesimeriatiki Toumba with Wace's number B18 [28], a thing which cannot be the case, because the latter was placed at the seashore of the metokhi of Ag. Pavlos, in the region, therefore, of present day Kallikratia.

5. **Misotoumba** (Half Toumba) **Nea Iraklia**

It is raised above the steep shoreline at a distance about midway between Mesimeriatiki Toumba and Nea Iraklia.

The name of the toumba is derived from the fact that gradually it was vertically eroded by the waves and fell into the sea [29].

Most probably this was Wace's number B17 Toumba [30]. Karo [31] has reported the existance of sherds from the Late Mycenaean period in Misotoumba.

6. **Table Velona**

It is found circa 2 kilometers S.E. of Nea Iraklia, near the farm road which leads from this village to Nea Kalli-

defender). See Ἰ. Χλωροῦ, *Λεξικὸν Τουρκοελληνικόν*, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1899, p. 1052.

24. The later type *Kritsiana* is also used. I think that *Kritziana* is preferable because according to Byzantine documents at Mount Athos this is the original name of the Metokhi. In relation to this see Θ. Παζαρᾶ, Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ μετοχιοῦ τῆς Ἁγ. Ἀναστασίας στὰ Κριτζιανὰ Ἐπανομῆς, Μακεδονικά, 10 (1970), 143, footnote 1.

25. See above, n. 17.

26. For the bibliography of this toumba see French, *op. cit.*, p. 17.

27. *Ibid.*, p. 17 (see bibliography).

28. Wace, *op. cit.*, p. 128, B18.

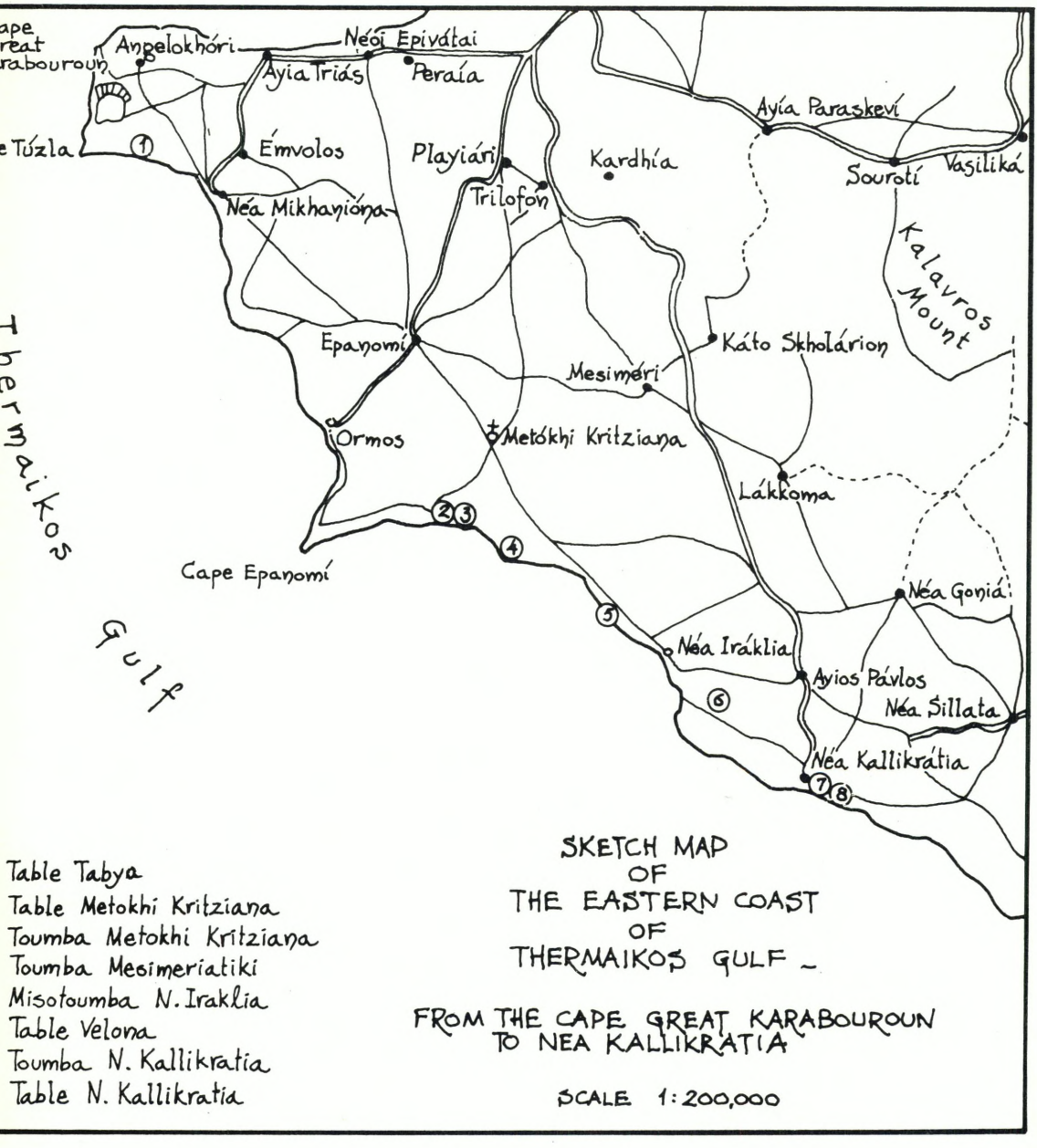
29. This had already occurred at the time of Rey's visit, see *op. cit.*, p. 164.

30. Wace, *op. cit.*, p. 128, B17.

31. See above, n. 17.

COMPARATIVE TABLE OF NAMES OF PREHISTORIC SITES

No of Site in the Map	A. J. B. Wace	L. Rey	Ch. Picard	W. A. Heurtley	Karo	R. H. Simpson	D. H. French	Local Designations
1	—	Grand Karabouroun Table (Chalcidique No 1)	—	Rey's 1	—	—	—	Table Tabya
2,3	—	Aponomi Toumba et Table A (Chalcidique No 2 et 3)	Aponomi Toumba et Table A	Rey's 2, 3	Epanomi Tumba (Rey Nr 2)	—	Toumba and Table Metokhi	Table and Toumba Metokhi Kritziana
4	—	Aponomi Toumba B (Chalcidique No 4)	Aponomi Toumba B	Kritsiana (C_3)	—	Toumba Mesimeriatiki	Toumba Mesimeriatiki (C^3)	Toumba Mesimeriatiki
5	B_{17} (?)	Aponomi Toumba C (Chalcidique No 5)	Aponomi Toumba C	Rey's 5	Epanomi Tumba (Rey Nr 5)	—	Rey, Aponomi C, No 5	Misotoumba Nea Iraklia
6	B_{18}'(?)	Aponomi Table (Chalcidique No 6)	Aponomi Table C	Rey's 6	—	—	Rey, Aponomi Table, No 6	Table Velona
7,8	—	Aponomi Toumba et Table D (Chalcidique No 7 et 8)	Aponomi Toumba et Table D	Rey's 7, 8	—	—	Toumba (C_{12}) and Table Nea Kallikratia	Toumba and Table Nea Kallikratia

kratia. Its name probably came from the private name of a farmer in the region.

Table Velona may be the one meant by Wace[32] by the number B18 Toumba, but he did not provide enough

32. See above, n. 28.

evidence for a positive identification.

7. and 8. **Toumba** and **Table Nea Kallikratia**

They are found on the S.E. edge of the village of Nea Kallikratia exactly above the shoreline. The Table which was to the E. of the Toumba no longer exists for it was leveled in 1966 and buildings have been erected on its site.

The toumba [33] today is pine covered and eroded by the sea in one section. French gathered some sherds on this site which could date from the late Neolithic period to the Iron Age [34].

THEOCHARIS PAZARAS

33. For the bibliography of the toumba see French, *op. cit.*, p. 22.

34. *Ibid.*, p. 62.

ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΑΤΡΑΓΟΣ ΚΑΙ ΦΑΡΣΑΛΩΝ

Μεταξὺ τῶν προσφάτων εὑρημάτων εἰς τὴν περιοχὴν Λαρίσης περιλαμβάνονται καὶ ἀρκεταὶ ἐπιγραφαί. Τρεῖς ἐξ αὐτῶν παρουσιάζομεν κατωτέρω λόγῳ τοῦ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν, ὥστε νὰ καταστοῦν ἀμέσως προσιταὶ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους εἰδικοὺς μελετητάς. Εἶναι καὶ αἱ τρεῖς ἀναθηματικαὶ καὶ προέρχονται αἱ δύο ἐξ Ἄτραγος καὶ ἡ τρίτη ἐκ Φαρσάλων [1].

Αἱ δύο πρῶται εὑρέθησαν πλησίον ἀλλήλων τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1971 κατὰ τὴν διάρκειαν βαθείας ἀρόσεως ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Γ. Ζαρίμπα (πρώην Ἀρσενίδη), κειμένου παρὰ τοὺς βορείους πρόποδας τοῦ λόφου «Καστριὰ» ἢ «Παλαιόκαστρον» τοῦ χωρίου Κάστρον Λαρίσης καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ παραρρέοντος Πηνειοῦ. Ὡς γνωστόν, τὰ ἀπὸ τοῦ λόφου «Παλαιόκαστρον» μέχρι τοῦ Πηνειοῦ ἐκτεινόμενα ἀρχαῖα λείψανα, 2,5 χιλιόμετρα δυτικῶς τοῦ χωρίου Κάστρον (Ἀλήφακα), ἀποδίδονται ὑπὸ διαφόρων μελετητῶν εἰς τὴν Θεσσαλικὴν πόλιν Ἄτραγα [2]. Εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν εὑρέθη καὶ τμῆμα ἑτέρας στήλης, μὴ σῶζον ἐπιγραφήν, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς καὶ μεγάλη περίτεχνος βάσις ἢ κατώφλιον ναοῦ. Φαίνεται πιθανὸν ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἦσαν ἐκεῖ πλησίον ἀνιδρυμέναι, ἂν καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν μέχρι στιγμῆς νὰ διαπιστωθῇ τοῦτο ἀνασκαφικῶς. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὴ εἶναι ἡ θέσις ὅπου ὑποθέτει ὁ Ἀρβανιτόπουλλος τὴν ὕπαρξιν ἀρχαίου ναοῦ ἐκ τῶν παρατηρηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐπιφανειακῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν [3].

1. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὴν Διευθύντριαν τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Ντ. Πέππα-Δελμούζου καὶ τὸν Γάλλον ἐπιγραφολόγον κ. Bruno Helly διὰ τὰς πολυτίμους ὑποδείξεις των καὶ συμβουλὰς σχετικῶς μὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐν λόγῳ ἐπιγραφῶν.

2. Βλ. Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλλου, Ἔρευναι ἐν Ἄτραγι, ἐν ΠΑΕ 1910, σελ. 187 κ.ἑ. Ἐπίσης ἐν RE εἰς τὴν λέξιν *Atrax*.

3. Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλλου, ἔ.ἀ., σελ. 187.

Ἡ πρώτη στήλη (εἰκ. 1 καὶ 2), ἀριθ. Εὑρετ. Μουσείου Λαρίσης 72/52, εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ διασώζει τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κορμοῦ αὐτῆς· ἐλλείπει τὸ κατώτατον τμῆμα αὐτῆς καὶ τὸ ἄνω μέρος τῆς ἐπιστέψεως τὸ ὁποῖον ἦτο ἰδιαίτερον τεμάχιον. Ἐπίσης, εἶναι ἀπολεπισμένη εἰς διάφορα σημεῖα τῶν ἀκμῶν της[4]. Ἡ σωζομένη ἐπίστεψις τῆς στήλης, δίκην κυματίου συνεχιζομένου πέριξ καθ' ὅλας τὰς πλευράς της, ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς ὁριζοντίου ἐπιπέδου ταινίας, ὕψους 0,04 μ., χωριζομένης διὰ λεπτῆς γεγλυμμένης γραμμῆς ἀπὸ τὸ κάτωθεν αὐτῆς εἰσέχον τμῆμα τῆς ἐπιστέψεως, ὕψους 0,06 μ., ὅπερ τελικῶς συναντᾷ τὸν κορμὸν τῆς στήλης διὰ λεπτῆς προεξεχούσης ταινίας. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ σωζομένου τμήματος τῆς ἐπιστέψεως ὑπάρχει ὀρθογώνιος γόμφος (0,075 × 0,065 × 0,04 ὕψος — μὴ διακρινόμενος εἰς τὴν εἰκόνα) διὰ τὴν στερέωσιν ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τῆς ἐπιστέψεως, ὅπερ, ὡς εἴπομεν, ἦτο ἐκ χωριστοῦ τεμαχίου μαρμάρου. Δὲν γνωρίζομεν τί σχῆμα εἶχε τοῦτο, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο ἀετωματικὸν μετ' ἀκρωτηρίων (πρβλ. κατωτ. εἰκ. 5), ὅπερ εἶναι σύνηθες εἰς τὰς θεσσαλικὰς ἀναθηματικὰς στήλας.

0,10 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιστέψεως ὑπάρχει ὀρθογώνιος τόρμος 0,22 × 0,07, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σώζονται ἴχνη μολυβδοχοήσεως καὶ λείψανα δύο μαρμαρίνων γόμφων, πλάτους 0,06 μ. καὶ ὕψους τοῦ μὲν κατωτέρου 0,115, τοῦ δὲ ἀνωτέρου γόμφου 0,09 μ. Φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο γόμφων εἶναι μεταγενέστερος, ὅτε καὶ ἐγένετο συμπληρωματικὴ μολυβδοχόησις, διευρυνθέντος ἀντιστοίχως τοῦ τόρμου· τὸ γεγονὸς δὲ αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποδηλοῖ ἀλλαγὴν τοῦ ἀναθήματος, τὸ ὁποῖον ἦτο στερεωμένον ἐπὶ τῆς στήλης.

Ἡ προσθία καὶ αἱ δύο στεναὶ πλευραὶ τῆς στήλης εἶναι λεῖαι, ἡ ὀπισθία ἐλαφρῶς ἄπεργος. Ἐπίσης ἄπεργος εἶναι ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ σωζομένου τμήματος τῆς ἐπιστέψεως, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν ἦτο ὁρατή, ἐφ' ὅσον ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίζετο τὸ ἐλλεῖπον ἀνώτερον τμῆμα τῆς ἐπιστέψεως.

Περὶ τὸ μέσον περίπου τῆς στήλης σώζεται πεντάστιχος ἐπιγραφή (εἰκ. 2), ἐπιμελῶς κεχαραγμένη καὶ εὐκόλως ἀναγιγνωσκομένη, ἔχουσα ὡς ἑξῆς[5]:

Θέμιστι Ἀγοραίαι.
Οἱ ταγοὶ ὀνέθεκεν,
οἱ ἀμφὶ Κόρρον
καὶ [αννείαν
καὶ Ὀμφαλίονα.

Δηλαδή: «Εἰς τὴν Ἀγοραίαν Θέμιν ἀνέθεσαν (τὴν στήλην) οἱ ταγοί, οἱ περὶ τὸν Κόρρον καὶ τὸν Φαννείαν καὶ τὸν Ὀμφαλίονα».

Τὰ γράμματα τοῦ πρώτου στίχου, ἐκ τοῦ τύπου των, χρονολογοῦνται εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἐνῷ τῶν λοιπῶν στίχων εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου ἢ μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος[6]. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ ὄνομα τῆς θεότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη ἡ

4. Αἱ διαστάσεις τῆς στήλης εἶναι: συνολικὸν σωζόμενον ὕψος 1,85 μ., πλάτος κάτω 0,45 καὶ ἄνω 0,415 καὶ πάχος κάτω 0,22 καὶ ἄνω 0,20 μ. Ὕψος ἐπιστέψεως 0,105, πλάτος 0,47 καὶ πάχος 0,25 μ. Διαστάσεις τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίστεψιν τόρμου 0,07 × 0,22 μ. (ὕψος).

5. Ὕψος γραμμάτων 1ου στίχου 0,017 μ., λοιπῶν στίχων 0,015· διάστιχον 0,013.

6. Πρὸς τὴν χρονολόγησιν ταύτην τῆς ἀρχικῆς ἐπιγραφῆς συμφωνεῖ καὶ ὁ τύπος τοῦ κυματίου τῆς ἐπιστέψεως, ὡς μοὶ ὑπέδειξεν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γ.

στήλη, προσετέθη ἀργότερον, μετὰ πάροδον ἑνὸς καὶ πλέον αἰῶνος.

Τὰ γράμματα τῶν 4 στίχων τῆς ἐπιγραφῆς μας ὁμοιάζουν ἀρκετὰ μὲ τὸ ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα τοῦ Πυρριάδα, ἀπὸ τὸ Κιέριον (IG IX 2,270), ὅπερ χρονολογεῖται ὑπὸ τῆς Jeffery εἰς τὰ 500 - 480 π.Χ.[7]. Ἐπίσης, ὁμοιάζουν ἀρκετὰ μὲ ἐλλιπῆ ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφήν, εὑρεθεῖσαν εἰς τὸ χωρίον Ἀμυγδαλῆ (Γούνιτσα) καὶ προερχομένην πιθανὸν ἐξ Ἄτραγος, περιέχουσαν δὲ νόμον, «θεσμόν», περὶ ἐπιβολῆς ποινῶν[8]. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη χρονολογεῖται ὑπὸ τῆς Jeffery περὶ τὸ 475 π.Χ.[9]. Ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ φαίνεται κατά τι ἀρχαιοτέρα διότι τὸ Α ἔχει λοξὴν τὴν μεσαίαν κεραίαν: Α (πρβλ. Jeffery, ἔ.ἀ., σελ. 96, τὸ α1), ἐνῷ εἰς τὴν περιέχουσαν τὸν «θεσμὸν» αὕτη εἶναι ὁριζοντία (πρβλ. Jeffery, ἔ.ἀ., τὸ α4).

Ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ταγῶν τὸ ὄνομα Κόρρος δὲν μοὶ εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλων θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν, εἰμὴ μόνον ὡς δεύτερον συνθετικὸν ὀνομάτων, ὡς π.χ. Μενεκόρος εἰς ἐπίγραμμα ἐκ Φαρσάλων[10]. Ἐπίσης, καὶ τοῦ δευτέρου ταγοῦ ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος Φαννείας (τὸ πρῶτον γράμμα εἶναι δίγαμμα) εἶναι νέος. Πιθανὸν εἶναι προδρομικὴ μορφὴ τοῦ ὀνόματος Αἰνείας ἢ Αἰνίας· καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τύποι ἀπαντοῦν εἰς μεταγενεστέρας θεσσαλικὰς ἐπιγραφὰς (βλ. IG, IX 2 εἰς τὰ ἀντίστοιχα ὀνόματα). Τὸ ὄνομα Μπακαλάκης, ὅπερ ἐπίσης χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου πρὸς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

7. Βλ. L. H. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece, 1961, σελ. 99.

8. Βλ. Ν. Ἰ. Γιαννοπούλου, Ἐπιγραφαὶ ἐκ Θεσσαλίας, ἐν ΑΕ 1934 - 5, σελ. 140 κ.ἑ. καὶ εἰκ. 1.

9. Βλ. L. H. Jeffery, ἔ.ἀ.

10. Βλ. W. Peek, Griechische Vers - Inschriften, 5195, No 1252.

Ὀμφαλίων εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ἐκ μεταγενεστέρων θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν (IG IX 2, 215 καὶ 578. Περιοδ. Πλάτων, 1950, σελ. 46).

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ἐὰν ἡ στήλη ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀνατεθειμένη εἰς τὴν Θέμιν, ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται λίαν πιθανόν. Ἡ Θέμις εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων μορφῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου, κόρη τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς καὶ δευτέρα σύζυγος τοῦ Διὸς (πρὸ τῆς Ἥρας), ἐξ οὗ ἔτεκε τὰς τρεῖς Ὥρας: Εὐνομίαν, Δίκην καὶ Εἰρήνην (Ἡσιόδου, Θεογονία, 135 καὶ 901).

Ὑπῆρχε καὶ μὴν Θεμίστιος εἰς τὸ θεσσαλικὸν ἡμερολόγιον, ὁ ὅρος δὲ «θέμιστες» θὰ ὑπεδήλωνε ἀρχικὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν θεῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις. Ὁ ὅρος «Θέμις» ἀπαντᾷ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Γραμμικὴν γραφὴν Β (Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Γ2, 538).

Σημαντικὴν θέσιν κατέχει ἡ Θέμις καὶ εἰς τὸ ἔπος: τὴν ὀργὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος, *ἥ τ' ἀνδρῶν ἀγορὰς ἠμὲν λύει ἠδὲ καθίζει*, ἐπικαλεῖται ὁ Τηλέμαχος εἰς τὸν λόγον του πρὸς τοὺς Ἰθακησίους (Ὀδύσσ. β, 68).

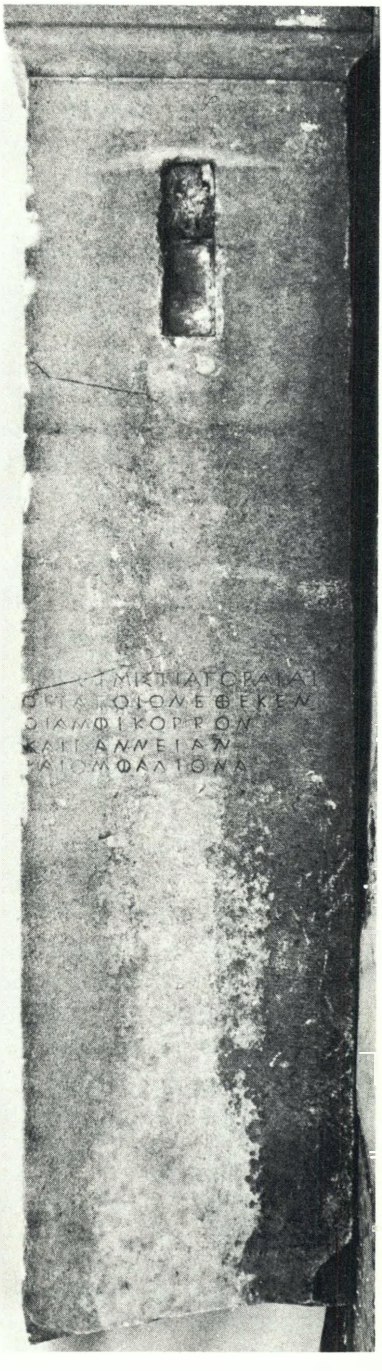
Ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης πρέπει νὰ εἶχε θεοποιηθῆ ἀπὸ τὴν αὐγὴν ἀκόμη τῆς ἱστορίας, ὅπου τὰ ὅρια μεταξὺ θείων καὶ πολιτειακῶν κανόνων ἦσαν ἀσαφῆ. Ἡ Θέμις ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀγοραίου Διὸς ἔχουσι σχέσιν μὲ τὰς ἀρχικὰς λειτουργίας τῆς ἀγορᾶς, τὰς πρώτας διοικητικὰς καὶ δικαστικὰς ἐξουσίας, ἀσκουμένας ἐν αὐτῇ μὲ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν. Φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὑπῆρχον Ἱερὰ ἢ βωμοὶ τῆς Θέμιδος εἰς τὴν ἀγοράν[11].

11. Βλ. Rudolf Hirzel, «Themis, Dike und Verwandtes», 1907, σελ. 9 κ.ἑ.

Εἰς τὰς Θήβας τὸ Ἱερὸν τῆς Θέμιδος καὶ τὸ ἄγαλμα αὐτῆς ἦσαν πλησίον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀγοραίου Διὸς (Παυσανίου, Βοιωτικά, XXV, 4). Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὑπῆρχεν Ἱερὸν τῆς Θέμιδος εἰς τοὺς Δελφούς, ὅπου ἐλατρεύετο πρὶν ἐγκαθιδρυθῇ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν[12]. Εἰς τὴν Θεσσαλίαν γνωρίζομεν ὅτι ἐλατρεύετο ἡ Θέμις εἰς τὴν πόλιν Ἴχναι, Ἰχναία Θέμις (Στράβων IX, 5, 14), ὡς καὶ εἰς τὴν πόλιν Μονδαίαν, ὡς συμπεραίνεται ἀπὸ θεσσαλικὴν ἐπιγραφὴν ἐκ Δωδώνης[13]. Μία ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὴν Θέμιν, περίπου σύγχρονος μὲ τὸ ἀρχαϊκὸν τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς ἐξ Ἄτραγος, εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴν Φάλανναν:

--ς *Ὀρεστα[ί]α ὀνέθεκε τᾶι Θέμισστι*
(IG IX 2, 1236).

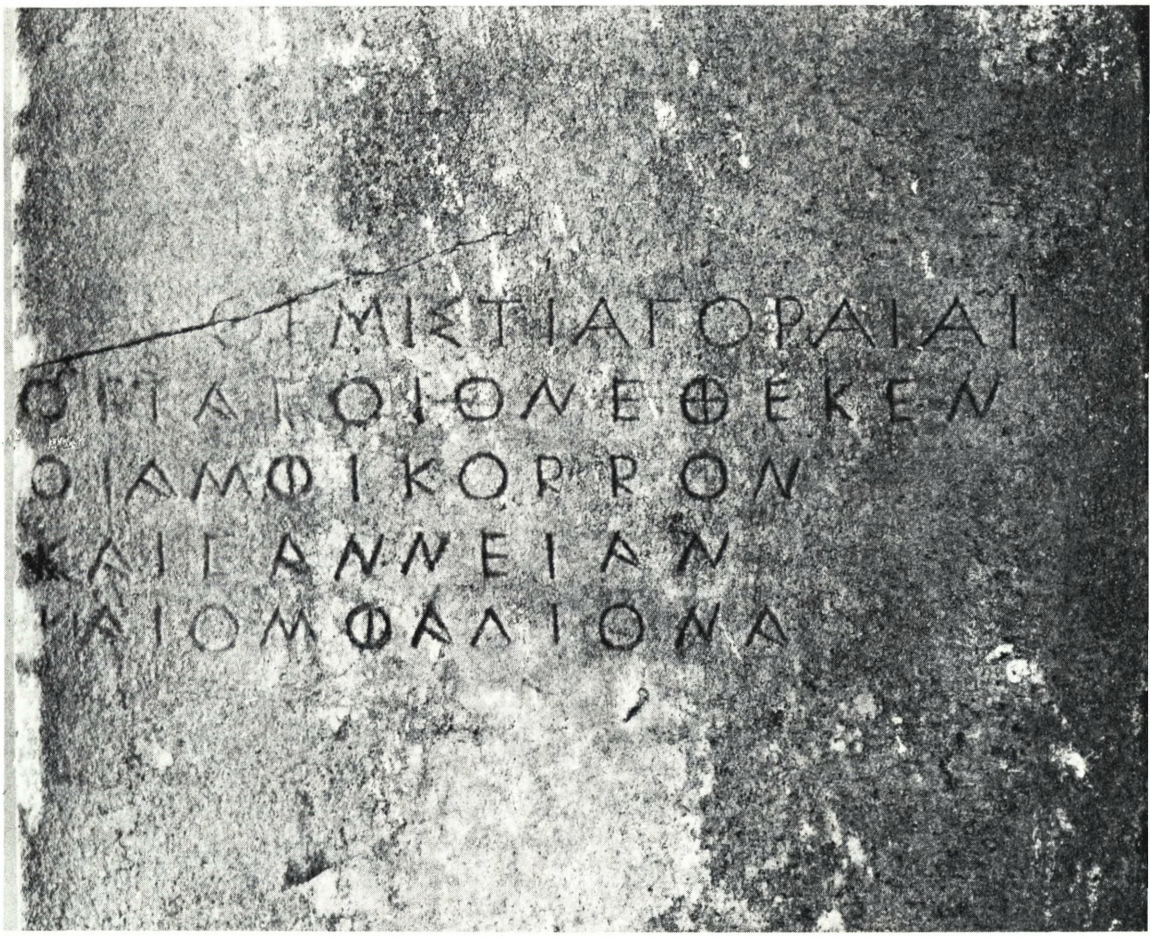
Φαίνεται πιθανὸν ὅτι, ὅταν τὸ πρῶτον ἐστήθη ἡ παροῦσα στήλη εἰς τὸν Ἄτραγα, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰ., ὡς ἐκ τοῦ τόπου ὅπου ἦτο ἱδρυμένη, καὶ ἴσως καὶ ἐκ τοῦ ἀναθήματος ὅπερ ἔφερεν, ἐθεωρεῖτο αὐτονόητον εἰς ποίαν θεότητα ἦτο ἀφιερωμένη, διότι δὲν σώζονται ἐπὶ τῆς στήλης ἴχνη δηλοῦντα ὅτι ἀρχικῶς ἦτο ἀναγεγραμμένη ἄλλη ἀνάθεσις, ἥτις ἀπεξέσθη ἀργότερον διὰ νὰ προστεθῇ ὁ 1ος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς μας. Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀνίδρυσιν πλησίον καὶ ἄλλων ἀναθηματικῶν στηλῶν, ἴσως καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἐκρίθη κάποτε σκόπιμον, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Δ΄ π.Χ. αἰ., νὰ ἀναγραφῇ τὸ ὄνομα τῆς θεότητος εἰς τὴν ὁποίαν ἐκά-

Εἰκ. 1. Ἀναθηματικὴ στήλη εἰς τὴν Ἀγοραίαν Θέμιν, ἐξ Ἄτραγος

12. W. Roscher, Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie, Leipzig 1916 - 1924, V, 585 καὶ 589.

13. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum, 2, 793. Con. Carapanos, Dodone et ses Ruines, pl. 34, 3 b.

Εἰκ. 2. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 1

στη στήλη ἦτο ἀφιερωμένη. Τὸ αὐτό, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἑτέραν ἀναθηματικὴν στήλην ἐξ Ἄτραγος. Οὕτω προσετέθη ὁ 1ος στίχος: «Εἰς τὴν Ἀγοραίαν Θέμιν». Πιθανῶς τότε ἐγένετο καὶ ἀντικατάστασις τοῦ ἀναθήματος, ὅπως ἀνεφέρθη ἀνωτέρω.

Τὸ ἐπίθετον «ἀγοραία» δεικνύει ὅτι ὁ χῶρος, ὅπου ἦτο ἀνιδρυμένη ἡ στήλη, ἦτο ἡ ἀγορὰ τοῦ ἀρχαίου Ἄτραγος — πρόκειται βέβαια διὰ τὴν «ἐλευθέραν ἀγοράν», ὅπου ὑπῆρχον τὰ διάφορα δημόσια κτήρια, καὶ ὄχι διὰ τὴν κοινὴν «ἐμπορικὴν» ἀγοράν, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως ἦτο εἰς ἄλλο σημεῖον. Ὡς γνωστόν, ἡ ἀγορὰ ἦτο καὶ ὁ τόπος ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Ἡ προσθήκη λοιπὸν τοῦ πρώτου στίχου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῆς λατρείας εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἄτραγα, ἴσως νὰ ἔχῃ σχέσιν καὶ μὲ τὴν δικαστικὴν ἁρμοδιότητα τῶν ταγῶν τῆς πόλεως.

Ἡ δευτέρα στήλη ἐξ Ἄτραγος, ἀριθ.

Εὐρετηρίου Μουσείου Λαρίσης 72/51, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, εὑρέθη πλησίον τῆς πρώτης. Καὶ αὕτη εἶναι ἀπὸ λευκὸν μάρμαρον καὶ διασώζει τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ κορμοῦ αὐτῆς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς (εἰκ. 3 καὶ 4)[14]. Εἶναι ἀποκεκομμένον τὸ ἀνώτερον τμῆμα τῆς στήλης μετὰ τῆς ἐπιστέψεως, φέρει δὲ ἀπολεπίσματα κατὰ τὰς ἀκμὰς αὐτῆς καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἄνω καὶ κάτω ἀριστερὰν γωνίαν αὐτῆς. Εἰς τὸ κατώτατον τμῆμά της φέρει ἐλαφρῶς προεξέχουσαν ταινίαν, ὕψους 0,04 μ. Ὅλαι αἱ πλευραὶ τῆς στήλης εἶναι λεῖαι. Ἡ προσθία ἐπιφάνεια ἔχει ἔντονα ἴχνη διαβρώσεως, ὥστε ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς καθίσταται δυσχερής, ἰδίως εἰς τοὺς στίχους 2, 3 καὶ 4[15].

Τὰ γράμματα τοῦ πρώτου στίχου εἶναι μεγαλύτερα, σχεδὸν διπλάσια τῶν λοιπῶν, καὶ βαθύτερον κεχαραγμένα. Τοῦ δευτέρου στίχου εἶναι λίαν ἐφθαρμένα καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι δυσχερὲς νὰ ἀποκατασταθοῦν: ὑποθέτομεν ὅτι εἶναι τὸ ἄρθρον «οἱ» ἀκολουθούμενον ἀπὸ μίαν πρόθεσιν καὶ τὴν γενικὴν «Ἀριθέος». Τὴν γενικὴν αὐτὴν θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἓν ὄνομα Ἀριθεὺς ἢ Ἀριθὴς καὶ ὑποθέτομεν ὅτι σημαίνει τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς ἢ πιθανώτερον τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀρχόντων. Δηλ. ἡ πρόθεσις αὕτη μετὰ τῆς γενικῆς ἔχει χρονικὴν σημασίαν: οἱ ἄρχοντες οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριθέως ἄρχοντος (ἢ μηνός).

Ἀκολουθοῦν πέντε ὀνόματα, ἓν εἰς ἕκαστον στίχον, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχόντων. Ἐξ αὐτῶν τὸ πρῶτον εἶναι λίαν ἐφθαρμένον καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ τὸ ἀποκαταστήσωμεν· νομίζομεν ὅτι ἀναγινώσκομεν τὴν κατάληξιν ..*δείας*, πρὸ τῆς ὁποίας ὑπάρχει χῶρος ἑνὸς ἢ δύο γραμμάτων. Τὸ δεύτερον ὄνομα ἀποκαθιστῶμεν *Πείθος*, ἂν καὶ δὲν σώζονται ἴχνη τοῦ 4ου ἢ 5ου γράμματος. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ 3ου καὶ 4ου ὀνόματος φαίνεται ἀσφαλής, ἐνῷ τὸ 5ον ὄνομα εἶναι Εὔδικος ἢ Εὔνικος (δὲν σώζεται τὸ 3ον γράμμα αὐτοῦ).

Τὴν ἐπιγραφὴν ἀναγινώσκομεν ὡς ἑξῆς:

Ἀθανᾶι Ἀγοραίαι.
[Οἱ κ] α [τ'] Ἀριθέος ἄρχοντες
..δείας
Πείθος
Μάνιγχος
Ἀρι [σ] τοκλέας
Εὔ [ν] ικος.

Δηλαδή: «Εἰς τὴν Ἀγοραίαν Ἀθηνᾶν (ἀνέθεσαν αὐτὴν τὴν στήλην) οἱ ἐπὶ Ἀριθέως ἄρχοντες ..δείας, Πείθος, Μάνιγχος, Ἀριστοκλέας, Εὔνικος».

Καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν αὐτὴν παρατηροῦμεν τὸ αὐτὸ φαινόμενον μὲ τὴν προηγουμένην: ὁ 1ος στίχος προσετέθη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, ἤτοι κατὰ τὸ α' ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Εἶναι, πάντως, σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ 1ου στίχου καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιγραφὰς ἐγένετο κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν καί, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ ἰδίου χαράκτου. Τὰ γράμματα εἶναι ὅμοια μεταξύ των· καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιγραφάς, εἰς τὸν πρῶτον στίχον διακρίνονται ἀμυδρῶς ἐπὶ τοῦ μαρμάρου αἱ ὁριζόντιοι γραμμαί, τὰς ὁποίας ἐχάραξεν ὁ χαράκτης διὰ νὰ εἶναι συμμετρικὸν τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων.

Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων, χρονολο-

14. Σωζόμενον ὕψος τῆς στήλης 1,50 μ., πλάτος κάτω 0,46, ἄνω 0,445 καὶ πάχος κάτω 0,23 καὶ ἄνω 0,21 μ.

15. Ὕψος γραμμάτων τοῦ 1ου στίχου 0,018 - 0,02 μ., τῶν λοιπῶν στίχων 0,01 - 0,013 μ. Διάστιχον περ. 0,01 μ.

γεῖται περὶ τὰ μέσα ἢ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος· εἶναι, δηλαδή, μεταγενέστερον ἀπὸ τὸ ἀρχαϊκὸν τμῆμα τῆς προηγουμένης ἐπιγραφῆς. Δύναται νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς τοῦτο εἰς τοὺς πλέον ἐξειλιγμένους τύπους τοῦ Θ, τὸ ὁποῖον δὲν φέρει πλέον εἰς τὸ μέσον σταυρὸν (⊕) ἀλλὰ μίαν στιγμὴν (⊙), ὡς καὶ τοῦ Α, τοῦ ὁποίου ἡ μεσαία κεραία δὲν εἶναι πλέον λοξὴ (Α) ἀλλ' ὁριζοντία (Α). Τὸ Ρ ὅμως διατηρεῖ καὶ ἐδῶ τὴν κάτω λοξὴν κεραίαν του (Ꝛ).

Γενικῶς, τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ὁμοιάζουν μὲ τὰ γράμματα τῆς ἀρχαϊκῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Λεσχαῖον, τῆς εὑρεθείσης παρὰ τὸ χωρίον Σαλσιλάρ, νῦν Γλαύκη (βλ. IG IX 2, 1027) καὶ χρονολογουμένης περὶ τὸ 450 - 425 π.Χ. [16].

Ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ταγῶν τὰ ὀνόματα Μάνιγχος, Ἀριστοκλέας, Εὔδικος (καὶ Εὔνικος) εἶναι γνωστὰ καὶ ἐξ ἄλλων μεταγενεστέρων θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν (βλ. IG IX 2 εἰς τὰ ἀντίστοιχα ὀνόματα).

Καὶ ἡ στήλη αὐτὴ φρονοῦμεν ὅτι ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀνατεθειμένη εἰς τὴν θεὰν Ἀθηνᾶν ἀλλὰ μόλις κατὰ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀναγραφῇ τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς, διὰ λόγους οἱ ὁποῖοι ἀνεφέρθησαν ἤδη. Καὶ ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ εἶναι ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας μορφὰς τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου, τῆς λατρείας της ἐχούσης ἴσως Μυκηναϊκὴν τὴν καταγωγήν [17].

Μεταξὺ τῶν διαφόρων ἰδιοτήτων της, ἡ Ἀθηνᾶ ἀναφέρεται καὶ ὡς «ἀγελείη», ὡς θεὰ τῶν συγκεντρώσεων (Ὁμήρου Ἰλιάς, Ζ 269 καὶ 279, Ο 213, Ὀδύσσεια π 207. Ἡσιόδου, Θεογονία, 318). Γνωρίζομεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι, πρὸ τῆς συνελεύσεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἐθυσίαζον εἰς τὴν Ἀγοραίαν Ἀθηνᾶν ἢ τὸν Ἀγοραῖον Δία, ὅστις ἦτο θεὸς τῶν συγκεντρώσεων, ἐμπνευστὴς τῶν ρητόρων καὶ τῶν καλῶν ἀποφάσεων [18], ἐνῷ πρὸ τῆς συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς ἐτελοῦντο θυσίαι εἰς τὸν Βουλαῖον Δία ἢ τὴν Βουλαίαν Ἀθηνᾶν.

Εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς ὑπὸ τὰς διαφόρους ἰδιότητας αὐτῆς Βουλαία, Ἀγοραία, Πολιὰς κλπ. βαίνει ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀντιστοίχου τοῦ Διός, Βουλαίου, Ἀγοραίου, Πολιέως κλπ. [19]. Εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ὑπῆρχεν Ἱερὸν τῆς Ἀγοραίας Ἀθηνᾶς πλησίον Ἱεροῦ τοῦ Ἀγοραίου Διὸς (Παυσαν. ΙΙΙ, 11, 9).

Ὅπως καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρχον καὶ εἰς διαφόρους θεσσαλικὰς πόλεις ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν ὡς καὶ οἱ τοῦ Διός. Ὀνομαστὸν π.χ. εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὑπῆρξε τὸ Ἱερὸν τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς (Στρ. IX, 5, 17). Ἐπίσης, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Λαρίσης (σημερινὸν λόφον Ἁγ. Ἀχιλλείου) ὑπῆρχε μεγαλοπρεπὴς ναὸς τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς [20]. Ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς ὑπῆρχον καὶ εἰς ἄλλας θέσεις τῆς Θεσσαλίας: Φάλανναν (Πολιὰς Ἀθηνᾶ, IG IX 2, 1230 καὶ 1233), Κραννῶνα (IG IX 2, 460), Γόννους (Ἀρβανιτόπουλλος, ΠΑΕ 1910, σελ. 252) καὶ ἀλλαχοῦ. Φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τὸν Ὄλυμπον ὑπῆρχε

16. Jeffery, ἔ.ἀ., σελ. 99.

17. M. Nilsson, A History of Greek Religion, 1925, σελ. 26. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Β, σελ. 72.

18. R. Martin, Recherches sur l'agora grecque, 1951, σελ. 176 κ.ἑ.

19. O. Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, 1906, σελ. 1217.

20. Θ. Δ. Ἀξενίδου, Ἡ Πελασγὶς Λάρισα, Β΄, σελ. 162.

ναὸς τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, διότι εἰς τὴν προμνημονευθεῖσαν (ἀνωτ. σελ. 275 καὶ ὑποσημείωσις 8) ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν ἐξ Ἄτραγος, τὴν περιέχουσαν νόμον «θεσμὸν» τοῦ δήμου τῶν Ἀτραγίων, ἀναφέρεται ἡ πληρωμὴ προστίμου ὑπὲρ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς (στίχ. 11 - 12) «...*ἀπεῖσαι Fεκατὸ[ν τᾶι Ἀθάναι τᾶ]ι Πολιάδι...*» κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἐκδώσαντος (Ν. Ἰ. Γιαννοπούλου, Ἐπιγραφαὶ ἐκ Θεσσαλίας, ΑΕ 1934/1935, σελ. 140). Εἰς ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἀποδίδεται καὶ κορμὸς ἐνδεδυμένου γυναικείου ἀγάλματος, εὑρεθεὶς πρὸ ἐτῶν εἰς Ἄτραγα, νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Λαρίσης (Ν. Ἰ. Γιαννοπούλου, Γλυπτὰ ἐκ Θεσσαλίας, ΑΕ 1930, σελ. 174).

Εἰς τὴν θεὰν Ἀθηνᾶν λοιπόν, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της ὡς ἀγοραίας, ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ παροῦσα στήλη ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἄτραγος, ἀνιδρυθεῖσα εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι, ἐνῷ εἰς τὴν στήλην τῆς ἀγοραίας Θέμιδος, οἱ ἀναθέται εἶναι οἱ «ταγοί», καὶ μάλιστα τρεῖς τὸν ἀριθμόν, οἱ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, εἰς τὴν κατὰ ἥμισυ περίπου αἰῶνα μεταγενεστέραν στήλην τῆς ἀγοραίας Ἀθηνᾶς οἱ ἀναθέται ἀναφέρονται ὡς «ἄρχοντες» καὶ δὴ πέντε τὸν ἀριθμόν, μὲ ἕνα ἕκτον ἐπὶ κεφαλῆς, ἐὰν τὸ ὄνομα Ἀριθεὺς ὑποδηλοῖ ἄρχοντα. Ἔχει αὐτὸ σχέσιν μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ εἰς τὸν Ἄτραγα ἢ μὲ διαφορετικὰς ἁρμοδιότητας καὶ ἐξουσίας τῶν «ταγῶν» καὶ τῶν «ἀρχόντων»;

Γνωρίζομεν ὅτι οἱ ταγοὶ ἀπετέλουν κατὰ κανόνα τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν εἰς τὰς θεσσαλικὰς πόλεις μέχρι καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων[21]. Πλὴν ὅμως τῆς Λαρίσης ἐλάχιστα εἶναι γνωστὰ διὰ τὸν

21. Θ. Δ. Ἀξενίδου, ἔ.ἀ., σελ. 100 κ.ἑ.

Εἰκ. 3. Ἀναθηματικὴ στήλη εἰς τὴν Ἀγοραίαν Ἀθηνᾶν, ἐξ Ἄτραγος

Εἰκ. 4. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 3

διοικητικὸν μηχανισμὸν τῶν λοιπῶν θεσσαλικῶν πόλεων· οὕτω, εἶναι προφανὴς ἡ σπουδαιότης τῶν ἀνωτέρω δύο στηλῶν ὄχι μόνον διὰ τὴν γνῶσιν τῆς τοπογραφίας καὶ τῶν λατρευομένων θεοτήτων εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἄτραγα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐν γένει ἐξελίξεως τῆς λατρείας καὶ τῶν διοικητικῶν θεσμῶν εἰς τὰς ἀρχαίας θεσσαλικὰς πόλεις.

Ἡ τρίτη στήλη (εἰκ. 5 καὶ 6), ἀριθ. Εὐρετηρίου Συλλογῆς Φαρσάλων 72/6, εὑρέθη εἰς Φάρσαλα τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1972, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῆς θεμελίων ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Λ. Γεωργίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ν. Κουκουφλῆ ἀρ. 9, παρὰ τὴν πλατεῖαν Δημαρχείου, δηλ. περὶ τὸ κέντρον τῆς πόλεως τῶν Φαρσάλων. Εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς πλατείας Δημαρχείου φαίνεται ὅτι ἔκειτο ἡ ἀρχαία ἀγορὰ τῶν Φαρσάλων τμῆμα τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη διὰ παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν [22]

22. Βλ. ΠΑΕ 1907, σελ. 148 κ.ἑ. καὶ πίν. Β΄.

Ἡ στήλη εὑρέθη εἰς βάθος περίπου 2 μ., ἀλλὰ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἐντὸς τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου, ἀναληφθεῖσα εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσιν τῆς στήλης, ἔδειξεν ὅτι αὕτη δὲν ἔκειτο εἰς τὴν ἀρχικήν της θέσιν, δεδομένου ὅτι αἱ περὶ τὸ σημεῖον εὑρέσεως ἐπιχώσεις περιεῖχον ὄστρακα μεταγενεστέρων ἐποχῶν καὶ βαθύτερον τοῦ σημείου αὐτοῦ ἦλθον εἰς φῶς μεταγενέστεροι τοῖχοι, ὑστερορρωμαϊκοὶ ἢ βυζαντινοί.

Ἡ στήλη εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ σώζεται ἀκεραία· φέρει μόνον μικρὰ ἀπολεπίσματα κατὰ τὰς ἀκμὰς καὶ ἓν μεῖζον, πρόσφατον, κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς της, εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιγραφῆς. Ἔχει ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν μετ' ἀκρωτηρίων· τὸ ὀπίσθιον δεξιὸν τμῆμα τῆς ἐπιστέψεως εἶναι τεθραυσμένον. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ κορμοῦ τῆς στήλης εἰς τὴν ἐπίστεψιν γίνεται διὰ μιᾶς κοίλης ταινίας, δίκην κυματίου, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἐπίπεδος ταινία. Τὸ κυμάτιον καὶ ἡ ὅλη ἐπίστεψις συνεχίζονται καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τῆς στήλης· ὅλαι αἱ πλευραὶ αὐτῆς εἶναι λεῖαι, μόνον ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς ἐπιστέψεως εἶναι ἐλαφρῶς τραχεῖα [23].

Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς στήλης ὑπάρχει ὀρθογώνιος τόρμος 0,03 × 0,06 μ. (ὕψος), φέρων μολυβδοχόησιν. Εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ὑπάρχουν δύο μικρότεροι τόρμοι 0,03 × 0,04 μ., ἀνὰ εἷς εἰς ἑκάστην στενὴν πλευράν, φέροντες ὡσαύτως ἴχνη μολυβδοχοήσεως. Δὲν διετηρήθησαν ἴχνη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς στήλης, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἐνδεχομένως σαφῆ εἰκόνα διὰ τὸ σχῆμα τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἦσαν προσηλωμένα ἐπ' αὐτῆς διὰ τῶν ἀνωτέρω τόρμων.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς στήλης σώζεται ἡ κατωτέρω ἐπιγραφή [24] (εἰκ. 5 καὶ 6):

Βωμὸς Ζηνὸς ὅδ' ἐστ-
ὶν Ὀλυμπίο, ὧι Πολ[ύ]-
χαρμος
τήνδε, Ἀγάθωνος πα-
ῖς, στῆσε, θεῶμ βασι-
λεῖ.

Δηλαδή: «Αὐτὸς ἐδῶ εἶναι βωμὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Πολύχαρμος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγάθωνος, ἔστησε αὐτὴν ἐδῶ (τὴν στήλην), εἰς τὸν βασιλέα τῶν θεῶν».

Ἡ κατάληξις τῆς γενικῆς -ο ἀντὶ -ου (στίχ. 2 Ὀλυμπίο ἀντὶ Ὀλυμπίου) εἶναι συνήθης εἰς τὴν θεσσαλικὴν διάλεκτον, ὡς καὶ ὁ ἄνευ αὐξήσεως τύπος τῶν ρημάτων, «στῆσε» ἀντὶ «ἔστησε» (στίχ. 5). Εἰς τὴν λέξιν «θεῶν» (στίχ. 5), τὸ Ν τῆς καταλήξεως πρὸ τοῦ χειλικοῦ Β τῆς ἑπομένης λέξεως μετετράπη εἰς Μ: «θεῶμ» [25].

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἔμμετρος, ἀποτελουμένη ἐκ δύο στίχων, ἑνὸς δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου καὶ ἑνὸς πενταμέτρου:

Βωμὸς | Ζηνὸς ὅδ' | ἐστὶν Ὀ | λυμπίο, ||
ὧι Πολύ | χαρμος
τήνδε Ἀγά | θωνος παῖς, | στῆσε, || θε | ῶμ
βα | σιλεῖ.

Ἐκ τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων ἡ ἐπι-

23. Ἡ στήλη ἔχει συνολικὸν ὕψος 1,43 μ., πλάτος κάτω 0,30 μ., ἄνω 0,24 μ. καὶ πάχος κάτω 0,12 μ. καὶ ἄνω 0,09 μ. Ὕψος ἐπιστέψεως 0,13 μ., μέγιστον πλάτος 0,29 καὶ μέγιστον πάχος 0,11 μ.

24. Ἡ ἐπιμελῶς κεχαραγμένη ἐπιγραφὴ διατηρεῖται καλῶς καὶ ἀναγιγνώσκεται εὐκόλως. Εἶναι μόνον ἀπολεπισμένα τὰ τελευταῖα γράμματα τῶν στίχων 1, 2 καὶ 4, εὐκόλως ἀποκαθιστάμενα ἐκ τῶν σωζομένων ἴχνῶν καὶ τῶν συμφραζομένων ὡς Τ, Λ[Υ] καὶ Α ἀντιστοίχως. Ὕψος γραμμάτων 0,013 μ., διάστιχον 0,002.

25. K. Meisterhans, Grammatik der Attischen Inschriften, ἔκδ. Γ' (1900), σελ. 110, § 43.

γραφὴ χρονολογεῖται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ στήλη φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνιδρυμένη εἰς τὴν πλησίον κειμένην ἀρχαίαν ἀγορὰν τῶν Φαρσάλων, ὅπου ὑπῆρχε βωμὸς ἢ Ἱερὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, οἱ δὲ τόρμοι εἰς τὴν προσθίαν καὶ τὰς δύο στενὰς πλευρὰς τῆς στήλης εἰκάζομεν ὅτι ἔφερον πρόσθετα ἀναθήματα ἐκ μαρμάρου ἢ ἄλλης ὕλης.

Ὁ ἀναθέτης Πολύχαρμος Ἀγάθωνος δὲν εἶναι γνωστὸς ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς· διερωτᾶται ὅμως κανεὶς μήπως εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν Φαρσάλιον Πολύχαρμον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ θεσσαλικοῦ ἱππικοῦ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ναρθακίου ἐναντίον τοῦ Ἀγησιλάου τῆς Σπάρτης (394 π.Χ.), ἐπιστρέφοντος ἐκ Μ. Ἀσίας, καὶ ὁ ὁποῖος Πολύχαρμος ἐφονεύθη κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην[26]. Ἐπίσης πιθανὸν ἐκ τῆς ἰδίας οἰκογενείας τοῦ Ἀγάθωνος νὰ κατάγεται ὁ Ἱπποδάμας Ἀγάθωνος ἐκ Φαρσάλων, ναοποιὸς ἐν Δελφοῖς κατὰ τὰ ἔτη 328/7 καὶ 324/3 π.Χ.[27].

Αἱ ἐπικλήσεις « Ὀλύμπιος Ζεὺς » καὶ « βασιλεὺς τῶν θεῶν » ἦσαν κοινόταται εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁμήρου (Ἡσίοδος, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Πίνδαρος, Ἀριστοφάνης, Ἀπολλώνιος Ρόδιος κ.ἄ.)[28].

Ἱερὰ καὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς τὸν Δία ὑπὸ ἄλλας ἐπικλήσεις —« Ἐλευθέριον Δία », « Θαύλιον Δία », « Δία Σωτῆρα », « Μειλίχιον Δία » κ.ἄ.— ὑπῆρχον εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Θεσσαλίας. Καὶ εἰς τὰ Φάρσαλα φαίνεται ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Θαυλίου Διός, εἰς τὸν σημερινὸν λόφον τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, ὅπου πρὸ ἐτῶν εἶχεν εὑρεθῆ καὶ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή : *Δι[ί] Θαυλίῳ*[29]. Ἐπίσης, εἰς τὰ Φάρσαλα ἔχει εὑρεθῆ παλαιότερα καὶ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸν « Δία Σωτῆρα »[30]. Ἱερὸν ὅμως τοῦ « Ὀλυμπίου Διὸς » ἢ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸν « Ὀλύμπιον » Δία, ἐξ ὅσων γνωρίζω, δὲν ἦσαν μέχρι τοῦδε γνωστὰ οὔτε ἐκ Φαρσάλων οὔτε ἐξ ἄλλης θέσεως τῆς Θεσσαλίας, εἰμὴ μόνον ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου « Ἅγιος Ἀντώνιος ». Ἐπίσης, εἰς τὸ Δῖον τῆς Πιερίας, κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἔχουσιν εὑρεθῆ δύο ἐπιγραφαὶ ἀναφέρουσαι τὸν Ὀλύμπιον Δία[31].

Εἰς τὴν κορυφὴν « Ἅγ. Ἀντώνιος » τοῦ Ὀλύμπου, ὕψ. 2817 μ., διεπιστώθη δι' ἀνασκαφῶν, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν δεκαετίαν, ὅτι ὑπῆρχεν Ἱερὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ ὠργανωμένη λατρεία αὐτοῦ διὰ τελέσεως θυσιῶν, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἐλθόντων εἰς φῶς εὑρημάτων[32]. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται καὶ τρεῖς

26. Ξενοφῶντος Ἑλληνικά, IV, 3, 8.

27. Fouilles de Delphes III 5, 57 B στίχ. 6, 58 στίχ. 19, 61 II B στίχ. 19, 91 στίχ. 9 καὶ 93 VI στίχ. 3.

28. W. Roscher, Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie, VII, 1965, σελ. 126 καὶ 135.

29. ΠΑΕ 1907, σελ. 151.

30. IG IX 2, 237 στίχ. 2.

31. Τὴν ὕπαρξιν τῶν ἐν λόγῳ δύο ἐπιγραφῶν ἐκ Δίου μοὶ ἐγνώρισεν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Δ. Παντερμαλῆς, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ. Ἐξ αὐτῶν, ἡ πρώτη εἶναι πιθανὸν ἐπιστολὴ τοῦ Φιλίππου Ε', περιέχουσα τὴν φράσιν *... ἀναθεῖναι ἐν τῶι ἱερῶι τοῦ Διὸς [τοῦ Ὀλυ]μπίου...*, καὶ ἡ δευτέρα ψήφισμα περὶ τὸ 300 π.Χ., περιέχον τὴν φράσιν *... στῆσαι ἐν τῶι τεμένει τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου...* Καὶ αἱ δύο ἐπιγραφαὶ εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον τῶν Ἱερῶν τοῦ Δίου. Βλ. σχετικῶς καὶ Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ Δίου, ἐν ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σελ. 347.

32. Βλ. Β. Κυριαζοπούλου - Γ. Λιβαδᾶ, Ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου, ἐν ΑΔ 22 (1967) : Μελέται, σελ. 6 κ.ἑ.

ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς τὸν Ὀλύμπιον Δία [33].

Εἰς τὴν ὑψηλοτέραν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου «Μύτικας», ἀποτελουμένην ἐκ γυμνοῦ βράχου, δὲν ἔχουσι εὑρεθῆ ἀρχαῖα λείψανα καὶ φαίνεται πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχον ἀποτολμήσει ἀνάβασιν εἰς τὴν κορυφὴν καὶ λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἀνάβασις εἰς αὐτὴν εἶναι δυσχερής, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ δέους, ὅπερ προεκάλει, θεωρουμένη ὡς ἡ κατοικία τῶν θεῶν [34]. Εἰς τὴν κορυφὴν «Ἅγ. Ἀντώνιος», ἂν καὶ αὕτη ὑπολείπεται μόλις περὶ τὰ 100 μ. τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς, ἡ πρόσβασις δὲν εἶναι τόσον δυσχερής. Πάντως καὶ εἰς αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι ἴσως νὰ μὴ εἶχον ἀποτολμήσει ἀνάβασιν πρὸ τῶν ὀψίμων χρόνων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, δεδομένου ὅτι καὶ τὰ παλαιότερα τῶν μέχρι στιγμῆς ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων λειψάνων τοῦ ἐκεῖ Ἱεροῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς δὲν φαίνονται νὰ εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ Δ΄ π.Χ. αἰῶνος.

Φαίνεται ὅμως βέβαιον ὅτι ἤδη τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπῆρχον Ἱερὰ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς εἰς διαφόρους θεσσαλικὰς πόλεις, ἓν ἐξ αὐτῶν δὲ εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Φαρσάλων, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Πολύχαρμος Ἀγάθωνος ἔστησε τὴν ἀνωτέρω παρουσιασθεῖσαν ἀναθηματικὴν στήλην.

ΚΩΝ. Ι. ΓΑΛΛΗΣ

33. Ἔ.ἀ., σελ. 8 - 9.

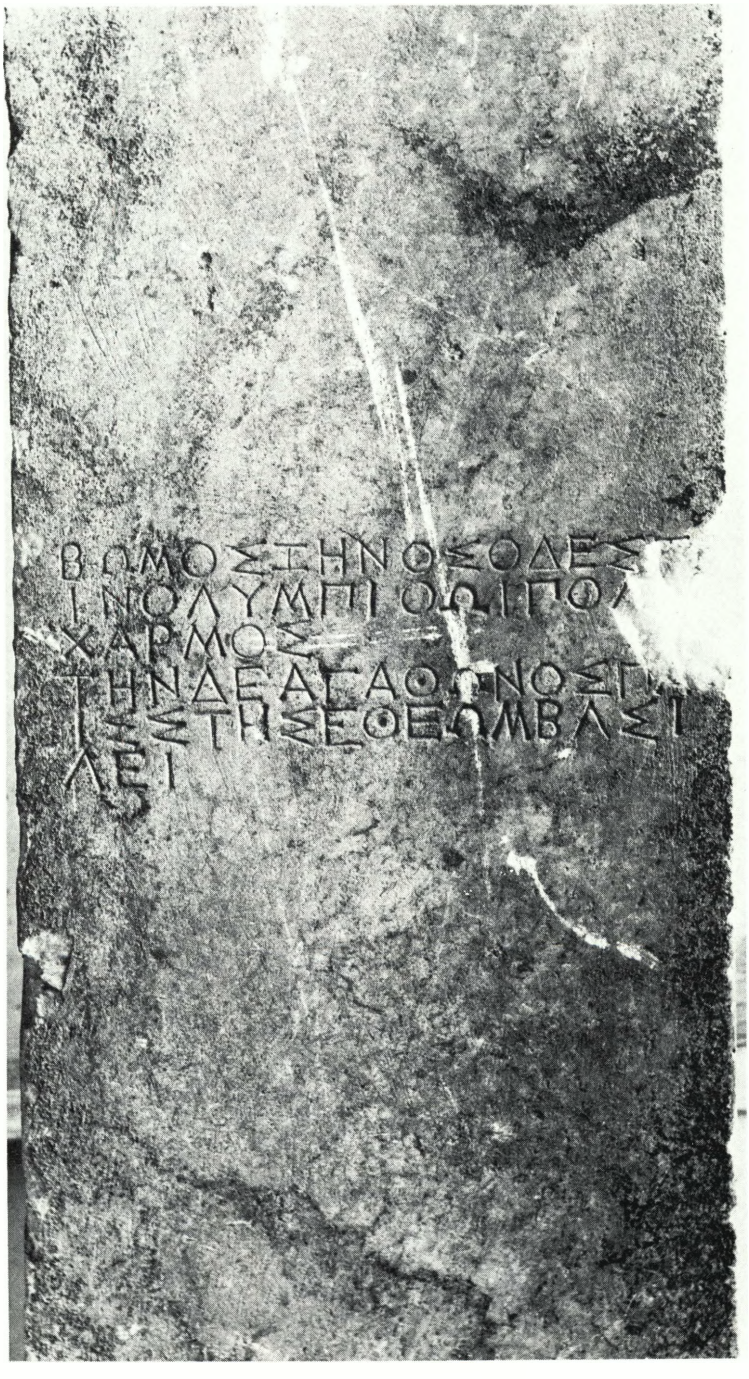
34. Ἔ.ἀ. σελ. 12, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Εἰκ. 5. Ἀναθηματικὴ στήλη εἰς τὸν Ὀλύμπιον Δία, ἐκ Φαρσάλων

VOTIVE INSCRIPTIONS FROM ATRAX AND PHARSALOS

Of the three votive inscriptions published here, two were discovered at the ancient site of Atrax, in October

Εἰκ. 6. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 5

1971, and the third was unearthed in the city of Pharsalos, in December 1972. Of the first two, which were found close together, the one is dedicated to Ἀγοραία Θέμις (figs. 1 and 2) and the other to Ἀγοραία Ἀθηνᾶ (figs. 3 and 4). The main text of the inscriptions, which includes the names of the *tagoi* and *archontes*, is dated to the beginning and to the second half of the 5th century B.C. respectively. In both inscriptions the first line, which records the name of the goddess to whom each stele was dedicated, was added at a later date, in the first half of the 4th century B.C., most probably by the same engraver. Although the stelae were not found *in situ*, the place where they were discovered (field of G. Zarimbas) belongs in all probability to the site of the ancient agora of Atrax. The later addition of the name of the goddess on both stelae at the same time, long after they were originally set up, is particularly significant for the study of the evolution of religion in the ancient cities of Thessaly.

The votive stele from Pharsalos (figs. 5 and 6) came to light by the modern Demarcheion Square, which corresponds to the site of the ancient agora of Pharsalos. According to the text of the inscription, which is written in verse, the stele was dedicated by Polycharmos, son of Agathon, to Zeus Olympios, whose altar stood nearby. Although the name 'Olympios' is quite commonly attributed to Zeus by ancient authors, this is —to my knowledge— the first instance of a votive inscription dedicated to Zeus Olympios by a Thessalian city. The only other locality in Thessaly that has yielded votive inscriptions to Zeus Olympios, is the peak 'Haghios Antonios' of Mount Olympos itself (*Arch. Delt.* 22 : *Mel.*, 6). The name of Zeus Olympios also occurs in two inscriptions from Dion (*Arch. Delt.* 21 : *Chron.*, 347). The inscription from Pharsalos is dated to the beginning of the 4th century B.C. One may well wonder whether the dedicant of this inscription is the Pharsalian Polycharmos, who was killed in the battle of Narthakion, in 394 B.C., fighting at the head of the Thessalian cavalry against Agesilaos (Xenoph. *Hellen.* IV, 3, 8).

C. J. GALLIS

ÉPITAPHE MÉGARIEN

À la mémoire de PANOS KOKKAS «ami des lettres».

La mort prématurée d'un homme, évènement essentiellement anormal, provoque une vive douleur, même si, comme dit Ménandre, « celui qui est aimé des dieux meurt jeune »[1]; cette peine s'exprime parfois d'une manière caractéristique dans certaines inscriptions funéraires antiques qui nous sont parvenues. Surtout si les parents ont survécu et le jeune homme a disparu « ἄωρος »[2], la douleur devient insupportable. On lit dans une inscription métrique de Cyzique (IIe - Ier s. av. J. - C.) : « οὐ τὸ θανεῖν ἀλγ[εινόν, ἐπ]-εὶ [τό γε Μοῖ]ρ' ἐπέκλωσε, ἀ[λλὰ πρὶν ἡλικίη]ς καὶ γονέων πρότερον »[3].

En parcourant les inscriptions funéraires antiques, on est surpris de constater le jeune âge d'un très grand nombre des défunts parmi ceux qui, surtout à la basse antiquité, abandonnaient leur ville natale et s'installaient dans les grands centres intellectuels pour combler leur désir d'apprendre [4]. Tous ces éphèbes, expatriés, loin du foyer familial et du milieu intime, forcés peut - être à subir des privations, mourraient prématurément, souvent dans la troisième décennie de leur existence [5].

Dans la collection du Dr Chr. Sta-

1. Frgt 125 (Edmonds).

2. Οἶκον ἀμαυρώσας ὤλετ' ἄωρος ἐών, dans W. Peek, Gr. Versinschriften, Grabepigramme, Berlin 1955, no 889.

3. Loc. cit. no 1664 et 1663, 1665 - 1669. À propos de ce même sujet, nombreux éléments dans E. Grismair, Das Motiv der Mors immatura in den griechischen metrischen Grabinschriften, Innsbruck 1966. Voir également l'inscription funéraire caractéristique, découverte à Miraka près d'Olympie, de Tertia de Messène, que la mort soudaine enleva à sa mère à l'âge de dix ans : BCH 87 (1963), Chronique p. 791 - 795, fig. 7 (G. Daux); AD 18 (1963), Chronika, p. 103, no 4, pl. 136 a (N. Yialouris); Mnemosyne, ser. IV, 17 (1964), p. 41 - 46, pl. II (G. - J. - M. - J. Te Riele); L. Robert, Hellenica 13 (1965), p. 45 - 53; REG 78 (1965), p. 110, no 180 (J. et L. Robert); SEG 22 (1967), p. 113, no 353. Voir également Das Altertum 11 (1965), p. 151 - 157 (H. Kuch).

4. Voir e.g. Highbarger, The History and Civilization of Ancient Megara, Baltimore 1927, p. 212 s. et Hellenica, loc. cit. p. 50 (L. Robert).

5. Voir de nombreux exemples (par ex. dans IG II² 10007 (Ier - IIe s. ap. J. - C.), IG II² 10770, IG II² 10010 (du IIe - IIIe s. ap. J. - C.) e.a., d'étrangers venus en Attique de leurs patries lointaines, manifestement pour s'instruire au centre culturel de l'Attique.

Par contre, la mort de personnes âgées dans l'antiquité grecque, surtout si elle survenait ἄνοσος et le défunt avait la chance d'être soigné par ses enfants jusque dans un âge avancé, même si sa perte causait une grande douleur, était considérée comme naturelle et l'aboutissement de la piété. Voir par ex. dans Kaibel, Epigrammata graeca ex lapidibus conlecta, Berlin 1878. Hildesheim 1965, no 68, une inscription funéraire du Pirée, du IVe s. av. J. - C. « ὄλβιον εὑγήρων ἄνο[σον . . . . / τύμβος ὅδ' εὐθάν[ατον . . . . . ἔχει », ainsi qu'une épigramme funéraire

thatos à Athènes, se trouve une grande stèle funéraire en marbre [6], découverte à Mégare, en trois fragments recollés laissant parfois entre eux un vide infime. Manquent deux morceaux en bas à gauche, ainsi que l'extrémité supérieure du couronnement de la stèle.

Dimensions : haut. max. 1.20, larg. en bas : 0,65 m, en haut : 0,64 m.

Épaisseur en haut : 0,11 m, en bas : 0,118 m. Haut. des lettres : *1ère l.* : 0,3 m, Φ. 0,5 m. *3ème l.*: 0,3 m, I : 0,035, P, Σ : 0,4 m, Y : 0,5 m.

Dans le cadre carré du sommet de la stèle s'inscrit un fronton sculpté, dont le centre est orné d'un bouclier en relief, et les bordures ornées d'une ligne gravée. Sur le registre inférieur de la face un large bandeau mouluré (hauteur : 0,33 m, profondeur : 0,03 m, largeur : 0,65 m.), porte un relief léger ne dépassant guère la surface de la stèle : à gauche deux papyrus enrolés posés debout [7] et à droite une ciste [8] destinée à les recevoir (fig. 1).

On peut constater sur la photo que la partie inférieure de la ciste est martelée; solution probablement nécessaire lorsque la surface inférieure en relief de l'objet a été endommagée. La ciste a un couvercle rabattu sur un côté, à droite du spectateur; elle fermait par un anneau peut être métallique traversé par une courroie en cuir. On les distingue nettement sur le côté gauche de la boîte; la courroie en cuir ressemble à une excroissance en forme de corne. Au milieu de la partie inférieure conservée de la boîte est gravé un quadrilatère aux côtés courbes et un

du IIe s. av. J. - C. de Kandanos en Crète, dans R. Lattimore, Themes in Greek and Latin Epitaphs, Urbana - Illinois 1942, p. 212 et Levi, Silloge delle Iscrizioni metriche Cretensi, Studi ital. di Fil. Class., n. ser. II (1922), p. 378, no 22 : οὕνεκα δ' εὐσεβίης μάκαρες θεοὶ ὦδ' ἐπεκύκλωσαν / στείχειν εἰς ἀΐδην εὐθανατοῦσα ἄνοσον.

6. Le marbre semble être du Pentélique. La surface est corrodée; la face arrière est travaillée avec un gros outil.

7. Voir Th. Birt, Die Buchrolle in der Kunst, Leipzig 1907, *passim*.

8. En latin *capsa* et *capsula*. Voir Daremberg - Saglio, Dictionnaire des Antiquités Grecques et Latines, 1_2, p. 911, fig. 1174 (avec serrure) et fig. 1175 (avec courroies pour la porter sur l'épaule); Th. Birt, op. cit., p. 178, fig. 112, p. 260, fig. 169, p. 327, fig. 183. Voir également Inschriften aus der Levante II, AM 36 (1911), fig. 2 c et p. 293 (Th. Wiegand), où figure une stèle à relief de Thyatire (IIe s. ap. J. - C.) avec interprétations des représentations. Voir aussi, MAMA 5 (1937), Monuments from Dorylaeum and Nacolea (Cox et Cameron), p. 24, no 41, pl. 21, no 41 (1); p. 26, pl. 22, fig. 43; p. 28, pl. 23, no 48 (1); p. 40 - 41, fig. 15 et pl. 26, no 70 (1); p. 41, pl. 27, no 72; p. 58, pl. 35, no 114; p. 78, pl. 42, no 167; p. 89, fig. 42 a, 42 b, pl. 45, no 189; p. 130, fig. 60, pl. 58, no 283. Dans la plupart des cas de cette série l'objet quadrilatéral avec excroissance en forme de corne à l'une des extrémités supérieures, est désigné comme « closed tables with inserted stilus and projecting thong and small key - plate ». Comme « key - plate » est également interprétée la marque en forme d'étoile qui se retrouve sur notre stèle. Les reférences aux MAMA sont dues au Dr L. H. Jeffery que je remercie chaleureusement. Les représentations sur notre stèle présentent certains points communs avec des détails de stèles funéraires qui figurent dans les MAMA. On ne pourrait affirmer qu'il s'agit d'objets identiques. Il paraît que les cistes étaient en bois ou en bronze, carrées ou rondes (κάδοι). Elles étaient généralement pourvues d'un couvercle et celles qui étaient rondes avaient une poignée arquée.

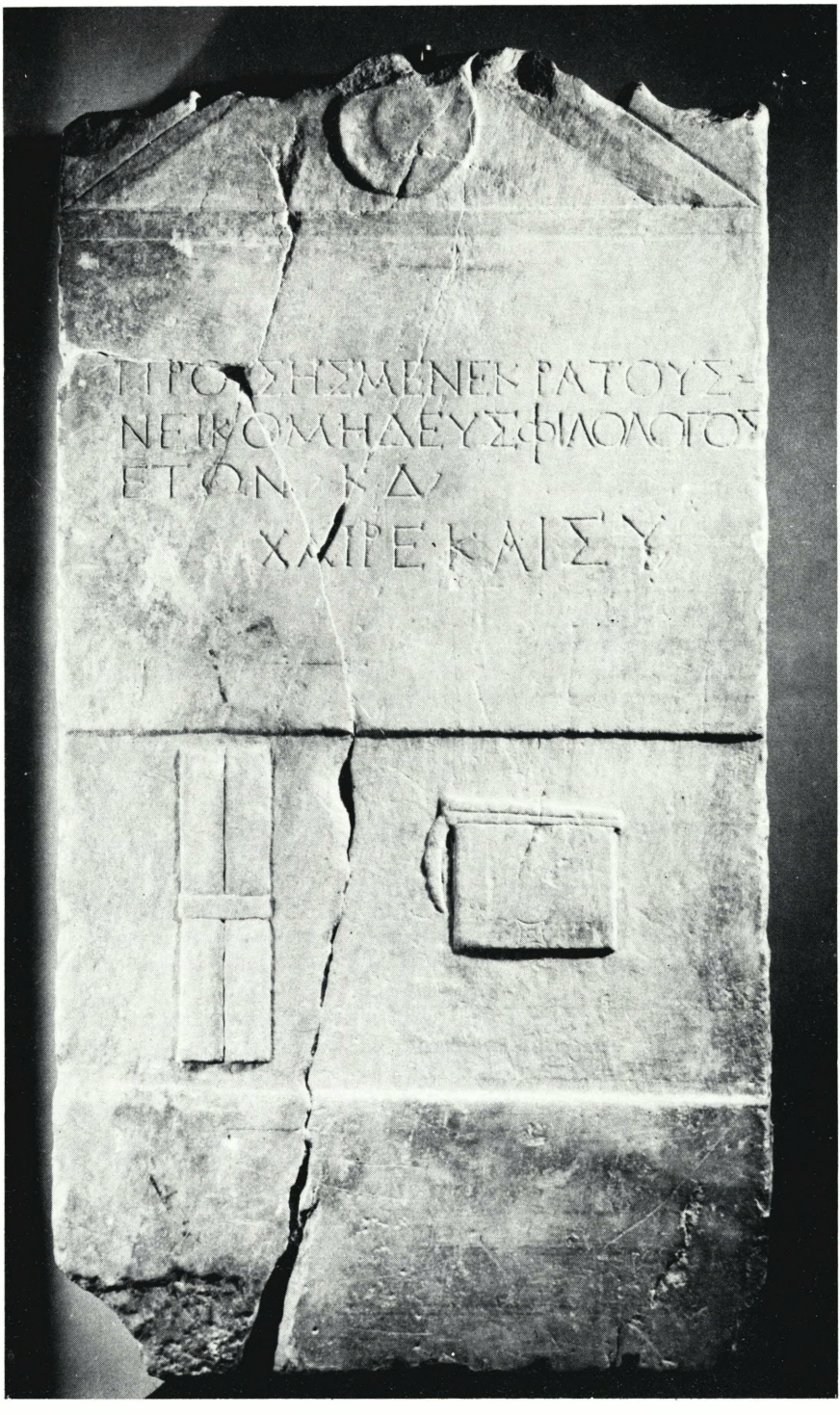

Fig. 1. Épitaphe de Mégare

cercle au centre. Ce motif gravé devait être placé à l'origine à mi-hauteur de la face visible de la ciste [9].

Sur le registre supérieur de la stèle, une inscription en quatre vers :

1 Προυσῆς Μενεκράτους
Νεικομηδεύς, φιλόλογος.
3 Ἐτῶν ΚΔ΄.
Χαῖρε καὶ σύ.
Vacat

La forme des lettres date l'inscription au Ier s. av./Ier s. ap. J.-C.

V. 1 : Προυσῆς. Personnage inconnu par ailleurs. Diminutif de Prusias — nom du roi de Bithynie (*P. B.* II, p. 1264, *s.v.*). Μενεκράτης [10], nom courant en Attique et ailleurs (Béotie, Thessalie, Marseille, Olynthe, Milet, Smyrne).

V. 2 : Νεικομηδεύς, le ει à la place du ι, cas fréquent à l'époque où se place notre inscription : par ex. Νεικίας, Νεικήρατος, Νεικαγόρα, Νεικόμαχος, e. a. Voir dans *P. B.* II, 983.
Φιλόλογος : L. Robert (Hellenica 13 (1965), p. 50, 51) donne le sens exact du mot φιλόλογος en commentant l'inscription déjà mentionnée de Tertia φιλόλογος trouvée à Miraka d'Olympie (v. note no 3). Φιλόλογος est « l'ami des lettres » celui qui aime les études et non point le professeur de métier.

V. 3 : Χαῖρε καὶ σύ. La formule χαῖρε ou χαίρετε est rarement attestée sur des stèles en Attique [11], mais se rencontre très souvent dans le reste de la Grèce continentale [12], dans les Cyclades [13], à Chypre [14],

9. Voir à ce propos la copie de la statue de Démosthène au Musée du Vatican (G. Lippold, Gr. Plastik, 1950, pl. 108, no 2 et Histoire de la Nation grecque, vol. Γ 2, fig. à la p. 63, (en grec); on distingue nettement ce même détail en forme d'étoile sur le kados qui se présente comme un quadrilatéral à côtés concaves avec un carré au centre; c'est à dire un objet métallique en forme d'étoile ajusté sur la surface du kados avec des clous. La ciste de notre stèle serait plutôt la reproduction d'une ciste en bois. En ce qui concerne la marque en forme d'étoile on ne pourrait l'interpréter que comme serrure. L'addition du kados à la copie de la statue de Démosthène (on pense qu'elle n'appartient pas à l'original) contribue à l'interprétation de la ciste correspondante sur notre stèle, qui, pourtant elle, est carrée.

10. Voir IG II², 10003, une autre inscription funéraire, de la même époque à peu près (Ier-IIe s. ap. J.-C.), où le jeune Δαμᾶς / Μενεκράτου Νικομηδεὺς est de nouveau fils de Ménékratès et originaire de Nicomédie en Bithynie. Lui aussi est mort très jeune (voir AD 1926, Parart. p. 56 no 92) (N. Kyparissis).

11. Voir IG II² 7861 e.d.

12. AD 18 (1963), Chronika, p. 103 no 5 (N. Yialouris). BCH 88 (1964), p. 169 s. Inscriptions conservées au Musée d'Olympie (G.-J.-M.-J. Te Riele) inscriptions d'Elis. Voir P. M. Frazer - T. Rönne, Beotian and West Greek Tombstones, Lund 1957, p. 158 s. BCH 88 (1964), Études Thessaliennes XI. Inscriptions (Y. Béquignon).

13. Voir i.a. BCH 98 (1974), p. 397 s., Reliefs funéraires des Cyclades de l'époque hellénistique à l'époque impériale (M.-Th. Couilloud). Voir les remarques sur χαῖρε p. 486. Voir également IG X_2, 1.

14. Voir par ex. BCH 85 (1961), p. 274, 276 s. Chronique des fouilles à Chypre en 1960 (V. Karageorghis); p. 406, Épitaphes de Chypre, Époque romaine (Inô Michaélidou-Nikolaou). BCH 88 (1964), p. 344, Chronique des fouilles à Chypre en 1963 (V. Karageorghis).

dans les villes d'Asie Mineure [15], en Macédoine [16] et jusqu'aux colonies grecques du Pont Euxin [17]. Il est très fréquent à partir de l'époque hellénistique (il remonte pourtant aux temps d'Homère *Il.* XXIII 19). La formule χαῖρε καὶ σὺ est attestée très rarement [18].

Le jeune Προυσῆς de Nicomédie en Bithynie, rempli d'un amour ardent pour la culture, est mort dans sa vingt-quatrième année à Mégare entre le Ier s. av. et le Ier s. ap. J.-C., c'est à dire à une période obscure en ce qui concerne le mouvement culturel mégarien. Sur sa tombe fut dressée la stèle massive que nous publions, où figurent, à côté de son nom, les instruments de son occupation principale : deux papyrus et une boîte destinée à leur conservation.

ATHÉNA G. KALOYÉROPOULOU

15. Par ex. AM 36 (1911), p. 97, Inschriften aus Kleinasien (M. Schede). BCH 88 (1964), p. 196 s., Funéraire grecque des environs de Nicée (E. Dalleggio d'Alessio). BCH 83 (1959), p. 543 s., fig. 1, Relief funéraire de Gaziantepe (H. Mussche).

16. BCH 98 (1974), p. 281, Inscriptions de Pélagonie (F. Papazoglou) et IG XII 8, 479, 539, etc.

17. Bas. Latychev, Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, graecae et latinae (IOSPE) Cnó, 1890. Gandolf von Kieseritzky et Karl Watzinger, Griechische Grabreliefs aus Süd-Russland, Berlin 1909, no 17, 17 a, 32, 77, 79, 80 a, 93, 157, 159, 160, 161-163. Sokolov, Antiquités de la Mer Noire (en russe), Leningrad 1973, no 90, 93, 128, 134, 156, 157, 165-168, 185-186 etc.

18. Voir G. von Kieseritzky et K. Watzinger, loc. cit., p. 12, no 80 a, stèle découverte à Kertsch, aujourd'hui au Musée d'Histoire de Moscou (IIe s. ap. J.-C.).